
STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

LISTY

Z ČESKÝCH DĚJIN KULTURNÍCH.

SEPSAL

DR. ČENĚK ZÍBRT.

V PRAZE.

TISKEM A NÁKLADEM JOS. R. VILÍMKA.

1891.

PANU

EUSTACHOVI B. HOROVI,

ŘÍDÍCÍMU UČITELI V KOSTELCI U ORLÍKA,

KNIHU TUTO

VDĚČNĚ PŘIPISUJI A UPŘÍMNĚ ODDÁVÁM.

Č. Z.

PŘEDMLUVA.

Obsah knihy naznačen názvem: jsou tu otištěny rozmanité příspěvky k českým dějinám kulturním, starším i novějším, jednak, pokud bylo možná, již tvořící samostatný jakýsi celek, propracovanější, jednak snůšky nasbíraného materialu, jejž zatím bylo potřeba z různých zdrojův upraviti v lad a řád. Pokouším se tedy jednak snůškami upraveného materialu, jednak důkladnějšími monografickými studiemi přispěti tu k českým dějinám kulturním. Potřeba vysvětliti na první pohled někomu snad divnou pestrost obsahu, kdež čtoucí vidí jakoby rozházené různorodé kusy, vzájemně nesouvisící. Zdánlivou tuto nesouvislost dlužno tím objasniti, že jsou to rozmanité ukázky z hromady nastřádaného materialu, vhodně roztříděného a stále chystaného k dalším bohdá studiím na široké roli dějin vzdělanosti a osvěty v zemích českých.

Některé statě nebudou laskavému čtenáři neznámy aspoň podle názvu. Proto se zmiňuji o vzniku této knihy. Byl jsem vybízen z několika a vážných stran, abych aspoň některé články, roztroušené za šest roků po různých časopisech a publikacích, vydával souborně, že by pak byly přístupnější. Po letech že se nikdo nebude pročítati spoustou různých časopisů a kdyby kdo chtěl čerpati ze článku některého, někdy by se ho ani nedohledal. Uposlechl jsem opětného vybídnutí a podávám tedy některé ze svých článků již otištěných. Články však *doslova* otištěny tu nejsou.

Jsou doplněny, opatřeny výsledky novějšího studia mého a některé takořka od začátku dokonce napsány jsou docela znova. Mimo to jsem připojil také statě z brusu nové.

Že jsem zůstal věren methodě svojí, že totiž navazuji a spřádám jednotlivé, zdánlivě osamocené zjevy kulturní historie české, s celistvým pásmem všeobecných dějin vzdělanosti a osvěty, dovolávaje se vždy příslušných knih z cizích a jihoslovanských odborných literatur, pozná soudný čtenář beze všeho zvláštního upozornění.

Svému příteli p. PhC Jar. Šťastnému za opětné sestavení věcného seznamu srdečně děkuji.

OBSAH.

Strana

O líčení a šlechtění tváří
u starých Čechů.[1]

Neodolatelný vliv kultury západoevropské zanášel do Čech všecky výstřelky, jež za příznivých poměrů vypučely a připlétaly se jako nezbytný příměsek do mocného proudu, kterým vnikala zejména od druhé polovice století XIII. kultura západoevropská do Čech. Tak se vloudila do vlasti naší ponenáhlu i stinná stránka západní kultury. Uhlazený mrav ponoukal a sváděl ku prostředkům nepřirozeným, ba titěrným, často rozmařilým a přetvářeným. Při kroji a stroji, hlavně ženském, byla příležitost vítaná nade všecky jiné.

Nedíme nikterak, že marnivost, jaká se objevuje ve středověku u žen západoevropských, padá jen na vrub tehdejších známých poměrů a že snad nikdy a nikde podobnou měrou neposedla pohlaví ženského snaha po umělém zdobení. Byla by to dlouhá kapitola, kdybychom chtěli aspoň poněkud rozepsati se o tom, jak ode dávna zejména pohlaví ženské hledělo si prostředků zdobících, přiměřených vždy věku i národu tomu kterému. Opakovali bychom jen, co dávno před námi již od různých spisovatelů bylo sneseno. Vedle všeobecného nástinu G. E. Klettena[2]) dočetli bychom se o prastarých uměle strojených okrasách orientalských u A. Hart-

---

[1]) Srv. náš článek »Jak se líčily staročeské panny a paní« v literární »Premii Umělecké Besedy«, 1888.

[2]) Versuch einer Geschichte des Verschönerungstriebes im weiblichen Geschlechte, nebst einer Anweisung die Schönheit ohne Schmincke zu erhöhen, Gotha, 1792. O líčení II. str. 20—79.

manna[3]), o marnivosti žen starořímskych v zábavně psané knize Böttigerově[4]) a nejdůkladněji se stanoviska všeobecného v zajímavém spise, do něhož autor Arnold Cooley snesl plno a plno látky z rozmanitých stran.[5]) Mimo to jsou roztroušeny hojné zprávy v krojových studiích kulturně historických. Není, tuším, potřeba na tomto místě o věci šíře vykládati. Krátce pověděno: všeobecný proud kulturních poměrů zanesl záhy také do Čech umělé krášlení a strojení.

Se všemi dvornými řády rytířskými a nádherným krojem dostalo se do Čech již ve století XIII. umělé šlechtění a barvení tváří — líčení. Tehda seskupilo se v Praze až nevázaně zábavné družstvo. V jednom listě[6]) vyzývá »císař«, předseda družstva, o masopustě družky řeholnice, aby se ozdobně vystrojily, aby se nalíčily červeným líčidlem! Text listu je tak jasný a srozumitelný, že nepřipouští jiného výkladu, a není tedy pochyby, že líčení v nynějším slova smyslu nebylo zde míněno.

Staré svědectví nabádá k tvrzení, že ve století XIII. bylo již umělé barvení tváří v Čechách známé. Známost tato při všeobecné oblibě líčidla[7]) šířila se po Čechách rychle. Skladatel mravokárné básně »Desatero kázánie božie« svědčí tomu svým steskem na ženy nalíčené. Měl patrně trpké zkušenosti, jak se líčení rozmohlo. Rozmohlo se tak, že nabylo pověsti nechvalné. S příhanou vypráví skladatel,[8]) že

»v krčmě nebo tanci ženu
posazují ulíčenú,
anať obočie vztahuje . . .«

Jinde[9]) rozhovořil se obšírněji o těch, kdož se líčí a ke všemu ještě chodí s nalíčenou tváří do kostela ke mši. Užil tu dosti vhodného přirovnání, volaje k nim:

»Slyšte, ježto sě líčíte,
by v tom hřiech byl, vy nemníte;
když také s pýchú ke mši jdú,
s věčším hřiechem ot nie přídú.

Tak jest Buoh laskav na také,
ježto sě líčie, na všaké,
právě jako na rytieře
král, jemužto dobře věře,

[3]) Die Hebräerin am Putztische, 1810.
[4]) C. A. Böttiger, Sabina, oder Morgenscenen im Putzzimmer einer reichen Römerin, 1803; opravené vyd. 1878 od K. Fischera. Podobné zprávy u Dra Ed. M. Schranky, Der neue Demokrit, Berlin, 1890, I. 171.
[5]) Toilet and cosmetic arts in ancient and modern times, London, 1878.
[6]) Emler, Regesta II. 1114. č. 2577: ». . . rogamus, quatenus prout vobis melius possibilitas suffragatur, vestra corpora comptis ornatibus decorantes et ficticii coloris rubedine ad facilem deceptionis (deceptionem?) videntis tam maxillas quam labia purpurantes . . .«
[7]) Srv. Dr. T. Balogh, K dějinám líčidla, Světozor, 1875, 33, 46, 57.
[8]) Rukopis Hradecký, vyd. A. Patera, 1881, 285.
[9]) Rukopis Hradecký, l. c., 290 – 291.

pojme jej u boj některý
a zkušije jeho viery,
an sě přijma nepřátel svých
a vstavě klejnot jich
i zbie mu šlechticev mnoho
a ješče chce viece toho.
I jde přěd král, toho tajě,
a ješče na sobě jmajě
vafnrok neb tvář nepřátelskú
a prosie u něho daru:
nezdá mi sě, by jmu co dal,
snad by sě viece rozhněval,
i kázal by jeho stieti.
Taktéž ty, ježto se líčie,
v ďáblóv sě vafnrok obláčie,
pójdú, mnohé přeluzují,
a mnoho duš zahubují.«

Rýmovník vyhrožuje líčeným ženám, že Boha hněvají:

»Hubená ženo, znamenaj,
a ďáblovy tváři zanechaj,
když jmáš ten vafnrok na sobě,
věrně jmáš Buoží hněv k sobě.
Chceš-li Boží milost jmieti,
musíš ďáblóv klejnot snieti.«

V týž asi rozum vychvaluje kupec Mastičkář líčidlo [10]) paním, kupujícím masti, dodávaje k tomu, že hříšné líčidlo duši neprospívá:

»Líčíte-li sě, panie, rády,
túto mastiú pomažete líčka i brady;
tať sě mast k tomu dobře hodí —
ale dušiť velmi škodí.«

Štítný prozrazuje nešetrně, jak se lidé posmívají nastrojené ženě: »Aj kakť je hrda! majíc rúšce, nevie, co jest. Ulíčilať se, nenieť tak jindy!« [11]) Jinde podává návod, jak dlužno tupiti líčení před podobnou ženou nastrojenou: »Líčí-liť se, mluv před ní o tom, kak jest to stydká věc, tak šeředně mazati se aneb cizie vlasy na se cpáti; a kak také často v hanbě bude proto, chtiec čest mieti Když to do nie uzřie múdří, za bláznici budú ji jmieti a jiné panie, ješto snad závidie, by ji chválily, pronesú na ni, a budú jí smiech váleti a často své vlastní čeledi mosí se krýti, stydiec sě jie v tom, chtiec také mlada se zdáti, skoro se sstará těmi líčidly.« [12])

Z uvedených souhlasných posudků líčidla staročeského vysvítá, že bylo líčení z míry rozšířeno mezi ženami stol. XIV., ozývá-li se proti němu tak ostře hlas mravokárců souvěkých. Zejména Štítnému bylo líčidlo solí v očích. Bez obalu a trpce pověděl v knížce o šachu: [13]) »Řkuť o líčidle, žeť jest to věc velmi stydká, s těmi sě mazadly pósobiti; a k tomu, kteráž

[10]) Vyd. Dr. J. Gebauer, Listy filologické, 1880, 102.
[11]) Vyd. Vrťátko, 14.
[12]) Vyd. Erben, 99.
[13]) Vyd. Ferd. Menčík, 1880, 25

pósobí sě těmi líčidly, ztratíť barvu přirozenú a budeť jako vařená, vytáhnúc barvu z lící přirozenú.«

Nebyla u Štítného příčinou horlení tohoto jakási nevrlost nebo starosvětskost. Že pravdu měl, káraje a hroze souvěkým pannám a paním, potvrzují shodné výčitky jiné. Hus napomíná ženu, »jenž se líčí«[14]. Chelčický nábožně vybízí v Postille:[15] »Věrní nemají hleděti na tvář tak ulíčenú.« Jinde naznačuje, proč nalíčené ženy hřeší (216): »Nechválí na sobě skutkuov Božích, kteří sě vždy opravují, chtiec krásnými býti a jinú tvář sobě připravují.« Rokycana tepe krásné pohlaví bodavým posměškem: ». . . ženy, ježto se líčí, ješto tváři natahují: bude drchta stará, anať vytáhne čelo, vrásky aby nebyly na tváři, anoť sobě čela trhají, šklubou . . .«[16])

Ze shodných těchto výčitek patrno, že líčení tváří bylo oblíbeným zvykem panen a paní českých i ve století XV. Stesků neubývá. V divadelní hře velikonoční z čista jasna vtipkuje Satan ulíčené ženy, pravě k Luciperovi: »Mistře Lucipeře! Mněť dějí Šathan. Já poletím sem i tam, i poradím lidem na to, aby milovali více než Boha zlato, a paním, aby se líčily krásně a strojily se věhlasně . . .«[17])

Suchoparných stesků podobných již ukrátíme. Všechny černými barvami malují, co bude těm trpěti, kdo se líčí, proti Bohu, proti svému Stvořiteli se vzpouzejí, chtíce krásnějšími se učiniti, než Bůh je chtěl míti — a to vše robí jen pro marnost světskou, aby se líbily, aby lásku u mužů vzbudily. Tak asi souhlasně zní soud všech mravokárců staročeských ve století XIV. a XV.

Z výčitek a hrozeb jejich nedobrali bychom se určitých nějakých zpráv, jak se líčily paní a panny staročeské. Za to se dočteme zpráv o tom v herbářích a rukopisech lékařských. Poněvadž rukopisy podobné bývaly přepisovány a rozepisovány z exemplářů starých v domácnostech podle potřeby, budeme vypisovati z rukopisů pokud možná starších, původnějších. Kde všude jinde staré známé recepty na masti, na líčidla v rukopisech a knihách pozdějších se nám opakovaly, není potřeba uváděti. Staročeské recepty nejsou, jak napověděno na začátku této stati, původní. Zvláště ty, jež vyžadují podivných součástek umělých z lékárny a složité práce a dlouhých oklik při práci, byly přímo brány z rozličných, hlavně latinských návodů středověkých. Za to patrno z jiných, že do návodů umělých připlétaly se prostonárodní názory lidové; působila tu zná-

[14]) Vyd. Erben, I. 68.
[15]) Vyd. r. 1522, 114.
[16]) Postilla, rukopis univ. knih. pr., l. 17a.
[17]) Die lateinisch-böhmischen Osterspiele des 14—15 Jhrts, 1863, 84.

most přírody a jejích sil léčivých. Aby se panna líbila, navádí recept, jak dělati masť na tvář vedle všeho jiného z libečku a pod., jak doklady zevrubně ukáží. Schválně přibíráme do následující snůšky zajímavých návodů staročeských, vypsaných vždy z původních pramenů, kromě líčidel opravdových také příbuzné recepty na masti proti tváři »nečisté«, »zbadané«, proti tváři »piehavé« atd. Zasluhují, aby aspoň ukázky z nich prozradily, jak staří Čechové bývali dbalí úpravy svého těla, jak nešetřili práce, aby tvář byla lepá, spanilá.

Řada receptů zapsána v několika rukopisech univ. knihovny pražské. Proti »chrastavé, uhřivé« tváři vedle jiného radí[18]) lékař staročeský: »Vezmi tři loty síry, ztluciž, přičiniž k tomu puol libry sádla vepřového, pomaž tiem chrást, pomůž'!«

Kdo měl červená místa na tváři, chystal si proti nim masť tímto způsobem: »Vezmi vína vlaského jako čtvrtý diel žejtlíka a vezmi bielek dvú nebo tří vajcí nových. Bielek rozdělaj a vezmi dobrého zázvora a bobek nový a to oboje ztluč v moždieři, ať toho obojieho bude jako žalud zvieci a to vše směs s vínem a s bielkem v novém hrnečku, zvař to, ať bude husto jako kaše, a k tomu vezmi kafru jako pecka višňová a to spolu směs a potom vezmi tu masť a maž miesta črvená na tváři. A toť mine.« (Tamtéž, l. 213b.) Méně složité byly návody další proti témuž. Často jsme je čítali v jiných, pozdějších rukopisech: »Bielá múka, kozie žluč a jarý med a maž tiem tvář a budeš lepý.« [19]) Jinak: »Vezmi motýl a ztluč a maž tvář a od toho sejnde, komuž tvář uhřivie.«

Prosté jsou také návody na l. 218a tamtéž. Kdo má trudovatou tvář, »vezmi liliový kořen a zetři s kozím miékem a tiem sě na noc maž a bude zdráv. —

K témuž: Vezmi cibuli, upec v popele a vydávě z nie vodu, maž líci na noc s kozím mlékem. [20])

K témuž: Vezmi hořký lupen a vař u vodě a mý se tiem.

---

[18]) Sign. 11C2, list 185 b

[19]) Srv. l. 218 a: »Komuž tvář uhřivie, vezmi bielú múku a kozí žluč a jarý med, maž tiem tvář a budeš lepý.« Srv. rukopis tamtéž, sign. 17 B 18, l. 44 b: »Proti píhám na tváři, vezmi kozí žluč a múku ječnú a mejž tvář sobě «

[20]) Srv. rukopis tamtéž, sign. 17H23, list 308a: »Ktož má tvář nečistú, škaredú, učiň takto: Vezmi cibuli pečenú v popele i vydáviž z nie tu miezhu a maž sě jí ráno, a večer, smieše s kozím mlékem, a budeť tvář čistá od každé poskvrny.« Pod. rukopis 17G9, list 33b: »Kto má nečisté líce, vezmi cibule a upeč ji v popeli a vydav tu vodu z nie, maž sobě líce na noc, smíšeje s kozím mlékem, a budeť čista.« Ježto jsme se několikráte setkali v pozdějších ještě sbírkách lékařských rad s tímto návodem, soudíme, že býval osvědčený, neb aspoň že ho bylo hojně užíváno.

Aneb: vezmi slepičí žluč s kostmi a rozvař, zbieraj tuk a tiem špikem tvář maž ráno a na noc.«

Jinak odporučuje proti nečisté tváři delší zase návod:[21]) »Kto má tvář nečistú, ten sobě túto mastí maž a bude mieti čistú. A takto ji máš dělati a bude zelená. Vezmi najprv osm lotů jelenieho loje a kafru kventlík, síry živé loth, bobků nových puol druhého kventlíku a vína vlaského lžíci a to vše dobře ztlúci každé zvláště a potom v hromadu vsúti a rozdělati olejem bobkovým a sádlem přepúštěným vepřovým a medem jarým a toho učiniti, jakožť se zdá tak, aby masť byla, to vše v hromadu smiesiti a tvář sobě tú mastí mazati a zbudeť všeho osutí.«

Podobně asi radí jiný rukopis tamtéž:[22]) »Proti trudovaté tváři toto čiň: Vezmi vepřové slaniny a ty vyškvař na vodu horkú a vezma to ztlučiž s sírú a přičiň kafru a zázvoru vyřezaného a ztluč to velmi dobře. Pak tú mastí maž se v lázni i po lázni — a to čiň často!«[23])

Komu nebyly po chuti recepty předchozí, mohl se dočísti v tomtéž rukopise rady ještě jiné. Mohl si pořiditi masť podle rady na l. 127 b: »Také ktož jej (libštěk) u víně vaří a s vápenným lúhem smiesí, všecku červenost z obličeje vytáhne a trudovatú tvář učistí, ktož se jím často myje.«

Názory o kráse, o barvě tváří měnily se časem. Někdy bledost tváře byla požadavkem sličnosti, jindy zase růměnec, červenost líce byla považována za krásu. Podle toho líčidlo se také měnilo.[24]) V návodech staročeských jen místy vyklouzla výslovná zmínka o barvě. Přílišná červenost podle názoru starých hyzdila tvář. Lékař staročeský o tom rozumuje:[25]) »Věz, že často tvář bývá červená lidská a to dvornú červeností jakožto brunátnú aneboli zmodrá, červená a to taky pocházie z mnostvie skazilé krve.« Vyčítá pak dlouhou řadu prostředků proti podobné zarudlosti obličeje. Jeho učených a rozvláčných výkladů tuto pomineme.

Zajímavější jsou v témž rukopise prostředky, zapsané na l. 32b s nápisem »proti piehám na tváři.« Jsou patrně původu různého. Nesnadno se tu dohadovati, odkud pochodí. »Vezmi krev býkovu a zmaž jí sobě tvář; nečistoty i piehy s tváří shánie doluov[26]).

Opět proti piehám na tváři. Když bude máje měsíce anebo v letniem

[21]) Sign. 17H 22, l. 71b, 72a.
[22]) Sign. 17B18, l. 45a.
[23]) Srv. rukopis z r. 1554, tamtéž, 17E42, l. 87.
[24]) Srv. Weinhold, D. d. Frauen, 2 vyd. 1882, II. 333—336.
[25]) Rukopis tamtéž, sign. 17G9, l. 28b.
[26]) Podobně radí tamtéž (l. 89b, 90a) recepty proti »černým flekům« na tváři. Jsou to léky ze žluče býkovy, z bílé hořčice a t. d.

času, vezmi svinského mléka a maž jím sobě častokrát tvář a nevycházej na vietr, dokavadž nebudeš jmíti tváři čisté.

Aby sehnal piehy s tváří: vezmi ty jahódky, který slovou malvice, a vydav z nich vodu nebo vypal — a lépeť bude — a tú vodú tvář myj často a minúť piehy s tváří.

Proti piehám na tváři.[27]) Vezmi tykev lesní a zetři ji a potom směs s vodú a tím myj často tvář a to sobě čiň za tři dni a zbudeš těch pieh s tváří!«

Snad nechybili jsme pravdy, soudíce, že je-li návod složitější a stroienější, bývá pravidelně upraven z učených sbírek středověkých cizích. Za to návody prosté, kde užíváno bylin a jiných věcí, po nichž netřeba v domácnosti a přírodě dlouho se sháněti, podobají se všem jiným lidovým prostředkům léčivým. Tohoto druhu asi byl návod předcházející i další, zapsaný na l. 33a: »Kto má piehy na tváři, vezmi řeřichu, zetři ji s medem a přilož na tvář a sejdúť všecky piehy doluov.«

Na potvrzenou, že ten či onen recept je působivý, že spomáhá, bývá v rukopisech někdy poznamenáno, že se masť osvědčila, že je to »skušeno«: »Kto má tvář zbadenú: vezmi oves a vysuš, zmeliž jej anebo zetři dobře a dělej lúh z toho a omáčeje rúšku v tom lúhu, kladiž sobě na tvář tu, kde sú ty duolky, a tú vodú myj, omáčeje šatu za tři neb čtyři neděle, a naplnieť sě na tváři velmi dobře, a toť jest skušeno.«

Kdo chtěl míti tvář pěknou, bez poskvrny, a recepty uvedené neprospěly, měl na vybranou a zkušenou ještě dlouhou řadu návodů jiných. Radil mu rukopis:[28]) »Konopě ozimé mají tuto moc: kto má na sobě nebo na tváři zlitinu aneb kdežkoli, ten vezmi ty konopě, dokudž jest v nich semenec, a namoč je u vlaském víně za tři dni a za tři noci. Potom to proceď skrze rúchu a umývaj se tiem často a sejdeť zlitina s tváří.«

Vedle bylin často čteme v staročeských hojivých prostředcích o čarovné moci hadově. Bývá to hadí kůže, hadí oči a zejména hadí krev. Tato s úspěchem pomáhala, kdo měl tvář nesličnou. Pomazal jí svoje škaredé líce a byly »ušlechtilé«. Moc její líčena v rukopise téže knihovny.[29]) »Také krev hadová jest mnoho ušlechtilejší, než balšám a to jest častokrát od tajných mistrů shledáno; nebo kterýžkoli člověk tvář svú jí pomaže, jako sluší, ten bude míti tvář čistú a ušlechtilú bez nedostatku až do smrti. Také kterýž jí člověk pysky sobě zmaže, červený budú jako rubín za dlúhý čas.

[27]) Doslovně otisknul Ign. Bečák z rukopisu z r. 1542 v Čas. Matice Mor. 1880, 16.
[28]) Tamtéž, sign. 17B18, l. 127b.
[29]) Sign. 17H22, list 357b, 358a.

I na tváři i na ruce i na všem životě zčistí, což jest nelepého a nečistého.«

V návodech několikráte jsme se dočetli, že libeček má velikou moc. Krátce tu vzpomínáme, že podle Sobotkova Rostlinstva (243) podnes dle shodné víry lidu českého, ruského a srbského dodává libeček krásy a půvabu, působí hezké tváře. Radí lékař v podobný rozum: [30]) »Kto chce jmieti tvář bielú nebo ruce, aneb kto ohoří, tato masť zhánie doluov: Vezmi kořenie libček, všedobr a kořěn koprový rovnú mierú, vařiž to v lúhu až do polovice, potom sceď to pěkně, potom vezmi mýdla benáckého a zstruž nožem do pánvice, zetřiž s tím dobře, což si zcedil, a tím více se bude masť množiti, čím více přilíž té vody zcezený, a tú mastí se tři a potom sě vodú teplú zmyj a to čiň po několikrát a v brzké chvíli budeš míti tvář velmi čistú, bielú. [31])

Aby měl tvář jasnú, vezmi biely (?) a směs s octem a nechaj tak za chvíli státi a potom maž sobě tvář svú tím a potom sě umyj vaječným bielkem — a budeš jako snieh.

Opět k témuž jinak: vezmi kořen libečkový a semí lněné a kořen kopřivný, ať jest jednoho jako druhého. Vařiž to a tvář svú tím myj.«

Přidáme tu k návodům, jak robiti masti pro ušlechtění tváří jiný ještě prostředek. Panny a paní staročeské kromě mastí a líčidel pívaly léky, aby měly barvu »dobrú« na líci. »Chceš-li mieti dobrú barvu na tváři, kamandrian vařiž v silném víně a to pí a mý sě tiem.« [32])

V jiném rukopise zapsána rada: »Aby měly (ženy) dobrú barvu na tváři. Která paní nebo panna chce býti dobré barvy na tváři, ta jez na čtitrobu benedict [33]) a když chceš býti červená, tehdy vař bukvici v starém pivě a pí to, když vstaneš.« [34])

V témže rukopise jsou však i návody, jak robiti masti, podobné některým již uvedeným. Na l. 89.: »Která paní nebo panna má žluté fleky na tváři, ta učiň takto: Vezmi bielú horčici a zetři ji dobře a prosej skrze sítko a vezmi bielek od vajce a medu a ztluč to vše v hromadu a maž se na noc tiem a zítra smý to doluov řiečnú vodú.«

Proti píhám a »ohyzdnosti« odporučuje rukopis jmenovaný rozmanité prostředky. Nejsou to léky příliš umělé. Každý mohl si je doma téměř

[30]) Sign. 17G9, l. 34.
[31]) Srv. rukopis tamtéž, 17H23, l. 308b.
[32]) Sign. 11C2, l. 218a.
[33]) Srv. na listě 115b: »Aby měl dobrú barvu na tváři, vař jej (benedikt) v starém pivě a napí se toho ráno, budeš mieti celý den dobrú barvu s červeností.«
[34]) Sign. 17B18, l. 89b

všecky pořídíti. Mají proto cenu větší, než jiné, propletené latinskými názvy lekárnickými. Je v nich špetka lidového léčení. Na l. 44b, 45a zapsáno: »Kto má piehavú tvář, ten vař múku ovesnú a múku z bobú a zvař u vodě a zmaž tiem tvář sobě.

A někteří dadie skořici mělně ztlúci a smiešejíce s lítým octem, i kladú na tvář.

Jinak: Také petružel zvařená u vodě a položená na tvář anebo vinné kvasnice, mazaný často na tvář.

Jiný lék: Také múka z lupenóv, ješto slove menší bob, vodú teplú rozpuštěná, a tiem když bude často tvář mazaná.

Jinak: Také ktož by tvář na večer často mazal húserovým sádlem a ráno zmyl teplú vodú s mýdlem.

Někteří maží sobě tvář olejem mandlovým, v němžto síra přepálená bývá a rozpuštěná.[35])

Ktož má zbadanú tvář, ač ta nemoc během přirozeným býti zarovnána nemuož, avšak móž' býti ozdobena, protož vezmi sádlo húserové aneb kačerovo a tiem ústavně tvář mazati a ráno vodú otrubnú aneb v nížto viola suchá vařena jest, a tím se ráno umý.«

Píseň novočeská prozrazuje, proč má dcera šafářova tak hladké a jemné líce, že prý si je mlékem, smetanou umývá. Zná již náš rukopis tento prostředek: »Ku ozdobnosti tváří takto sobě někteří činie: mlékem teplým na večer tvář sobě umývají.«

Zná dále působivou moc libečku, o níž jsme se nahoře zmínili. Rozvláčně navádí, jak z kořene libečkového a příprav jiných možná zrobiti masť na tvář. Laskavý čtenář se podiví, čeho všeho tu potřeba: »Vezmi kořen libečkový, z něhožto vytiskni vodu a druhého lothu zázvoru čistého a bielého, což muožeš mieti, puoldruhého lothu tutia praeparata, to jest tutian v krámiech $1\frac{1}{2}$ lotu. To vezmi v apatece a tak ji napiš, když ji chceš mieti: tutia preparata, jinak se nedoptáš — a jestliť zelená síra, tak něco, ty všecky věci každé zvláště ztluč čistě na prach. Pak když chceš masť dělati, vezmi sádla, což muožeš, najstaršieho, od deseti letech neb viece neb čím staršie, tiem jest lepšie, a to máš močiti v kalkusu čistém devět dní i nocí a potom v čisté vodě, ať by soli nic nebylo číti, tož pak vybrati z něho žilky i kožky čistě a to vše spolu ztluč v moždieři aneb aby třel na kameni kurentem, jakož maléři barvu trú, a nic jiného k tomu nepřičiněti než tiem sádlem rozdělati, jakož chceš husto nebo židko mieti.

[35]) O něco níže tamtéž: »Na večer pomaž olejem mandlovým tváři, v němžto síra zbielená anebo přepálená anebo zahašovaná.«

A tak u žádného ohně nehřej, než což pravím třením rozhřeješ, a musieš vší silú třieti dobře za hodinu neb za dvě a potom v pušku vložiti, ješto by v ní masť nemohla hníti, ale chovaj v pušce vzadu šitie, aby ven vuoně a síla nemohla a maž se po lázni v horce na čistú tvář a opět když chceš spat na lože a vymyž sobě tvář tence a tři tam vnitř aneb na životě, kdež se hodí, a to čiň vždy často a hned mine preč, ale vždy se maž v teple, když by chtěl mazati.« — —

Vypsali jsme tu z rukopisů starých řadu návodů, jichž staří užívali, aby si tvář zušlechtili. Kdo se probírá vetchými listy, na nichž návody ony psány, dočte se po stranách nebo nad čarou všelijakých poznámek bezděčných i nelichotivých projevů nelibosti, že se domnělá moc líčidla nevydařila, že neví píšící, kterak masť dělati, aby působila, že to lež, smyšlénka a pod. Zdá se, že se mnohý a mnohý pokoušel, aby zkusil zázračné masti — leckterý nepochodil. Odtud poznámky hanlivé, odtud úštěpky. Že však nepozbývaly návody víry, svědčí nejlépe to, jak neustále jsou zapisovány do sbírek lékařských domácích rad. Jsa neodborník, neumím o receptech vypsaných šíře hovořiti. Uvedl jsem řadu signatur rukopisů lékařských univ. knihovny pražské a byl bych tomu rád, kdyby odborník věci se ujal a jda po signaturách tu jmenovaných, zevrubněji se návody obíral, než historik, nemaje přese všechnu dobrou vůli nezbytných vědomostí průpravných. Kdo ví, čeho by se četbou oněch sbírek ještě nedobral!

To však mimochodem. Abychom se k pořádku vrátili, vypisujeme dále ukázkou z pozdějšího rukopisu, až z polovice XVI. století:[36]) »Proti škaredé a flekovaté tváři: vezmi rmen žabí z močidla, ztluč jej dobře a vydav tu vodu z něho čistě v sklenici, nechať se ustojí a tím mej tvář na noc.«

Podobný účin má bylina koňský šťovík podle téhož rukopisu, l. 92: »Kdo by měl fleky na tváři, vezmi koňskej šťovík i s kořenem, umejž jej čistě a skrájej drobně jako křen a moč jej za tři dni. Potomně ztluč jej v moždíři a co se z něho vody, procedě jej skrze šat, natáhne, tím se maž.«

Návody přecházely z rukopisů do knih tištěných a tak šířeny byly mezi lid. Tudy zejména strojené návody z cizích spisů středověkých rychleji vnikaly do domácností staročeských než dříve, kdy bývaly zdlouhavě a perně přepisovány se všemi jinými. V bylinářích starých jsou tištěny rozmanité rady, jaké jsme již uvedli z rukopisných sbírek. Abychom daleko nechodili, otevřeme Herbář Tad. Hájka z Hájku,[37]) kdež psáno mezi jiným na

[36]) Sign. 17E42, l. 87.
[37]) Vydání z r. 1562.

. 25b, že se kafr »přidává také do líčidl.« Připojen zároveň toho doklad, jak dělati mast na tvář: »Vezmi vodu ruožovú s kafrem, přidaj k ní medu a schovaj do sklenice. To tvář čistí, fleky i zlitiny stírá doluov.« Čtoucí se rozpomíná, že s kafrem jsme se již setkali v receptech, dříve již uvedených.

Jinou radu napsal Hájek na l. 2b: Z kosatce »prach s elleborem bílým to jest s kajchavkou a s dvěma díly medu rozdělaný, pihy a jiné fleky na tváři i od slunce obhořeninu, kdož by tím sobě tvář potíral, čistí a stírá.«

Z různých návodů Hájkových zmiňujeme se ještě o oleji mirrovém na tvář svraskalou. Vyběluje šrámy a vyhlazuje tvář škaredou. Kdo jej chce míti, čti na l. 18b v Herbáři Hájkově a čiň, jak návod radí, v tento rozum: »Zvař kolik chceš vajec na tvrdo a zřež s nich vrch pěkně doluov a vyňma z nich samý žloutek, vsyp do bílku mirrhy na prach ztlučené, přikraj zas prvním vrškem skrojeným a oblepě voskem, aby ten vršek doluov nespadl, vstav do podzemního sklepu, kdež velmi vlhko jest a třebas i zakopaj do písku i nechaj tak státi čtyři neděle. Potom vyňmi ven a najdeš mirrhu v olej rozpuštěnou. Skutkové takového oleje jsou tito: šrámy vyběluje a tvář svraskalou častým pomazáním vyhlazuje.«

Kdo protomedikovi království českého Hájkovi nevěří, zkusiž třeba, zda účinnější je rada M. Jer. Brunšvejka:[38]) »Polejková voda činí pěknou tvář, aby se jí často umejval. Táž voda zahání trudovatost a rozsedliny na tváři častým umejváním a potíráním.«

Vedle všech návodů s delší přípravou, při níž bylo potřeba známosti bylin a jejich moci, nebo snad různých lekárnických preparátů, šlechtil si lid — jako doklady toho již byly podány — obličej způsobem prostějším. První březnový sníh, schovaný ve sklenici, roztaje se ve vodu a kdo se ní myje, bude míti obličej čistý. Aspoň náhodou jsme zahlédnuli radu podobnou na přídeští knihy, vyd. 1613 v univ. knih. pražské:[39]) »Března měsíce ponejprve když sních prší, aby nazbíral do slunce (východu) a do sklenice dal a potem se s ní myl. Slunce ho nevopálí.« —

* * *

Ve století XVI. bylo již líčení panen a paní českých tak rozšířeno, že mravokárci nestačili toužiti na ně. Hartusili ještě hůře, než mravokárci stol. XIV. a XV. Nebylo to pouhé hojení tváře chorobou znešvařené, shá-

[38]) Kniha o dystillování, vyd. 1569, l. K6.
[39]) Sign. 54C69.

nění pih s obličeje, nýbrž opravdové líčení, barvení tváří pro okrasu. Uvozovali jsme posud návody staročeské, mezi nimiž většinou byly recepty, jak možná tvář zušlechtiti jaksi lékem, hojivou mocí bylin a přírodnin vůbec. Nyní bude řeč o líčení v užším smyslu, *o malování tváři*. Nejobyčejnější líčidlo tohoto druhu byl plevejs a mýdlo zvlášť připravované. V divadelní hře Selský masopust upomíná děvče selskou dcerku:[40])

»Kýž's sobě zbarvila líce!
Což nemáš doma plevejsu?
Aniž's nezmastila vlasuo!
Kýž's mejdlem čelo zlíčila,
aby se tím líp svítila.«

Z Benátek dováželi tehda pro kroj a stroj český všelijaké věci. Přiváželi také plevejz a mýdlo na líčení ženské. Našli jsme kdesi v staropražském krámě podle inventáře z r. 1610:[41]) »4½ libry benátskýho plevejsu.« Tu máme svědectví o plevejsu a ve zmíněné hře divadelní doklad o mýdle. Kárá opět děvče onu dcerku selskou, proč se lépe nevystrojila, nenalíčila — to že by se teprv mládenci líbila:

»Měla's také vody zhřiti,
benátským mejdlem se zmýti!
Tu by teprv pěkná byla,
ach, jak by se mu líbila!« (142.)

Výtka taková popudila Johanku. S nevolí odmítá fintivé družce:

»Potěpto, kde's to spatřila,
abych já se kdy líčila?«

Líčidlo bývalo barvy červené s náležitým přizpůsobením barvy bílé. Tak usuzujeme z těchto dokladů: Ve spisu, který vydal Jan Straněnský[42]) popsána pyšná a marnivá žena, která »tvář svou červeností barev a rozličným líčidlem« ozdobovala. Touží dále Šimon Lomnický[43]) na vrstevníky, že »majíce tváře bledé, chtějí sobě udělati bílé a červené, a kteří mají vlasy černé, chtějí míti rusé. Kteří mají vlasy rovné, dělají sobě kučeravé. A tak nechtí na tom přestati, jak jsou od Boha stvořeni, ale hledí, aby vždy nějak jináče byli přepotvořeni.«

Podle Blahoslava nebylo v Čechách líčení známo. Píšeť v ten rozum:[44]) »Nechci tam na to široké pole jíti daleko. Bojím se, že bychom se tam divných frejířských nástrojův a osidel dobrali. Uzřeli bychom tam

[40]) Vyd. J. Jireček, 1878, str. 136
[41]) Kniha archivu m. Prahy, č. 1174, l. 362a.
[42]) Knížka utěšení, 1579, l. B7
[43]) Pejcha života, vyd. 1587, 81.
[44]) Spis o zraku, vyd. 1550, l. c5.

malování tváří, vrask, pih shánění neb bílení a jimi blýskání — pomíjím toho všeho; neb toho u nás není.«

Že se Blahoslav mýlil, dokazuje řada souhlasných svědectví opačných. Všech nemíníme uváděti. Jsou rozvláčné a některé skoro nezáživné pro širší čtenářstvo. Mluvil totiž mravokárce staročeský bez rozpaků, nešetře ničehož nic krásného pohlaví. Podáme proto doklady jen u výběru a zkrácené. Leander Rvačovský tepe ostře ženy, jež »maží líčidlem tváře své.«[45]) Jemu přisvědčuje Štelcar Zeletavský, vytýkaje hříšným, marnivým vrstevnicím: »Na tváři ať jest líčidlo, aby vždy dokonaly šlech ďábla!«[46])

Výtky podobné oplývají citáty ze sv. písma a sv. otců, až unavujícími. Moderní čtenář nechtěl by se všemi probírati. Horlí na př. v ten rozum Adam Klement Plzenský v mravokárném svém spise[47]) na pýchu ženskou, na všeliké »zbytečné šperkování, líčení«. Nešetrně prozrazuje na panny staročeské Sim. Valecius v knize podobného obsahu:[48]) »Mnohá se k tanci ufifluje, oblíže, přifermežuje.«

Podobá se, že tato zmínka o fermeži není ledabylá. V takovém rozumu i jinde jsme se jí dočetli. Při výčitkách o špatném vychování rozpovídal se Math. Vodňanský:[49]) »A v pravdě mnoho se nynějších časův matek nachází, kterak Herodiady v tom následují, učíce dcery své tancovati, klevetati, po panketích a přástkách se toulati, tváře své líčidlem a k těm podobnými fermeží barviti, šlechtiti, oči plevejsem natírati . . .«

Tak bývalo. Učily se líčení družka od družky a hřešily všecky. Rýmuje o tom Šimon Lomnický, užívaje zase významu »fermežování«. Povzdychuje věčný tento mravokárce:[50])

»K tomu se některá líčí,
a jedna druhou v tom cvičí,
aby se fermežovaly,
pěknější, krásnější se zdály,
než je Bůh ráčil stvořiti,
tak se hledí zpotvořiti.«

Proč se líčí, zejména vdané ženy, prozradil jinde — ab y se líbily Šíře o tom hovoří s přídechem čtveračivosti v rozmarné knize svojí:[51]) ». . . naše paní mladé . . . se pěkně ufiflují, ulíčí, ušperkují, že by se do ní

[45]) Masopust, 1580, l. 77.
[46]) Kniha duchovní, 1588, l. a8.
[47]) Rozkoš a zvůle panenská, 1613, l. F.
[48]) Kázání krátká, 1614, l. L4.
[49]) Široká plac aneb zrcadlo světa, 1605, 47.
[50]) Pejcha života, l. c., l. 5, 6
[51]) Kupidovaa střela, 1590, l. 32.

vzhlídl; mnohá bude jako modla přistrojená, nic jináč než jako panna k tanci a tak se vyloží z vokna, kudy chodí mládenci.«

Mravokárci tehdejší široce rozvádějí motiv horlitelů proti líčidlu již ve století XV., totiž vyčítají těm, kdo se líčí, že chtí opravovati dílo Boží, chtí sličnější býti, než Bůh je stvořil. Napomíná panny staročeské Adam Šturm z Hranic káravými veršíky: [52])

»Hleď tváře své nelíčiti,
ani barvami krášliti.
V jaké tě chtěl míti barvě
Bůh aneb v jaké postavě,
v té jest tebe na svět stvořil;
nechceť, by se kdo potvořil
anebo po něm formoval,
dílo jeho opravoval.
Líč se studem, šlechetností,
mravy a svatými ctnostmi:
toť líčidlo Bohu libé —
ďáblovo hříšné, nelibé!«

Lomnický dovolávaje se sv. Ambrože, rozjímá podobně. Aby hříšnost líčidla jasněji znázornil, hovoří o malíři-Bohu, jak by se zlobil, kdyby někdo malbu jeho chtěl opravovati, okrašlovati svévolně: »Jako malíř, když vidí, že mu kdo jeho dílo štrafuje a hyzdí, nerozumějíce tomu nic, napravovati je hledí, nad tím nemálo bývá těžek a hněviv, jako Apelles malíř na onoho ševce, kterýž mu za to odpověď dal, v přísloví to vešlo: Ne sutor ultra crepidam. Ševče přes kopyta nemudruj, sprav svý doma, cizího neštrafuj: tak dle sv. Ambrože:

»Boží stíráš malování,
když pro lidské milování,
tvář tvou barvy přirozené,
od pána Boha stvořené,
na vzdoru mu zastiňuješ,
líčíš, barvíš, okrašluješ!« [53])

Výčitka tato v různých variantech koluje po mravokárných spisech staročeských, kdekoli mravokárce touží na zbytečnou nádheru ženskou. Mat. Konečný trpce naříká, [54]) že vrstevníci pyšně si vedou v kroji. Vlasy barví, divně je střihají »v kolo« po pohansku, jiní nosí vlasy dlouhé po žensku pro marnou ozdobu a pod. Na l. 372 dí, že jest »přestávati na tom, jaký kdo od přirození, a nepřetvářeti obličeje svého líčidly a bar-

[52]) Přídavek mravů pro šlechetné panny, vyd. 1600, l. F. 4.
[53]) Pejcha života, l. c., 79, 80.
[54]) Divadlo Boží, 1605, 370 a d.

vami, ovšem spotvořilými maškarami.« Dovozuje potom, jaký to hřích »chtíti býti jinačím, než ho Bůh stvořil.« Na potvrzenou přidává příklad ze sv. písma.

Pokud víme, nejobšírněji rozhovořil se o hříšném líčení žen — o mužích neděje se zmínka, leda v případech zvláštních[55]) — kazatel Havel Žalanský[56]) Tepe učeným výkladem líčidla, »převrácenou, lživou, lstivou a svodnickou okrasu, malování tváře, líce, očí.« Čteš tu, co pověděl sv. Tertulian a sv. Pavel o líčidlech, jak horlili Jan Zlatoústý a sv. Jeronym proti malování tváří. Opakuje, jako četní jeho předchůdci, že líčení je hrozná urážka Boha Stvořitele. »Origines ženy ulíčené velmi kárá, že barvami mrtvými tvář živou malují a to že k potupě stvořitele činí.« Jmenuje dále pramen nahoře již položeného podobenství Lomnického o malíři: »A sv. Cyprian v štrafování toho hřícha přivodí pěkné podobenství od malíře, kterýžto (prý) kdyby ňáký obraz namaloval a někdo přijda, jiné liny a barvy přidal, to kdyby malíř seznal, nemohl by to než těžce nésti: tak prý Bůh, kterýž podle dobrolíbezné vůle své těla naše zformoval, líčidla a cizí barvy, kteréž lidé přilípají, těžce nese; nebo kteří to činí, ti dílo Boží opravují, neb raději kazí.« —

Kdo se líčí, snaží se dokázati nepravdu Kristova výroku: »Kristus Pán řekl, že nemohou lidé jednoho vlasu hlavy své černého neb bílého učiniti. Kteří pak se líčí, ti tu řeč vyvrátiti a Krista za klam dáti usilují, když barvami tvář svou i vlasy napouštějí.« Na konec vybízí: »Bůh jednoho každého stvořil a krásou přirozenou sám ozdobil: kdo se tedy líčí ten snímá barvu Boží . . .; poněvadž tedy líčidla nejsou ozdoby, ale lži a podvody, jsme-li škaredí, tu škaredost od Boha přepuštěnou trpělivě nesme. Co pak? kdybychom se byli zrodili slepí, chromí, hrbovatí? Tu vadu napraviti bychom nemohli. Co tedy? Jsme-li krásní, to co na krásu sluší, čiňme; pakli škaredí, škaredost těla krásnými mravy napravujme.«

Lomnický věda, že hrozby o hříšnosti málo spomáhají, napomínal chytře ženy, aby se nelíčily, že tudy krásy pozbudou. Líčidlo tvář zhyzdí a znešvaří. Po letech, až stáří zaklepá na tu, kdož se za mlada líčila, pozná nemilé účiny hříšného líčení. Ke všemu prý za líčidlo nedostane se do rajské blaženosti: »Kdo, zvláště ženy v mladosti se líčívají a starosti v tom dočekají, velmi mrzuté, šeredné, žluté a škaredé bývají, až na ně bývá těžko hleděti. Nikdy žáďný hrnec ani kotel nebyl tak černý, jako

[55]) Známo, že Tycho de Brahe od r. 1566, kdy byl mu useknut kus nosu, nosil umělý nos ze smíšeniny zlata se stříbrem a chvilkami potíral jej líčidlem životní barvy. Srv. Mikovcovu studii, Tycho de Brahe, vyd. 1847, 7, 34.

[56]) Knížka o ctnosti anjelské, vyd. 1606, str. 114—119 (!)

budou tváře těch lidí, kteří se líčí. Naši staří Čechové říkali: Tvář třikrát líčená tváři Boží nikdy neuhlídá!«[57])

Aby slovům dodal váhy, vybral z cizích skladeb svědectví a výstražné příklady, jak Bůh potrestal již za živa podobnou marnivost v kroji:[58]) »A jest těchto let skušené, že netoliko cizí barvou, ale i cizími vlasy mnohé ženy a panny nestydí se ozdobovati, od živých i mrtvých vlasů sobě vypůjčovati a v nich pejchati . . .« Odstrašující rozprávku další uvedli jsme v článku o staročeském kroji v Lumíru, 1887, 170.

Zajímavý úsudek, jemuž poněkud ubírá ceny jeho nedomácí původ, (kniha totiž po česku upravena ze skladby vlašské) zapsal Havlík Srnec z Varvažova.[59]) V rozjařené společnosti rozpřádá se hovor o líčení žen: »A jáť nehádám, aby kdo zdravého rozumu požívaje, neobliboval raději krásy prosté, přirozené, než té ulíčené. Mělyť by jistě takové s těmi tvářemi zmazanými, ulíčenými se styděti, že se jim lidé smějí, o nich všudy dosti potupně mluví, výborně rozumějíce té jejich ulíčené kráse. A ony sklamávají se svým falešným domněním. Předně jako by se tím mohly na jiné kopyto předělati, nevědouce o tom, že (jakž onen pověděl) líčidlo nemůže z Hekuby udělati Helenu, potom domnívajíce se, že lidé jsou tak nevtipní, aby barvy přirozené od té strojené rozeznati nemohli.

Znal jsem jednu, kteráž horlila na jiné ženy ulíčené a sama bláznice zapomenula na to, že byla též líčidlem zmazaná, až sobě od toho záponu, kterouž na hrdle měla, skálela.

Ta a jiné podobné byly by hodné oné průby, kteréž jedna poctivá matrona dovedla mezi mnohými jinými, když na jeden panket pozvané byly, i s pozvanými hostmi na krále jsou hrály: ‚Co král rozkáže'. Tedy tato, když na ni pořádek přišel, kázala přinésti s umyvadlem teplé vody a umyvši sobě ruce i tvář svou všem jiným, aby též činily, poroučela. A když se jiné pořád umývaly, tehdy i ty zlíčené, ač nerady, se mýti musily, jimžto s hanbou to jejich krásné mazadlo po tváři dolů teklo.«

V dalším pásmu řeči vtipkuje nešetrný horlitel panny, jež mají obličej, tváře nalíčené, užívaje při tom jizlivého přirovnání: »Znám také jednu mladici, kteráž mívá tvář zbílenou, vydynchovanou, a hrdlo jako mazaná bota a když se někdy nešetří a hlavou na stranu pohne, viděti to černé hrdlo i krk velice od tváře rozdílné, až se zdá, jakobyste viděli ňákou modlu a mohl by jeden říci: Ta hlava byla odňata hrdlu Nýdrlandce a přistrčena k hrdlu mouřenínky.«

[57]) Pejcha života, l. c., 82.
[58]) l. c., 80, 81.
[59]) O ctném a chvalitebném v světě obcování, 1613, 217.

Konec konců podezřívá ženy nalíčené, že nejsou upřímné, shánějí-li se po okrase tak falešné, strojené. Pravá láska líčidla nemiluje: »Jáť v pravdě nemnoho co dobrého o takových ženách držím, anobrž pravím, že jak po tváři zlíčené barvy nosí, taková mají v svých srdcích mrzká myšlení, aniž může co dobrého a upřímného při nich nalezeno býti. A dávám tomu místo, že pravá láska nemiluje takového fermežování.«

Mravokárci horlili, seč mohli, proplétali káravá slova učenými citáty z knih náboženských, na výstrahu vyprávěli o pokutách na zemi i na onom světě, ale jakoby hrách na zeď házel. Zavřete knihu jednu, čtěte jinou a zase pozdější jinou a brzy stesku na líčení plné stránky. I Komenský bezděky napovídá, jak za jeho doby ženy stále ještě se líčí. Píše,[60]) jak královnina »tvář ukázala se bledá, však odutá, červenosti sic něco na lících, však líčené (což se odlupováním po místech znamenalo) mající.« Rozmrzelý autor knížky »O násilném lidí k víře přidržování,«[61]) naříká, jak pyšný oděv mívaly panny urozené a po nich dcerky městské, jak jen nádhery si všude hleděly, »jak pyšným líčidlem a šperkováním již se vůbec ukazovati nestyděly, s jak nešetrnou deformací či ozdobou, s jakým fiflováním! . . .«

Stesků hemží se tolik, že není možná všech se tu dovolávati. Neubývá jich ani ve století XVIII. Aspoň některých se dotkneme. Ptá se Libertin:[62]) »Má-li mladý člověk obličej svůj barviti a líčiti? Odpověď Na žádný spůsob; neb skrz to přetváření nejenom barvu sobě přirozenou kazí, ale i taky hněv božský proti sobě vzbuzuje.

Jakou tehdy barvu má míti obličej mladých lidí? Odpověď: Barvu stydlivosti, aby ne velká smělost, ani bázeň, ani nějaká divokost z něho seznána býti mohla.«

Nejde tu o to, abychom šíře psali, že panující tehda moda francouzská zavedla strojené okrašlování až do zámezí a že ohlas toho všeho i v Čechách patrný. Doklady samy lépe věc objasní. Především o líčení lidu prostého. Boh. Bílovský prozradil:[63]) »Hanácké děvečky v den sváteční syrovátkou se myjí, aby se v hospodách (mlčím v kostele) pacholkům blištily.« Svědectví toto připomíná návod staročeský, již uvedený, ze století XV., kde radí kdosi, aby si panna myla mlékem tvář, že bude míti líce spanilé. Místo mléka tedy se myly na Hané syrovátkou. S tím souhlasí také zápis jiný tamtéž na str. 366, 367: »Mnozí sobě více cinobrem

[60]) Labyrint světa, cap. XXXIII. 1.
[61]) Vyd. 1625, l. b 6, 7.
[62]) De educatione iuventutis, 1713, l. a10.
[63]) Coelum vivum, 1720, 932.

pomazanou aneb syrovátkou umyté tváře (která se třpytí, jak Pardubská věž v Čechách) váží . . .«

Jiný okrašlovací prostředek lidový, jak proti pihám možná se uchrániti, zachoval budoucí paměti kněz, mezi lidem moravským žijící, Ullmann. [64]) Zmínil se vedle jiného, že prý si venkované myjí obličej, vidouce z jara první vlaštovici — to že prostředek proti pihám.

Nepřestávali však na prostých těchto líčidlech. Chytří podvodníci vymýšleli na všech stranách rozmanité masti a vodičky; rozváželi je po trzích a dryáčnicky rozkřikovali, jakou moc zázračnou má ta která masť. Na vyhláškách zvláštních oznamovali vábivými slovy, co všechno dovedou. Že i po Čechách se toulali dobrodruzi tohoto řádu, podávají bezpečný doklad Sobotní pražské poštovské noviny, 1722, č. 84., kdež tištěna tato lákavá vyhláška: »Na vědomí se dává, že jest na tento svatováclavský jarmark sem přijel pan Jan Daniel Okarin od jeho cís. a král. milosti nejmilostivěji privilegirovaný dvorský zubův a úst lékař, který na jistý obzvláštní spůsob bolavé zuby vyjmouti, bez bolesti jiné vsaditi, hejbající se upevniti, černé zase bílé učiniti a všechno to, co zubům a dásním škodlivého jest, odejmouti umí; má také dobrou a pěkně voňavou perlovou vodu pro píhy, uhry a všechny jiné od jater, z horkosti na tváři pocházející fleky, dělá suptilnou kůži a pěkný, bílý obličej a zahání všechnu zbytečnou červenost, což žádné líčidlo není. Umí také volata a tlusté krky v krátkém čase zahnati. Zůstává v křesťanském tarmarce, v domě pana prokuratora Koleriusa, kdežto taky císařský orel vyvěšen jest.«

Není potom divu, že známost všelikých líčidel rychle se takto šířila se vzrůstající marnivostí kroje za pověstné vlády mody francouzské. Fintivost vnikala z toilletního stolku panského k prostějším. Abychom nešetrných výčitek jiných neuváděli, vypisujeme z písničky »Nové abecedy na zlé děvečky:«

»Zrcadlo s líčidlem nesmí scházet,
by se mohla často do něj shlížet,
to jí musí dobře vokazovat,
jak má v svej parádě pokračovat.«

S líčidlem dostala se do Čech všeobecně rozšířená tehdejší dámská moda francouzská, lepiti si na obličej černé hvězdičky, obloučky, půlměsíc, křížky, mušky, broučky, květy, listy a jiné podobné drobnůstky. Učenci vážně dokazovali, že je to moda stará, pochodící ze starověku, z Egypta. [65])

[64]) Altmähren, vyd. 1762, II. 502.

[65]) Praes. D. Lehmann, resp. H. G. Pflüger, De orbe picto seu de gentibus pulchritudinem affectantibus per fucum et picturam, Wittembergae, 1711, 35, 36.

Ozdůbky tyto (nazvané franc. »mouches«, něm. »Schönpflaster« záhy se rozšířily z Francie na všecky strany. Pro zvýšení prý dojmu nalepily si dámy po obličeji napudrovaném, bílém, černé částice v podobách již jmenovaných. Některé snažily se jimi zakryti šeredná místa a jizvy na tváři; avšak i dámy, jež měly obličej zdravý, čistý, krášlily se černými ozdůbkami. Ba vyvinula se z toho symbolika zvláštní. Tvarem a polohou ozdůbek naznačovala dáma svou náladu. Měla-li ozdobu prostřed čela, nazývala se »la majestueuse« a galantní pán ihned poznal, že jsou jí vhod poklony a lichocení. Ozdoba na tváři, kde při smíchu důlek vzniká, slula »l' enjouée« a napovídala pánům, že dáma je dnes naladěna do smíchu, že ji mohou baviti vesele. Podle polohy nazývala se dále okrasa prostřed tváře »la galante«, v koutku úst »la baiseuse«, nad nosem »l' effrontée«, nad rtem »la coquette«, jiná »la révéleuse« atd. — krátce pověděno, kdo rozuměl tajné symbolice této, hned vždy uhodl, jaké zdvořilosti dáma od něho tentokráte žádá, jak se k ní vůbec má chovati.[66]) V Anglii ozdůbky sluly »pathches« a také byly záhy oblíbeny v tamějším světě dámském.[67]) Oblíbily si je také polské dámy, nazývajíce je po vzoru francouzském »muszki.«[68])

Ze i v Čechách byly oblíbeny u žen tehdejších, potvrzuje docela jasně kazatel Veselý. Ve sbírce náboženských výkladů[69]) rozepsal se o symbolice černé barvy. Je prý to barva pěkná: »A vidíme často, že nádhernost ženská na bílé tváře černé flíčky sobě lepí, aby krásnější byly.« Svědectví nepřímé jiné máme z německého kalendáře, vydaného v Praze a ve Vídni[70]), kdež kromě líčení je zmínka o popsané ozdobě (Schönpflästerchen).

Proti líčení opět se ozývají hlasy mravokárců. Kněz Fabricius důtklivě hrozí:[71]) »Čtu, že (pyšná žena) pro své přílišné líčení a šperkování takovou bolest hlavy dostala, že od ní v zmaru své mladosti umřela.«

[66]) Quicherat, Histoire du costume en France, Paris, 1875, 470, 478—479, 500, 557; J. v. Falke, Die deutsche Trachten- und Modenwelt, Ein Beitrag zur deutschen Culturgeschichte, Leipzig, 1858, II. 247—249; Rud. Schultze, Die Modenarrheiten, Berlin, 1868, 126—127; Joh. P. Schmidt, Geschichtmässige Untersuchung der Fastel-Abends-Gebräuche, Rostock, 1742, 11; W. Quincke, Katechismus der Kostümkunde, Leipzig, 1889, 198.

[67]) Fairholt, Costume in England, 1860, 246, 546, 547.

[68]) K. W. Wójcicki, Newiasty polskie, Zarys historyczny, Warszawa, 1845, 131 cituje z knihy Jak. Łącznowolského, Zwierciadlo, 1682: »Piekną płeć pstrzyły muszkami, malowały się na skroniach; muszki klejem przylepiały nad brwiami.«

[69]) Kázání, vyd. 1730, 31 ad.

[70]) Kalender ohne Heiligen auf das Jahr 1782, Prag und Wien, str. 3: »Schönheitsunterricht für das Frauenzimmer oder Anleitung, wie die Schönheit des Gesichts erlangt und erhalten werden kann. Unsere Damen glauben durch Schminke und Schönpflästerchen.«

[71]) Mravná naučení, vyd. 1761, I. 6.

Jinde uštěpačně kárá pannu, která »celý den u zrcadla stojí a svou krásu považuje, ustavičně se líčí, hladí, šperkuje.« [72]) S bodavým úsměškem dí na kazatelně: [73]) »Mnohá se často meje, jak hastrman ve vodě se šplouchá, maže, líčí, fefluje a přece pro ni leda nějaký vobdankovaný voják přichází . . .«

Nechtíce se již jiných mravokárců dokládati, uvedeme posléze ještě jinou výčitku z kázání Fabriciova. Kárá ženy, jež se šlechtí u zrcadla: »Jiné jsou, které zahálčivě nestávají u okna, ale až přes příliš dlouho stávají u zrcadla. Kdyby nějaký pan páter tak dlouho stál se mší sv. u oltáře, každá by se odřekla slyšeti jeho mši svatou — než medle zdaliž pak pán Bůh takové proto stvořil, aby se jako nějaká opička neb kočička stále lízaly, hladily, třely a šperkovaly? Snad se domnívají, že jest zrcadlo lumen gloriae, světlo nebeské slávy? Snad si myslí, že zrcadlo dlouhý nos učiní kratší, že širokou hubu učiní užší, že vrásky vyhladí, pihy vyčistí, zuby obílí . . .?« [74])

* * *

Dospěli jsme konce století XVIII. Pokusili jsme se ukázati četnými doklady, jak sobě staří tvář chorou i nesličnou ušlechťovali a v nynějším slova smyslu se líčili. Látku, pokud bylo možná, snažili jsme se vyčerpati úplně. Ledačeho schválně jsme pominuli, považujíce některé zprávy za méně důležité, jednak nemohouce otisknouti všech škádlivých, někdy až urážlivých výčitek, zapsaných od mravokárců staročeských. Psáti o líčení v tomto století nezapadá do rámce této stati. Jak široké bylo by to pole, svědčí poutavé výsledky studia Mantegazzova! Zase ozývají se stesky na začátku tohoto století proti umělému barvení tváří. H. Gallaš bez poklon zarýmoval s netajenou příhanou o rozdílu městských slečinek a venkovských děvčat: [75])

»Ony vonnou parfimarou
a jakousi své líce
bledé a vyzáblé mažou
barvičkou, naše více
zdravou barvou červenají.«

---

[72]) l. c., II. 190.
[73]) l. c., II. 248.
[74]) l. c., I. 25—26.
[75]) Musa moravská, 1813, 158.

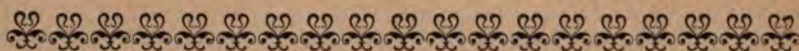
Jiných dokladů nebudeme uváděti; jen tu na konec vzpomínáme, navazujíce na zmínku v posledním rýmu u Gallaše, dojemné písně lidové, kde se hájí chudobné sličné děvče proti klamnému domnění utrhačné pověsti, že si líčka uměle maluje, těmito tklivými slovy: [76])

»Neznała sem čaruov any má mamyčka,
než ty čarovały mé červené líčka.
Povedajú ludé, že sem malovaná,
že je do mých líček barva kupovaná.
Nemajú tatýček za toléj sedmyčék,
co by kupovali barvu do mých líčék.
Nemajú mamyčka za tolėj tolarů,
co by kupovali do mých líčék barvu.«

---

[76]) Fr. Bartoš, Národní písně moravské v nově nasbírané, 1889, 75.

Přežitky starodávných obětních obřadů.

Na všech stranách ozývají se stesky, že stále víc a více mrazivým dechem moderní civilisace hynou a před zrakem naším mizí z mysli a ze srdce prostého lidu starodávné obyčeje a vše to, co jmenujeme společným názvem »lidové podání«. Lid je tu stále chudší a chudší. Z bohatého druhdy národního pokladu rozmanitých obyčejů, zábav, slavností atd. zbyly nám jen trosky a kusé zlomky. Vzpomínám tu, dovolávaje se zároveň vlastní zkušenosti, případného výroku svého přítele ani ne třicetiletého: když prý přijde do své rodné vísky, že už je »pamětníkem« řady obyčejů, jež se za jeho dětství dály, nyní však nadobro se vytratily z podání tamějšího.

Leckteré obyčeje vyhynuly nátlakem úřadní moci. Přimísilať se někdy do nevinných jinak obřadův a zábav lidových řádná špetka bujnosti; přidružily se tu k obřadům někdy nešvarné výstřelky a pohoršlivé výstupy rozjařené mysli. Často došlo k případům povážlivým. Abychom dále všeobecně jaksi nemluvili, povíme hned z kraje, že hlavně vlivem úřadů vyhynuly nedávno z lidových obyčejů československých tyto zábavy, jakési přežitky starodávných obětních obřadů: 1. Stínání kohouta. 2. Mlácení kačera. 3. Stínání beránka (jarníka, skopce). 4. Shazování kozla. 5. Trhání hlavy husím, na provaze zavěšeným.

Jmenované obřady hlučně bývaly slaveny po krajích československých. V první polovici tohoto století ozývají se však již stesky proti nim, zejména od kněžstva,[1]) jež zakazovalo všelikou nemírnou bujnost při nich. Přihá-

[1]) Krolmus, Staročeské pověsti, zpěvy, hry, obyčeje, slavnosti . . ., 1845, I. 372.

zely se tu i nešťastné případy, na př. roku 1842 zabil kdosi při tlučen kohouta pětiletého chlapce;[2]) nebo jiný sťal šavlí hlavu panně, která právě snímala ozdobu s berana, chystajíc jej na popravu.[3]) Není divu, že po takovýchto případech byly vydány přísné zákazy podobných zábav. Přispělo tu jistě i to, že obřady jmenované, poněkud surové a příčící se tudíž jemnocitné povaze lidu československého, pozbyly snadno mezi lidem přívrženců.

Zprávy o nich jsou roztroušeny po různých knihách starších, novějších i nejnovějších. Zprávy ty sebrati, seřaditi je v lad a přidati k nim shodné zprávy z literatur cizích jest úkolem této stati. Obyčeje československé, jimiž se tuto budeme obírati, mají totiž příbuzné zjevy v cizích podáních lidových. Avšak z toho neplyne, že nemají vlastní svérázovitosti, že obyčej, i jinde známý nevyspěl v obřady a slavnosti, upravené přiměřeně podle názorů domácích, promíšené prostonárodními vtipy, propletené popěvky zvláštními s nápěvy domácími, jak ukáží doklady pak uvedené. Nebudeme se pouštěti do bůhví jakých jalových domyslů bájeslovných; chceme toliko nepaměti vyrvati a budoucí paměti zachovati líčení jak se ony slavnosti u nás dály. Chtíce zachovati budoucím obraz věrný, neváháme užiti doslovných zpráv pamětníků, třeba zpráv dosti obšírných na př. Krolmusových. Kniha jeho jest již nyní dosti vzácná a po letech bude ještě vzácnější. Třeba nevěříme bájeslovným dohadům Krolmusovým, rádi uznáváme veliké a posud dosti neoceněné sběratelské zásluhy jeho. Zprávy jeho shodujíce se se zprávami jinými, svými detaily jsou nám vítány nade všecky ostatní. Soudný čtenář tu zároveň pozná, že se nestavím na jednostranné stanovisko, všímaje si jen obyčejů v Čechách (jak mi bylo vytýkáno), nýbrž hledím si právem také Moravy, Slezska i Slovenska.

Konečně dlužno se dotknouti snad námitky, proč se kulturní historik obírá takovouto látkou. Netřeba široce dovozovati, že historik, chtě líčiti vývoj vzdělanosti a osvěty české, nezbytně si všímati musí vedle rozsáhlé látky jiné lidového podání, zejména staršího. Nejde tu jen o zábavy lidové, o nichž bude řeč v dalším, než vůbec o to, že znalost starodávných lidových obyčejů, slavností, obřadů, pověr atd., je přirozeně nutným požadavkem, má-li býti osnována historie vzdělanosti a osvěty některého naroda. Hotové již cizí dějiny kulturní podávají nejlepší důkaz toho. Tím budiž vysvětlena všecka přípravná a sběratelská naše práce v tomto směru, že totiž takovou

[2]) L. c., 414–415.
[3]) Dr. J. Herben, Moravské obrázky, 1889, 190.

pozornost věnujeme všelikým zjevům z lidového podání starodávného vůbec a že jsouce vedeni vylíčenou snahou, snášíme do této stati porůznu roztroušené zprávy o zábavách lidových, nedávno ještě živořících, po nichž v českém národním podání v době nedaleké nebude již ani potuchy.

1. Stínání kohouta.

Eug. Cortet popisuje jako zvláštní prý ryze český obyčej stínání kohouta o masopustě v Čechách.[4]) Ve spisech starších i novějších, psaných zastaralou methodou knih starších, často setkáme se s podobnými případy, že spisovatel, neseznámiv se s příslušnou odbornou literaturou cizí na přirovnanou, soudí pak mylně, jednostranně. Stínání kohouta není toliko obyčej český, nýbrž obyčej, rozšířený po celé západní Evropě. Tím netvrdíme, že v obyčeji českém není význačných charakteristických zvláštností, ale v hlavní podstati je to obyčej západoevropský.

Že je to obyčej starodávný, svědčí vedle zprávy Hildebrandovy z r. 1672, uvozované od Kollára[5]), ještě jiné dva staré doklady — s podivením, že ušly pozornosti německých spisovatelů (pokud jsme četli). Jeden doklad máme z dissertace o střílení ku ptáku, vydané r. 1714[6]). Bývalo zvykem o letnicích při slavnostní střelbě ku ptáku, že tloukli někteří, majíce oči zavázané, kohouta. Komu se podařilo utlouci jej, dostalo se mu pochvaly i zabitého kohouta. O podobné zábavě se zmiňuje asi současně v. Rohr[7]). Venkované prý mají zábavu, tlukouce se zavázanýma očima kohouta. Obadva spisovatelé hovoří o této zábavě jako o lidovém obyčeji starodávném. Usuzujeme tedy odtud právem, že potvrzují stáří tohoto obyčeje. Ovšem i kdyby nebylo přímého svědectví obou spisovatelů, do-

[4]) Essai sur les fêtes religieuses et les traditions populaires, Paris, 1867, 83—84.

[5]) Národnié zpievanky, 1835, II. 75—76. Hildebrand byl vrchním superintendentem a podal r. 1672 úřadní zprávu, v níž píše mezi jiným: »Endlich muss bei der Untersuchung des wendischen Aberglaubens in Ansehen des Hahns, diejenige Gewohnheit nicht mit Stillschweigen vorbeigegangen werden, kraft welcher an etlichen Orten und vornehmlich im Amte Dannenberg jährlich ein Hahn so lange herumgejagt wird, bis er ganz ermüdet hinfällt, da er dann gar todtgeschlagen. gekocht und verzehrt wird. Jederman im Dorfe bekömmt etwas davon ab, so klein auch die Theile werden mögen. Das besonderste dabei ist, dass aus einem eigenen Aberglauben niemand aus dem Dorfe gehen darf, so lange diese Mahlzeit dauert.«

[6]) P. Gilbertus praes. Jac., A. Jacobi resp.: De Ornithotoxobolia, Lipsiae, 1714: »..., Hahnenschlagen, quo in agris passim suscepto alligatur paxillo gallus vivus, quem velamine oculos obducti tribulo ferire conantur et cui forte fortuna datur, ut percutiat, ille laudem captat et ipsum gallum.« Str. 17.

[7]) Einleitung zur Ceremonialwissenschaft der grossen Herren, Berlin, 1729, 880: »... andere müssen mit verbundenen Augen nach einem Hahn schlagen.«

myslili bychom si, že obyčej, rozšířený po celé západní Evropě, nemůže býti původu nového, nedávného, že sahá svým původem do dob dávných a dávných.

V Anglii ode dávna bylo zvykem tlouci o masopustě cepem buď slepici neb obyčejně kohouta.[8]) Podobně ve Španělsku stínali o masopustě hlavu kohoutovi, zahrabanému až po krk do země[9]). Že také ve Francii obyčej nebyl neznámý, svědčí narážka v jmenovaném spisu Cortetově (l. c.). Po všech krajích německých konalo se a místy posud se koná slavné stínání kohouta se starodávnými obřady[10]). Položíme pak četná svědectví, že i v Čechách děla se poprava kohoutí při některých slavnostech. Naproti tomu je však s podivením, že Poláci a Rusové neznají obyčeje toho. Pokud jsem četl v knihách o lidovém podání polském a ruském i pokud ústně jsem se přeptával znalců tamějšího lidového podání, nikde jsem se nedozvěděl, že by v Polsku nebo na Rusi byl obyčej vylíčený rozšířen.

Obyčej rozmanitě bývá vykládán. Kolik hlav, tolik smyslů. Z toho, že bývá kohout stínán o slavnosti střelecké na letnice, při slavnostní střelbě ku ptáku[11]) a jinde pravidelně o letnicích děje se popsaný obřad[12]), odvozuje Jahn[13]), že prý stínání kohouta je původní oběť pohanská, přenesená na křesťanský svátek letnice. Živý pták, kohout, někde že byl nahražen dřevěným ptákem, jenž se pak stal terčem při schůzkách střeleckých, o letnicích slavených.

Pravda, že střelba ku ptáku jest obyčej prastarý, rozšířený za staro-

---

[8]) Brand, Observations on popular antiquities of Great Britain (edit. Ellis) London, 1855, I. 76—77; Hone, Every day-book, London, 1866, I. 245 a d. Srovn. Mannhardt, Die Korndämonen, Beitrag zur german. Sittenkunde, Berlin, 1868, 16.

[9]) A. Fahne, Carneval mit Rücksicht auf verwandte Erscheinungen, Köln, 1854, 149.

[10]) Ad. Kuhn a W. Schwartz, Norddeutsche Sagen, Märchen und Gebräuche, Leipzig, 1848, č. 11; Ad. Kuhn, Sagen, Gebräuche und Märchen aus Westfalen, Leipzig, 1859, II. č. 384. Doklady jiné u Jahna, Die deutschen Opfergebräuche bei Ackerbau und Viehzucht, Breslau, 1884, 108, 109.

[11]) Reimann, Deutsche Volksfeste im XIX. Jht. Geschichte ihrer Entstehung und Beschreibung ihrer Feier, Weimar, 1839, 393, 394; Pfannenschmid, Germanische Erntefeste im heidnischen und christlichen Cultus, Hannover, 1878, 590.

[12]) W. Kolbe, Hessische Volkssitten und Gebräuche im Lichte der heidnischen Vorzeit, Marburg, 1888, 68; K. Bartsch, Sagen, Märchen und Gebräuche aus Meklenburg, Wien, 1880, II. č. 1414; Bavaria, Landes- und Volkskunde des Königreichs Bayern, München, 1865, III. 1. část, 456; viz Jahn, Die deutschen Opfergebräuche, l. c, 148.

[13]) Opfergebräuche, l. c., 148—149.

dávna po celé západní Evropě[14]), u nás jak jinde jsme ukázali[15]) i v Polsku[16]) — udržuje se v některých krajinách podnes — ale že by potřeba bylo vykládati jej tímto novým způsobem, zase narážeti obyčej střileti ku ptáku na oblíbené brdo nějaké oběti Donarovy (jak tvrdí Jahn), nepodobá se. Výklad ten je násilný a nemá tolik přesvědčivé síly, aby pro něj byly zavrženy prostější výklady starší, o nichž tuto slov šířiti bylo by od místa (srv. poznámku 14).

Někde stínají kohouta o o b ž i n k á c h. K tomu se druží opět různé výklady. Proti tvrzení Mannhardtovu[17]), že to značí stínání obilního daemona, polemisuje poněkud jizlivě Jahn, že se to slaví přežitek pohanské slavnosti obětní na poděkování božstvu po žních a sklizni[18]). Místy koná se slavnost až o p o s v í c e n í s obřady podobnými obřadům při stínání v uvedené časy jiné[19]). Mimo to bývá oslavena také s v a t b a popravou kohoutí, zejména ve Falci, Hessensku a Durynsku[20]).

Do bludiště bájeslovných dohadů, roztroušených po literatuře německé, nikterak nemíníme vstoupiti. Jisto, že s t í n á n í k o h o u t a i v š e c k y p ř í b u z n é l i d o v é z á b a v y j s o u p ř e ž i t e k s t a r o d á v n ý c h o b ř a d ů v a s i v á ž n ý c h, j a k s e v š e c h n o z d á, o b ě t n í c h, j e ž č a s e m j a k o v š e c k y p o d o b n é o b ř a d y j i n é s k l e s l y v p o u h é o b ř a d y z á b a v n é, v l i d o v o u z á b a v u. Pachtiti se po výkladu, zda obřady jsou památkou božstva Donara či Holle, u nás podobně Peruna a Svantovíta atd. věci málo prospívá. Bezpečného výsledku posud nikdo se nedobral a na základě posavadních kusých zpráv, z doby tak pozdní, dobrati se vůbec nemůže.

---

[14]) Vedle starší rozpravy M. Teubelia z r. 1648 (nové vyd. v Lipsku 1714: Schützenpredigt vom V o g e l s c h i e s s e n) rozepsal se široce o střílení ku ptáku Jac. A. Jacobi v dissertaci: D e O r n i t h o t o x o b o l i a (praes. P. Ch. Gilbertus) Lipsiae, 1714; Joh. Ch. Ludwig, Historische Untersuchung der ehemaligen Ritterspiele ingleichen von dem V o g e l s c h i e s s e n, Nordhausen, 1750; důkladnou stať napsal Crain, Ueber das mittelaltrige V o g e l s c h i e s s e n, Schwerin, 1842.

[15]) Staročeské výroční obyčeje, 1889, 118—122.

[16]) Gołębiowski, Gry i zabavy różnych stanów, Warszawa, 1831, 101—119; F. S. Dmochowski, Dawne obyczaje i zwyczaje szlachty i ludu wiejskiego w Polsce, Warszawa, 1860, 170 a d.

[17]) Korndämonen, l. c., 5; srv. Pfannenschmid, Ernteleste, l. c., 98; Mannhardt, Baumkultus der Germanen und ihrer Nachbarstämme, Berlin, 1875, 206.

[18]) Opfergebräuche, l. c., 187, 188.

[19]) Pfannenschmid, Erntefeste, l. c, 293; E. Meier, Deutsche Sitten, Sagen und Gebräuche aus Schwaben, Stuttgart, 1852, 160, 442; J. Kehrein, Volkssprache, und Volkssite im Herzogthum Nassau, Weilburg, 1862, II. 185 ad.; srv. Jahn, Opfergebräuche, 185, 186.

[20]) Schönwerth, Aus der Oberpfalz, (Sitten und Sagen), 1858, I. 112; Kolbe, Hessische Sitten l. c. 181 (přidán tu domnělý bájeslovný výklad); F. Schmidt, Sitten und Gebräuche bei Hochzeiten in Thüringen, Weimar, 1863, 47.

Obyčej býval druhdy slaven hlučněji a častěji než nyní. Zakročila proti němu vláda i církev. Roku 1885 vydal na př. biskup Osnabrücký veřejné důtklivé napomenutí, aby věřící ustali od hříšného, ukrutného stínání kohouta o svatbách[21]). Zdá se, že za nedlouho vyhyne obyčej nadobro.

* * *

Podobně v krajích československých a v Lužici[22]) stínávali kohouta slavnostně, se zvláštními rázovitými obřady, o jakých opravdu není v rozvláčných přece výkladech spisů německých ani zmínky. Dálo se to buď o svatbě[23]) neb o masopustě[24]), někdy o velikonocích,[25]) také o pouti[26]), na obžinky[27]) a někde o hodech čili posvícení[28]). Probereme v dalším zevrubně všecky obřady, jež byly spojeny se stínáním kohouta.

Nejstarší doklad toho, že o svatbě a o posvícení bavili se v Čechách vesničané obyčejem, často již jmenovaným, vypisujeme z knihy cizí. Fischer popsal v knize, vydané na sklonku století XVIII., lidové obyčeje u rozmanitých národů a mezi nimi jako zvláštní obyčej lidu českého popisuje stínání kohouta dosti obšírně[29]). Mládež obrátí šat na ruby a přestrojí se za vojáky. Vedou kohouta na dlouhých tkanicích, z nichž

---

21) Kolbe, Hessische Sitten, l. c., 181.

22) Viz popis u Wil. v. Schulenburg, Wendisches Volksthum in Sage, Brauch und Sitte, Berlin, 1882, 145—146.

23) Krolmus, Staročeské pověsti, I. 337 atd.; Sborník slovenských národních piesni, povestí, prísloví, porekadiel, hádok, hier, obyčajov a povier, vyd. Matica Slovenská, ve Vídni, 1870, I. 180.

24) Krolmus, l. c., I. 369, 372, 410; Sborník slov. nár. piesni, l. c.

25) Hanuš, Bájeslovný kalendář, 1860, 129.

26) Krolmus, l. c., I. 410.

27) Krolmus, l. c., I. 368, 410; Hanuš, Kalendář, l. c., 193.

28) Fr. Sušil, Moravské národní písně, 719; Sborník slov. nár. piesni, l. c.; Český Jih, 1878, číslo 1. (podle líčení Krolmusova, ač pramen není tu od autora udán!)

29) Beschreibung der vorzüglichsten Volksfeste, Unterhaltungen, Spiele und Tänze der meisten Nationen in Europa, Wien, 1799, II. 31: »Hahnen-Köpferei in Böhmen. Dieses ist eine Belustigung der böhmischen Bauern bei ihren Hochzeiten, Kirchmessen u. s. w. Sie besteht in folgendem: Es wird einem Hahne der Prozess gemacht, der förmlich zum Schwerdt und zuweilen auch zum Rade verurtheilt wird. Die Exekution wird wirklich vorgenommen, indem unter tausend Possen und Verkleidungen einige junge Kerls ihre Röcke umwenden und durch das weisse leinene Unterfutter, wobei der Rand gemeiniglich mit rothem Tuch ausgeschlagen ist, die Soldaten Montur nachahmen. Diese Leute führen den Hahn an langen Bindfaden, deren einer ihm durch die Nase gezogen, die andern aber an den Federn der Flügel u. s. w. angebracht sind, so dass sie allenthalben ausgebreitet sind. Auf dem dazu bestimmten Richtplatz wird ihm die Sentenz vorgelesen, und nach mancherlei Possen von einem, der den Scharfrichter vorstellt, mit einer Sense ohne Stiel durch einen Hieb der Kopf abgeschlagen. Der Scharfrichter muss plötzlich davon laufen, und wird von allen Anwesenden verfolgt.«

jedna provlečena zobákem, jiná přivázána je na křídlo a pod. Na »popravišti« přečtou kohoutovi rozsudek a po všelijakých žertech setne mu »kat« kosou hlavu, ale honem utíká pryč, aby nebyl chycen od diváků, jej pronásledujících.

Že tento popis jest správný, svědčí pozdější popisy domácí, české. Jak již napověděno, vylíčil obřady dopodrobna hlavně Krolmus. Abychom nesetřeli s jeho svědomitého popisu stručným obsahem všech zajímavých podrobností, nechť si vypravuje sám, jak se dálo stínání kohouta o svatbě [30]): »Na některých místech jsem nalezl: že na ten den, na který ženich s nevěstou mají oddáni býti, před oddavkami hudci a svatebníci všickni při hudbě a zpěvu z domu nevěstina s kohoutem přistrojeným, jejž 7 družiček se 7 mládencemi na náves vyvádí, někde jen před vrata pod lípu, kdež obyčej mívají v letě svačívati, jej vyvedou, místem i na dvoře neb na zahradě zůstanou, kdež mu přistrojený člověk, jemuž za nynějších dnů někde kat, jinde kněz říkají) u přítomnosti ženicha a nevěsty, starosvaty (družby, nejstaršího mládence) a 6 mládenců čili družeb jeho, starosvatbí (nejstarší družky) a 6 družiček neb družek její, též u přítomnosti pantatíků a panímatek a ostatních přátel svatebních do kola postavených, na kůlu v zemi zadělaném, po vykonané řeči, kterouž plampač nad ním držel, hlavu mečem [31]) mu jedním rázem setne; když se chybí, tedy do třetího rázu musí mu hlavu stíti, sice se kata chopějí, ke kalu ho vezou a do vody ho hodí. Když kat kohoutu hlavu uťal, tedy kohouta sťatého za nohy chytí, staré a mladé přístojící žertovně krví pokropí, starosvatu neb hudebníkům ho podá, aby jej ku přátelskému hodokvasu svatebnímu uvařili aneb upekli, kdež ho někde svatebníci a jinde hudebníci sami spožívají. Odtud teprv do chrámu Páně se ku kopulaci berou. Při některých svatbách, kteréž se vždy po tři dny slavívaly, teprv třetí den [32]) před polednem kohouta stínali, jakž svrchu podotknuto jest, a přátelsky jej spožívali.«

V Borovanech v Budějovicku [33]) stínali šavlí kohoutovi hlavu o první

---

[30]) Staročeské pověsti . . ., I. 337—338.

[31]) Srv. l. c. I. 361: »Někde to činí mečem, místem koštětem, někde chlebovým pometlem, jinde cepem neb lískovou holí hlavu mu jednou ranou utne, urazí, neb ho utluče; když to nedokáže tlampač do třetice, z toho místa hanbou uteče« a lid mu posměšně zpívá. — Jindy dělo se stínání šavlí l. c. I. 369.

[32]) Srv. l. c. I. 358—362.

[33]) Th. Vernaleken, Mythen und Bräuche des Volkes in Oesterreich, Wien, 1859, 303—304: »Zu Forbes (Budweiser Kreis) besteht folgender Brauch. Bei der ersten Hochzeit im Faschinge wird ein Hahn getödtet. Dieses geschieht auf folgende Art: Schon 14 Tage vorher wird von den zur Hochzeit geladenen Jünglingen ein schöner Hahn gekauft und gut gefüttert. Am Tage der Vermählung selbst wird ihm ein rothes Mützchen aufgesetzt, manchmal auch ein Röckchen und ein Beinkleid an-

svatbě v masopustě. Bývá oděn červenou čepičkou, někdy také kabátkem a nohavicemi. Před stínáním je souzen. Dva přestrojení »žalobci« naň žalují. Po žalobě soudce jej odsuzuje. Kdosi převleče se za kata v červený oděv a vykoná nad zločincem popravu, když mu byla před tím hudba pochod smuteční zahrála. Hlavy se dostane žalobcům. Tělo se upeče a je dáno s jinými pokrmy svatebčanům.

Podobně prý dálo se v Chrudimsku, když byla o masopustě strojena svatba bohatá. Jen se divíme osamocené zprávě, že způsob popravy tu změněn. Místo stínání byla prý postavena kdesi na návsi šibenička a po rozsudku pověsil tam kat kohouta provinilce. Toho jsme se nikde jinde nedočetli. Registrujíce zde tuto odchylku od pravidla, neručíme za její správnost.[34])

Také na Moravě stínali o svatbě kohouta. F. Nork popisuje svatební obyčeje moravských Čechů,[35]) rozepsal se o tom, jak omladina stíná dřevěnou šavlí kohouta, až po krk v hrnci zakrytého. Neudává, odkud čerpal, ale že pravdu psal, dokazuje Frant. Bartoš v líčení svatby na Moravě.[36]) Obyčej nedávno teprve vyhynul, byv zapověděn od úřadů. Popis celkem se shoduje s popisem Fischerovým, nahoře již uvedeným. Bartoš píše v ten rozum:

»V Lanžhotě do nedávna ve čtvrtek stínali kohouta. Kohout měl v horním zobáku prostrčený provázek, jehož konce uvázány byly o tyče. Dva mládenci ho vedli, tyče vzhůru držíce. Družba zavázanýma očima

---

gezogen. So bringt man ihn in die Versammlung, wo er zum Tode verurtheilt wird. Zwei als Bauern verkleidete kommen herein, und klagen über den Hahn. Darauf nimmt einer von den beisitzenden ein Buch in die Hand, stellt den Richter vor, und liest aus diesem Buche das Todesurtheil über den Hahn. Alle beisitzenden stimmen bei. Nun verkleidet sich einer als Scharfrichter, nimmt rothe Kleider und einen Säbel und es zieht dann die ganze Versammlung mit dem Hahne und in Begleitung der Musik in die Mitte des Marktflekens auf einen erhöhten Rasen. Hier wird der Hahn an die Lehne eines Sessels festgebunden, jedoch so, dass der Hals über der Lehne hervorragt. Nachdem alle umstehenden den Hahn um Verzeihung gebeten, spielt die Musik einen Todtenmarsch, und der Henker haut dem Hahne den Kopf ab. Alsdann wird er losgebunden und sammt dem Kopfe in das Haus mit Musik zurückgetragen. Die Kläger, welche nicht mitgezogen sind, warten hier auf den Hahnenkopf, der ihnen auf einem Teller gebracht wird. Jetzt legen die verkleideten ihre Kleider ab, und erscheinen in ihrem früheren Anzuge. Der Hahn wird nun gebraten und den Gästen gereicht.«

[34]) l. c.: »Denselben Gebrauch finden wir auch in der Umgebung von Chrudim, wenn ein reiches Paar am Fasching Hochzeit hält. Junge Hochzeitsgäste führen den Hahn an weissen Schnüren zu einem Galgen, der auf einem Platze im Dorfe errichtet ist. Hier wird dem Hahn das Urtheil vorgelesen, und der Schafrichter hängt ihn auf.«

[35]) Die Sitten und Gebräuche der Deutschen und ihrer Nachbarvölker, Stuttgart, 1849, 189.

[36]) Lid a národ, II. 52.

šel za nimi a rozháněl se kosířem po kohoutovi. Když ho měl zastihnouti, mládenci mu jej usmykli vzhůru. Nemilosrdné mučení zvířete nyní zapověděno.«

Zmíněný Norkův popis obyčeje moravského shoduje se se svatebním obyčejem Slovanů v Dolních Rakousích. Stínali o svatbě kohouta, poklopeného hrncem až po hlavu. »Dal prý se totiž kohout chocholatý do hrnka s prolomeným dnem, tak že jemu jen hlava a krk z něho vykukovala a zahrábal se do země. Družba aneb jiný statečný svatebčan vzav dřevěnou šavli, vstoupil se zavázanýma očima ke kohoutu do kola, máchaje ní semotam se směšnými posuňky, avšak trefiti nemoha. Konečně šťastně udeřiv, uděšenému kohoutu hlavu srazil, za kteréžto hrdinství všeobecným potleskem diváků odměněn byl.«[37])

I na Slovensku »bití kohouta« patřilo mezi svatební obyčeje. Dělo se to podobným způsobem jako v Dolních Rakousích. Podle zmínky Boženy Němcové[38]) byl kohout strčen do hrnce a družba měl jemu »sronit« hlavu cepem. Když se mu to podařilo, upevnili hlavu na tyč a šli k nevěstě.

Poněkud jináče zapisuje o tomto obyčeji zprávu P. Dobšinský.[39]) Rozjaření svatebčané »štastne vykutili a ulovili v dajednom dvore kohúta, ač gazdinky, znajúc zvyk, ukrývajú v takéto dni svoje kohúty. Uloveného kohúta idú stínať. Priviažu ho nohama na kôl do zeme vrazený; sudca prečítá výrok celou spoločnosťou nad ním sťa nad zločincom vynesený; slamenný kňaz urobí nad ním hókus, pókus; kat šabľou lebo iným nástrojom zroní mu hlavu; ale to často hlava utrápená, bo niektorí samopašníci zaväzujú pri tom oči katovi alebo i viacerí so zaviazanýma očima pokúšajú sa o to. Kohúta dajú si potom usmažiť buď v dome svadby, buď inde a niekedy v tom istom dome, kde ulovili ho.«[40])

Z dokladů všech patrno, že stínání kohouta je starodávný svatební obřad československý. Právem tedy jej zařadil B. M. Kulda do své knížky o svatbě československé.[41]) Družba nebo někdo jiný přinese prý o svatební hostině živého kohouta do světnice a řečnì nad ním, odsuzuje ho k smrti. Kulda řeč tu vypsal, ač podle úvodu jeho knížky soudíc, je to

---

[37]) Č. Č. Mus. 1845, 187.

[38]) Č. Č. Mus. 1859, 100.

[39]) Prostonárodnie obyčaje, povery a hry slovenské, Turčanský sv. Martin, 1880, 25.

[40]) Srv. stať o svatebním obyčeji slezském »Jak honili kurové« ve Vlastivědě Slezské, 1889, I. 181—183. Kradení děje se tu podobně jako na Slovensku, toliko o stínání není řeč.

[41]) Svadba v národě Česko-slovanském, v Olomouci, 3. vyd., 1875, 67—68.

rýmování umělé, od něho složené, třeba na základě motivů prostonárodních. Navádí družbu, aby řečnil takto:

»Vážení a vzácní svadebníci, spravedliví práva milovníci! Na vědomosť vám se dává, jak se zlostným škůdcům stává, kteříž, jako tento kohoutek, všímají si hříšných pochoutek. Kohout tento od mladosti tropil samé nepravosti. Toulával se po poli, navštěvuje stodoly, zahrady a plné sýpky a tam vodil i své slípky. Kde se zrnko opozdilo, to už jistě jeho bylo. V noci lidem nedal pokoje, ve dne míval s bratry rozbroje; nechtěl trpět po svém boku žádných bratříčků a soků. Proto hrdelní již trest nad tím škůdcem vyřknut jest. Bude ostrým nožem sťat, barevný mu kabát vzat, potom má být opařen a buď v nudlích uvařen, nebo k největší své haně pečen bude na kuthaně. Konečně pak, páni hosti, nechte z něho jenom kosti!«

Kuldovi se nelíbilo, že po řeči podobné družba »klesákem (zavírákem) neboli kosířem« přede všemi svatebčany hlavu stínal. Domníval se, že to uráží jemnocit hostí a pohoršuje zvláště mládež. Proto o své újmě přirýmoval: »Aby soud ten vykonala — panímáma naše dbalá, nebo přísná paní tchyně, odnesu ho do kuchyně.« Po této řeči má družba kohouta odnésti buď do kuchyně, kde bude upečen, nebo zase bez úrazu jej pustiti na dvůr. Tím že zajímavý starodávný obyčej nevyhyne, ale hrubost jeho bude tím zmírněna.

O návrhu Kuldově zmínili jsme se proto, konal-li se kde nebo koná-li se snad posud svatební obyčej podle umělého návodu knížky jmenované tímto způsobem, aby bylo jasno, proč a jak se obyčej lidový pozměnil od obřadu původního.

* * *

Kromě svatby také o m a s o p u s t ě bylo v krajinách československých stínání kohouta oblíbeno (viz pozn. 24). Ve Slezsku ještě na začátku století našeho hlučně je slavili.[42]) Po přečtení žertovného rozsudku byl kohout hrncem přikryt a cepem ubíjen. Kdo jej zabil, stal se »králem«. Kohout byl v hospodě upečen a co se tam vůbec snědlo, co se vypilo, všecko šlo na vrub šťastného vítěze.

Podobně v Čechách, kdo z jonáků zabil kohouta, prohlášen byl za krále a byla-li to panna některá, za královnu. Vláda jejich trvala až zase do budoucí slavnosti.[43])

[42]) A. Peter, Volksthümliches aus österreichisch Schlesien, Troppau, 1867, II. 278—279; Philo vom Walde, Schlesien in Sage und Brauch, Berlin, 1884, 112.

[43]) Krolmus, Staročeské pověsti, l. c., I. 326, 369, 372, 406, 407.

Na Slovensku také se přidružila k obyčejům masopustním kohoutí poprava.[44]) Než byla slavnostně vykonána, byl nad odsouzeným pronášen dlouhatánský rozsudek, kde bylo dokazováno rozvláčně, čím se kdy provinil. Důvody jsou opepřeny vtipem dosti řízným. Kohout líčen jakožto »kantor« církevní obce provinilec. Soudce mu zevrubně vyčítá jednotlivá provinění. Pro příklad uvádíme podobný patrně uměle složený rozsudek v původní jadrné slovenštině:

»Vľudni páni rektorovia
a vznešení nám sudcovia!
Od vás pomoci žiadame,
bo veliku pletku máme.
Veď ste vy učené hlavy,
a máte v nich rozum zdravý,
tak že i bez Seniora
móžte vysúdiť kantora,
s ktorým obec nás poslala,
do moci vâm ho oddala.

Meno nah si oznámi sám,
nehodno spomenúť ho nám;
povieme len jeho skutky,
ktorým nám robí zmutky.

On sice chorus miluje
často na ňom prespevuje.
Lakte rozpne, hrdlo vztýči,
ústa jak vráta, keď kričí
dlhý finál tuhým hlasom,
až mu očí slzia časom.
Ale hlas kriklavý veru,
v prestávkach nedrží mieru,
často po speve prežúva,
iných kommótne počúvá.
A čo horšie, tam na chóre
drichmúc dočká biele zore;
a najhoršie, pri pohlaví
druhom tam celú noc strávi.

Na svojom sa nepoživi,
najmilšie mu cudzie nivy.
I to bez práce cantatum
chodí všade ad captatum;
kŕdle detí sebou vláči,
ktoré by mal vodiť k práci.
Onehdy — mena ni sviatku
nebolo len vari piatku —
vkradnul sa tíško zo dvora
v izbu pána inspektora
bez oznamu, velké kriky
s piatimi začal mendíky.
Pán inspektor v písmach sedel,
čo mu za chrbtom, nevedel;
až na to hrozné divadlo
pero mu z ruky vypadlo.
»Čože to za kantácia?
Čo to za mendikacia?
Veď už královským rozkazom
všetké maly prestať razom!«
Tak hlas pána inspektora.
Lež to nemýli kantora;
len spieva, var svet ohluší.
Pán, by neprišiel o uši,
trstänicou hosťa víta;
ten, kde dvere, sa nepýta;
lež na stolík rýchlo skočí,
nohy v kalamari zmočí,
vyrváti na písmo kľaky
a porobí haky baky.
Trstänica preč ho honí,
on kasňu s pohármi zroní,
kasňa vybúši z peci bok!
Kantor má zas hotový skok,
nie do dverí, do okna hen, —
sklá zhrčaly; — a vtáčik ten
skočil síce do zahrady
lež tam boly teplé hrady
a že má náhlivé skoky
i tam vytrepal obloky.

A to len jedna nehoda;
tisícraz tak za ním škoda,
a osohu ani prášku.
Vo dne túla s' bárs po dášku
a skôr lež na zem padne mrak,
tuhý sen zamkne jeho zrak;
a to zdriemne po stojačky
bez modlitby, prežehnačky;
akžeby prišiel k dačomu?
No a keď aj vynde z domu
a niečo predsa vydudle,
staví sa mu všetko v hrdle.
Ženatý je — ale čože?
Žene robiť nepomôže;
detí kŕdeľ žena chová
a keď svačina hotová,
lepšie kúsky vyberie on,
i z hrdla jim vydrapie von.
Na vlastné ženiné oči

[44]) Sborník slov. nár. piesni, l. c., I. 180 ad.

s druhými sa pári, točí.
A počujte tú príhodu!
Na velikú ujmu, škodu
krásných sliepok čtyry páry
zvábil za sebou preč z fary,
kuchárka mu v ceste stála,
zdriapanú tvár za to mala.

Nedavno kostolníkovi
viezl'i sme výplat snopový,
hned za vozom klasy sekal,
ni pred bičom neutekal.
Potom si zverboval brata,
a jakosi popod vráta
vliezli do vrstvi pomaly, —
i frajerky si svolali;
všetci mlátiť započali
a hneď zrno do vriec brali.
Na tom jim nebolo dosti,
tam skákali od radosti,
dodlávili vrstvu celú.
Kostolník len tvár kyselú
smraštil; bo by ešte štipec
sám utržil, keď na škripec
u inšpektora, farára
nemohli dostať kazára.

Na návštevu od susedov
dostal kteréhos' z kollegov,
ktorý celkom ticho vkročil.
Hned ti mu krev natočil,
nakmásal vlasov kúdele,
na vlastňom smetisku smele
vynadával do oplanov,
do kädeakých šklbanov;
len z púheho podozrenia,
že snad chce mu ľúbiť žieňa.
Tým ublížil vašmu stavu,
jakby sudcom probil hlavu.
Na posmech sa ešte nosí:
v lete, v zime chodí bosí,
k tomu, — len čujte! — ostrohy
vylepil na holé nohy.
Hnáty nahé, stehna kremä
v nohavkách čím zapät nemá.
A či to, prosím, v poriadku? —
s odpuštením — ma na zad . . .
pero hrdé a trasavé
a hrebeň holý na hlave!
Kabat rozmanitej farby;
lež tým svet neklamal bárby,
bo mu nezakrývá špatu
a niet ani rukáva tu,
len stužky z lakt'ov kostnatých
má po bokoch kostrbatých.

A jakoby mal ísť kázať,
smel si ti ešte podviazať
nové tabličky pod bradu,
lež červené — na parádu!
Bo iste on náboženstva —
krem z Izlamu mnohoženstva —
pri sebe nemá za máčik.
Nuž či nezaslúžil háčik?
Či my nemáme inštovať
a slušne se vám žalovať?
Nože, spravedlive súďte
a pro pravde nás odbuďte.
A ak pri vás pravdy nieto,
na vyšší sud my dáme to;
ak tam niet pravdy a správy,
doma si jú obec spraví.
A to druhým ku príkladu
nielen že prišiel pod kladu,
hlavu stratí kantor velký,
smaženého sjeme celky.«

* * *

Nejhlučněji byl kohout stínán o posvícení. Slavnost byla popsána již od Fischera (srv. pozn. 28). Českých popisů zachováno tolik, že si docela určitě a podrobně můžeme představiti, jaké obřady bývaly při tom obvyklé. S učenou povídavostí a nadšeně popisován »boj s kohoutem« kdesi v Krkonoších v starých »Květech«.[45]) Tresť zní asi v ten rozum: V průvodu s hudbou donesl mládenec vyzdobeného kohouta na ohražené místo, zvláště upravené, a mládenec za mládencem se zavázanýma očima pokouší se cepem ubiti ubožáka, přivázaného ke kolíku. I děvčata si troufají kohouta utlouci.[46]) Poprava končí tancem a radovánkami.

[45]) Květy, 1835, 34—36.

[46]) Srv. Krolmus, Staročeské pověsti, l. c., 404—405. Děvčata tlukou hrnec, pod nímž je přikryt kohout.

Pro důkladnější popis jdeme ke Krolmusovi. Rozhovořil se o stínání posvícenském několikráte a tak zevrubně, že snad již ani zevrubnějšího popisu býti nemůže. Nechtíce ukrátiti jeho popisu, pečlivě sestaveného, dáváme tu plné místo jeho vlastním slovům i jeho stilisaci.[47]) Před posvícením přichystají vesničané nejpěknějšího černého kohouta. »Za starodávna prý první, místem druhý, třetí den jej po Čechách, buď cepem tlukou aneb mečem stínají. Místem v hospodě, místem v některém stavení pod kůlnou ho družičky s mládenci strojejí, červenými mašlemi na krku a na křídlech okrášlejí.[48]) Tři nebo 7 družek bíle a tolik mládenců vždy, jako o svatbě přistrojených, z hospody u největší slávě při hudbě, zpívání a výskání kohouta na popravní místo vedou.

Napřed jdou hudci, za nimi pop s dvěma sluhy svými v košilích bílých přioděni, s vědercem, vodou naplněným, a viškem slámy u vodě strčeným, jež sluhové nesou. Družička nejstarší, kteráž na tkanici dlouhé, skrze dirky u nosu kohoutího protaženou majíc, 1 neb 3 družky po každé straně, pravé a levé, jenž opět za nohy a křídla kohouta na tkaničkách připjatých na hůlkách lískových opoutaného majíce, tolik také mládenců po straně družiček jdoucích kráčí a kohouta na náves pod širé nebe v největší slávě vedou, za nimi sbor obecného lidu a kat s dvěma pochopy svými táhne, ale (místem za davem lidu obecného) kat jede červeně přistrojený s dvěma holomky (někde samojediný) na půlvoze zadních kol, jejž mladíci za průvodem táhnou, postupuje. Lid po zástupích, mladý a starý, pohlaví mužského a ženského, uprostřed návse do kola kohouta se rozestaví. Pop s kohoutem dlouho rozmlouvá uprostřed lidu na návsi postaveného; pop ke kohoutu hlavu skloní, něco tajného mu potichmo šepce a mluví, žádný ale neví co.[49]) Při tom se stane veliké ticho. Když s ním tajně porozmlouval, vstane pop a vystoupí na stolici a vykřikne k lidu obecnému, co hrdlo má, na vše strany takto: »Hula! — Hula! — Hula! (neb 3 Hola!). Poslední hodina! Dnes bude poprava našeho

---

[47]) Staročeské pověsti, I. 354—359. Srv. str. 368, 369, ad. 370, 371, 402, 408 ad. (stínání kohouta o posvícení).

[48]) Srv. l. c. I. 402. Kohout býval prý někde ozdoben »co nejkrásněji pentličkami rozličných barev, zelenými větvičkami a ratolestmi, bylinami a věncemi vonnými.« — Na Roztokách dali mu na hlavu černou nebo červenou karkulku a tělo pokryli šarlatovým oděvem (l. c.).

[49]) Jindy vyprávěli Krolmusovi, že prý to »jen na oko mumlají, jako by kohoutu domlouvali, aby se svých poklesků kál, vše na sebe žaloval, co by byl kdy zlého na světě spáchal: že mu to světa pán vše odpustí a zase s slepičkami, s hospodáři a hospodyněmi ho touto smrtí upokojí a smíří.« l. c. I. 412.

podruha Martina.« [50]) Zástup jeví smích, a hovor silný v lidu je slyšeti; pročež pop na to vykřikne: »Hút!« (po čemž se ticho stane).

Dále dí: »Stneme ho (místem: Utlučem ho), ať jeho krví vylitou potvrdíme a oslavíme tu třídenní slavnosť posvícenskou, aby jsme se Martinu zalíbili při závěrce našeho posvícení, pročež kmotrové a strejcové, kmotřičky a holčičky přespolní! neodcházejte ještě dnes domů, zůstaňte tu ještě s námi dnes na sousedské, při přátelském a společném hodování, při muzice, zpěvu a tancování, až do jitřního svítání, aby jste oučastni byli s muzikanty v hospodě kohoutího hodování, kterýho zdejší poctivá obec obětuje k společnému a sousedskému požívání, každý se dosyta nají, když z něho jen částečku pojí.«

Však na Kouřimsku a Rakovnicku okolo Prahy při průvodu kohoutím lidé střílejí a zástupy lidu obecného na návsi někde popa neb kazatele, místem kata očekává, který na přistrojené brůně přijede do prostřed hromady sborní, k jehožto příchodu se střílí a hudba hraje. Potom začne břískati: hula, hula atd., vytáhne papír, vše umlkne a čte žalobu takto: »Žaloba od slepičího práva ze vsi G. Poslyšte, lidičky! aby jste věděli, proč ten kohout dnes mečem odpraven býti má. Musím vám oznámit, jak se smrti hoden učinil.«

Nyní se obrátí ke kohoutu a praví mu: [51]) »Ty jsi honil neustále slepice. Když je hospodyně do posady nebo do kurníka uzavřela, lezl jsi za nimi do posady, ba i na kurník jsi se dobejval. Několik jsi jich, ukrutníče, pošlapal a na smrť pomačkal. Při tom jsi je ty, nemilosrdníče, do hlavy štípal, až se mnohé zbláznily a do blázince se dostaly. Od toho šťpání mnohé zapálení mozku dostaly a v bolestech umřely. Ty jsi se

---

[50]) Srv. při stínání o svatbě l. c. I. 361:

»Hula, hula, hula,
setneme kohouta,
našeho podruha,
kohouta Martina,
poslední hodina;
krví jeho potvrdíme,
tento sňatek zasvětíme;«

[51]) Srv. podobnou řeč tamtéž na str. 411: »Ty Martine kohoute! ty's hospodyněm lezl do síně a do kuchyně. Nepřišel's sám, ale ještě 14 slepic za sebou's volal. Tu jsi všelicos zmlsal. Ony sobě na tebe kolikráte naříkaly, zvláště: že za tvého panování nad slepicemi vejce skrovná a jalová obdržují, že's tvé sestry pokoušel a s bratry se často rval, ba i matku vlastní a sesty své poštípal; že's z cizích dvorů a od vedlejších sousedů slepice k sobě vábil a svolával, s kterými's škodu na zahradách a na polích hospodářům a hospodyněm dělal; že's mnoho ječmena s slípkami svými sezobal a drahotu v ječmeně udělal, kteréhož se sládkům na vaření piva nedostalo; tím během nápoj ječmenový stal se slabším a dražším a toho's ty všeho příčinou. Ty's po něm zbujněl, až's schlipněl; za tou příčinou tvých vejstupků a poklesků, jichž's mnoho natropil, musíš zemříti.«

s bratry svými často rval. Několik svých bratrů jsi na smetišti až do smrti v vzteklosti své uštípal. Ty škůdce, jsi hejna slepic vedlejším sousedům na hlavatici do zahrad, na směšku za humny vodil, záhonky jsi jim rozhrabal a sazenice zahrabal a pošlapal. Ty's je vodil za stodoly na osení, do obilí i do stodol a na sejpky na zrní, potom se obilí nedostávalo, z toho povstal křik a váda a nařknuti byli lidé i myši. Když jsi se nažral, vedl's slepice do strouhy k nápoji. Tam's s nimi mlynáři mnoho vody upil, že nemohl lidem mlít. Ty's zapomněl také na úsvitě kokrhati, lid jenž se podle hodin tvojich řídil a zpravoval, když jsi nekokrhal, on zaspal, vstal pozdě, potom byl lán atd. Těch podobných kousků, milí lidé, mnoho natropil, protož je smrti hoden.«

Nyní přistoupnou s listem tři mládenečkové bíle přistrojení, podají list písaři slepičímu, prosejí třikráte v něm o milost, aby se tomuto kohoutu život daroval. Písař podal list právníku, jinak popovi čili plampačovi. On odvece: »Žádná milost se mu nemůže udělit, on musí mečem odpraven býti.« V tom vstoupí kat s holomky do kola, vytáhne meč, napřed se třikráte na kramflíku do kola otočí a při třetím otočení nejstarší družka lískovou holí natáhne krk a hlavu kohoutí vzhůru a ostatní družičky opět lískovými holemi křídla a nohy k zemi kohouta přitáhnou. V tom mu kat jedním rázem hlavu utne; záhodno, aby ji do třetice uťal, sice hanbou uteče, aby nebyl kamenován, hanebně lán a od lidu posmíván.

Na některých místech družky odstoupějí a holomci katovi, někde na kůlu neb na prkně neb na povýšeném kameně (na Boleslavsku opět mládenci při stětí) kohouta drží. Když kat rázem kohoutu hlavu utne, což sobě lid velmi oblibuje a za šťastna se pokládá, kata chválí, že prý krev z něho vzhůru na přistojící vysoko stříká. Při tom vezme pop víšek slámy z věderce u vody namočený, kohouta a na vše strany lid ní pokropí a zažehná. Na to družky neb mládenci hlavu uťatou a tělo kohoutí na hůlkách uvázané vzhůru vznesou a ním nad lidem obecným u vzduchu sem tam točejí, aby onen lid hojně krví touto skropili. Lid se při tom směje, křičí, výská a z místa na místo utíká. Nápotom položejí hlavu a tělo kohoutí hůlkami na rozprostřený bílý šátek, pop neb kazatel čili plampač prosí lid, aby se smiloval a na koření po penízku ke kohoutu dával. Tu se jeden po druhém hrne a peníze skládá, jež plampač vezme na potřeby k ustrojení společného pokrmu kohoutího, jejž obyčejně v krčmě s hudebníky přátelsky zpožívají.

Mezi tím na Březince Hrubobělské r. 1805 z popravního čili obětního místa . . . holomci na půlvoze kata do prostředkal u Pankrácového

na návsi s některými přístojícími zavezli, do vody ho pustili, v němž se i s pochopy svými smáchal a omyl. Na to vylezli a za zástupem lidu do krčmy v tomto samém pořádku předešlém při hudbě, výskání, skákání a zpěvu, s kohoutem sťatým, dříve živým, po zemi jej vedouce, nyní ale vzhůru nesoucím, nad lidem potřásajícím, mládenci poskakujíce do krčmy donesli, kdež se ustrojil a zpožíval, při tom starý a mladý lid sousedsky hodoval a až na úsvitě plesal a tancoval.«

Věříme Krolmusovi, že věrně popsal obřady při posvícenské popravě. Považuje obyčej takořka již za vyhynulý; udržovalo se však stínání po Čechách ještě v letech šedesátých. Hanuš píše o něm z vlastní zkušenosti.[52]) Podobně píše jiný pamětník o tomto posvícenském obyčeji na Mělnicku.[53]) Posvícení bylo slaveno po tři dni. Poslední den nazýval se od obřadu kohoutího »stínání kohouta«. V průvodu s hudbou přivedli kohouta, majíce ho uvázaného stužkami za nohy a křídla na náves. Hudebník přestrojený za kněze vypráví životopis odsouzencův za všeobecného smíchu. Potom vykonává směšné obřady, říká žertovné litanie a pod. Po všech ceremoniích ubíjejí cepem, někde jen klackem děvčata ze zavázanýma očima nebožáka kohouta. Hoši jim čtveračivě stužkami odsouzence podtrhují, aby rána chybila. Konečně se některé přece podaří kohouta dostihnouti.

Současný popis těchto obřadů, jak v Ještědsku bývaly vykonávány, připletla vhodně do svého románu Kar. Světlá.[54]) Hlavní tresť promíšena jest ovšem živlem povídkářským, nutně souvislým s pásmem děje, v románu líčeného — ale celkem je tu zapsáno pěkné líčení slavnosti lidové: Za veliké účasti všeho lidu vezlo dvanáct pestře oděných mužů černého kohouta, na trakaři uvázaného. Před trakařem šlo šest přestrojených mužů, kněz, čert, komediant, dva ministranti a jeden nosič lucerny beze skla se svíčkou, usoukanou z koudele. Za trakařem hráli muzikanti smuteční pochod, majíce na sobě šat na ruby a čepici obrácenou štítkem na zad. Na louce byl kohout přivázán ke kolíku. Na půlsudu červeně pomalovaném byla tu již připravena šavle. Kněz vystoupil na půlsud a snažil se s potutelnou vážností dokazovati, jakých hříchů kohout na tomto světě se dopouštěl. Ptal se shromážděného lidu, má-li tedy býti odsouzen. Lid s jásotem přisvědčil. Kněz pokračoval ve svém výkladu. Kohout prý již tušil, jak žalostný osud ho stihne a v předtuše té složil už napřed svůj testament. Rozumí se, že je to závěť směšná, vtipná, místy až jízlivá pro toho,

[52]) Bájeslovný kalendář, 214. Srv. tamtéž 218.
[53]) Květy, 1869, 406 (s obrázkem!)
[54]) Vesnický román, 1869, 67—73.

koho se týče. »Kohout totiž odkázal »špóry« občanu, o němž bylo známo, že je největším na panství bázlivcem; hřeben sousedovi, o němž si vypravovali lidé, že se česává jen o Boží hod; peří Tómovi, synu nynějšího rychtáře, největšímu to furiantovi v okolí, a jazyk kmotře, jejížto zlý jazyk natropil ve vesnici nesčíslných do roka svárů.« Po utišení zloby rozdurděných dědiců, nespokojených s testamentem, losovali hoši, kdo půjde první stínat. Po té první vylosovaný hoch hodil na půlsud stříbrný tolar hudebníkům, čert s muzikantem zavázali mu oči a šel na kohouta, jsa od nich klamně veden. Po nezdařilém pokusu šel jiný a jiný. Lid pokřikuje, nabádal dobře i žertem chybně udával směr. Také dívky mohly se pokusiti o stínání. Který hoch kohouta setnul, dostalo se mu od děvčat po pěkném šátku. Obřad zakončen jásotem a radovánkami.

Z toho všeho vysvítá, že stínání kohouta, podle Krolmusa prý také krocana,[55]) býval všude rozšířený obyčej po Čechách. Není divu, že se s ním setkáváme také u českých Němců. Obřady jsou tu podobné.[56]) Sráží někdy také dívka cepem kohoutí hlavu.[57]) Z hynoucího obyčeje ubíjeti kohouta, přiklopeného hrncem, vyvinula prý se místy u Čechoněmců zábava tlouci v pondělí o posvícení na louce toliko do starého hrnce.[58]) Podobná zábava je podnes rozšířena také v českých krajích na př. při hrách dětských a pod. (Srv. pozn. 46.)

Na Slovensku vyvinulo se ze stínání kohouta o Havelském posvícení školská slavnost o sv. Havlu. V popěvku obřadovém naráží se na stejný latinský název kohouta i Havla (Gallus). Zdá se, že tu lidová původně slavnost zakrněla v pouhou žákovskou zábavu.

Líčení zábavy této vypisujeme z věrohodné jistě zprávy Kollárovy.[59]) »Asi dvěma týdni předkem (před sv. Havlem) volen byl od správce školy král a kníže mezi mládeží, jenž pak v den Havla ráno ode dvanácti neb i více, strojně oděných a šablemi ozbrojených žáků z domu na místo hry slavně doprovozen a v přítomnosti mnohého lidu korunou a berlou ozdoben byl. Na to se žákovstvo, jenž kohouty anebo peníze k této hře darem přineslo, do kola postaví; v prostředku zavěsí se živý kohout na kůl, vyvolí se žák, jemuž se oči šátkem zaváží a hůl do ruky se dá. Tento

[55]) Staročeské pověsti, l. c., I. 369.

[56]) Viz J. Rank, Aus dem Böhmerwalde, Leipzig, 1843, 119—120; Schmalfuss, Die Deutschen in Böhmen, 1851, 76 ad.; Reinsberg-Düringsfeld, Festkalender aus Böhmen, 1861, 391, 416, 419.

[57]) Vernaleken, Mythen und Bräuche des Volkes in Österreich, l. c., 305—306.

[58]) A. Jäger, Dorfchronik, Reichenberg, 1865, 381.

[59]) Kollár, Národnié zpievanky, 1853, II. 70

několikráte v okolku obveden, potom před kůl postaven bývá, aby hlavu kohoutovi jedním rázem sťal. Mezi tím učitelé a žáci zpívali takto:

»1. Gallus kohút
spadou do pút,
kdo ho skorej zabije,
mastný rožok užije.

2. A ty bratu,
vezmi latu,
a udri ho po hlave,
že mu hlava odpadne.«

Kdo kohouta trefil, dostal za odměnu koláč neb rohlík; kdo chybil, smutný odjíti a následující uštipečnou píseň slyšeti musel:

»3. Chybiu hlavu,
udreu trávu,
nedostane za to nič,
pokud bude kohút žit.«

Po skončené hře král a kníže opět domů odprovozeni; rodičové pak jejich za tuto čest připravili učitelům i žákům hody s hudbou a plesem.«

V Báňské Bystřici udržovala se tato zábava až do roku 1800. Nějaký spor mezi učitelstvem zavdal příčinu, že bylo od ní upuštěno.

Shodný popis slovenské zábavy Havelské zaznamenal ve své knize o Uhrách J. Csaplovits.[60]) Polemika Kollárova proti jeho náboženskému výkladu této slavnosti jistě je správná, ale tvrzení, že stínání kohouta jest obyčej ryze slovenský, není možná hájiti.

Obřad Havelský vyhynul nadobro. Roku 1858 těší se D. Lichard,[61]) že na Slovensku zmizela ze školských radovánek ukrutná a krvavá zábava »ztínání kohouta na sv. Gála.«

Vyhynula na Slovensku i ve všech skoro krajích československých.

2. Mlácení kačera.

O střeleckých slavnostech na letnice vedle přidružených zábav jiných bývala druhdy stínána dřevěnou šavlí hlava huse nebo kachně, jež byla až po krk zahrabána v zemi. Lid se bavil, posmívaje se tomu, kdo se

[60]) J. Csaplowits Gemälde von Ungarn, II. 240: ». . . So wurde Gallus (16. Oct.) gefeiert, an welchem jeder Student, der es thun konnte, seinem Lehrer einen Hahn schenkte. Angeführt von ihren Lehrern zog die Schuljugend ganz militärisch gekleidet, unter Vortragung der Fahne, und mit Trommelschlag aus der Schule ins Freie. Hier war ein langer Tisch sammt Stühlen vorbereitet, dort nahmen die Geistlichen, die Professoren, die Ortsobrigkeit und Honorationen Platz und das Volk strömte zum Zuschauen zahlreich herbei. Darauf folgte die Krönung zum Könige. Der Vater des gekrönten bestritt das Mittagsmahl und bewirthete die Anwesenden. Eben da ging nach Mittag oder den folgenden Tag das Kopfabschlagen von mehreren Hähnen vor sich; jeder der Helden musste sich die Augen verbinden lassen, und blindlings auf den Hahn loshauen.« Srv. Kollár, l. c.

[61]) Časník, Národní československý obrázkový kalendář, ve Vídni, 1858, 218.

zavázanýma očima chtěl hlavu setnouti, avšak marně do vzduchu sem tam se oháněl.[62])

S obyčejem tím setkáváme se v první polovici tohoto století a ještě později také na Moravě. Zmiňuje se o něm již Krolmus[63]) a popisuje, jak o posvícení mládenci a panny urážejí dlouhou tyčkou hlavu kačerovi nebo kachně, zahrabaným v důlku. Sušil dodává[64]), že »mlátí« kačera, v zemi zaklopeného, cepem. Šohajovi zaváží oči a »gajdoš« ho pak vodí a při tom hude. Zavádí ho čtveračivě leckam, třeba někam do bahna. Hudbou mu naznačuje, zda se blíží ke kačerovi či vzdaluje.

Obřad udržoval se dlouho. Aspoň o něm vypráví ještě ze své paměti Herben.[65]) »Mlátiti kačera« byl obyčej posvícenský (hodový). Chasa na Moravě volí si k »hodům« svoje »stárky«. Tito ubíjeli kačera. Herben to popisuje v ten rozum: »Stárkovi — nevím zda prvnímu či druhému zavázaly se oči šátkem jako při hře na slepou bábu. Do ruky mu dali cep. Blízko máje na urovnaném, utančeném místě vykutal se důlek, do něhož posadili kačera. Pro krk a hlavu měl menší důleček. Na to houslista vodil stárka s cepem zpívaje a hraje na housle: »Tady je, tady je, tady je — tady není!« Stárek mlátil cepem o zemi, ale kačera netrefil, neboť ten zděšeně sice chachotal, ale hlavu i krk před cepem v důlečku skrýval. Obecenstvo se smálo. Houslista uměl klamati, udávaje chybný směr.«

Obřad již vymizel z posvícenských obyčejů lidových na Moravě.

3. Stínání beránka (jarníka, skopce).

Mezi cizí obyčeje lidové na obžinky a o posvícení patří podle souhlasného svědectví zpráv různorodých[66]) zabíjení skopce. Zabíjení děje se rozmanitým způsobem a jsou s ním spojeny zvyky a zábavy všelijaké. Nám tu nejde o zevrubný výčet všeho toho; jen jsme chtěli míti zjištěno, že obřad je znám po západní Evropě.

O podobném posvícenském obyčeji v Čechách a na Moravě píše opět Krolmus. Na Chrudimsku, Čáslavsku a Královéhradecku stínali o posvícení mládenci na návsi kosou »jarníka« (beránka, jehně), v okolí Poličky berana (skopce[67]). K tomu připojuje[68]) Krolmus, že na Moravě mají podobný obyčej o »hodech«.

[62]) Montanus (A. v. Zuccalmaglio), D. d. Volksfeste, Volksbräuche und deutscher Volksglaube . . .. Iserlohn, 1858, 70.
[63]) l. c., I. 326, 354, 359, 373.
[64]) Moravské národní písně, 719.
[65]) Moravské obrázky, l. c., 188.
[66]) Viz doklady sebrané od Pfannenschmida, Erntefeste, l. c., 271, 290—293.
[67]) Staročeské pověsti I. 326, 354, 359, 373.
[68]) l. c., I. 373.

Zajímavý popis obřadu tohoto, který do nedávna mezi lidem českým na Moravě koloval, čteme opět u Herbena.[69]) Stínání dálo se o posvícení v pondělí. Abychom svými slovy, svým popisem názorného líčení Herbenova zbůhdarma neumenšili, položíme tu doslovné znění, jak se obřad vykonával, věrné líčení na základě skutečnosti:

»Na ten den (v pondělí) stárci pozvali k máji k hospodě všecku honoraci, jakou na hodech měli, sousedé sešli se i sousedky k búdě a dívali se. Berana stínávali stárci první a druhý. Oba tudíž přinesli si ostré šavle k hudbě.

Beran přivázán byl k lavečce před búdou. Za veselé hudby první stárek musil stíti beranovi hlavu »na ranu« a druhý utíti ocas, což bylo méně hrdinské a slavné.

Hudba spustila, děvčata i diváci rozestoupili se u máje v kolo a vybraní chlapci sami dva tancovali hopkem kolem máje. Před muzikou si pokaždé navzájem zavdávali a v tanci do taktu břinkali šavlemi. A také pokaždé, když dotančili k lavečce při búdě, na níž úzkostlivě se krčil ubohý beran, ověnčený a ofábořený sice, ale pevně uvázaný, první stárek rozhledl se po kole a volal k divákům: »Pánové poctiví, jestliže já toho berana ponejprv nesetnu, podruhé a potřetí — budu sekat, až setnu.«

A zase hudba na housle a na cimbál spustila.

Když tak stárek provolal po třikráte, stárky šly a odstrojily berana z věnců, pantlí a tureckých šátků, aby v ráně nepřekážely. Stárek ťal. Hlava beranova skutálela se do prachu a krev rudá barvila taneční místo. Lid jásal a volal dovednému i silnému stárkovi pochvalu jako římskému gladiatoru v cirku. Bylo to slávy a řeči na celý Boží rok!

Nestíti berana rázem čili na ránu byla velká hanba. A tu musil zahanbený stárek ku svému pokoření »sekat, až setne.«

Za stínání berana stárci potom dostávali zpropitné. Kde stárek po několik roků sťal berana, o tom se říkalo: »Majú stárka pacholka!«

Netřeba dodávati, že čtveračiví hoši tropili si na vzájem žertíky. Druh snažil se pokořiti druha tím, že mu znesnadnil stínání, aby se pak zdálo, že je neobratný. Stávalo prý se, že »posypal nějaký sok stárkův beranovi vlnu na krku pískem nebo nasypal do ní pilin zámečnických, tak že stárkovi šavle uvázla a on hlavy nesefal, a lidé ho pokládali za slabého.«

Mezi obřadem zpívány byly přiměřené rázovité písně se zvláštními nápěvy. Sušil zapsal jich několik, slova i nápěv.[70]) Zatím co se chystají »stárci« setnouti hlavu beranovi, zpívá shromážděný lid:

[69]) Moravské obrázky, l. c., 188—190.
[70]) Moravské národní písně, 719.

»Běžela ovečka
zhůru do kopečka,
a za ňó beránek
žalovat na zámek.
Co děláš, beránku,
na tom našem zámku?
Já idu žalovat
na svoju galánku.
Nežaluj, beránku,
na svoju galánku,
ona ti uvije
kytku z mariјánku.«

»Stárek« po té obchází berana a prozpěvuje:

»Utnu, neutnu,
budu sekat, až utnu.«

Nad beranem prozpěvují:

»Berane, škope, kdes poděl chlope?
Chlope só v lesi, berane, kde si?«

Hlava uťata. Zahlaholí o tom píseň:

»Pásl sem já beránka v Zabrdovské seči,
ulítla mu hlavěnka, viděli ste všecí.«

Komu se šťastně podařilo na první ráz berana stíti, je pochválen od shromážděného lidu:

»Maloměstské stárek — švarné šohajek,
on uťal berana na jeden rázek.«

Několik jiných zajímavých obřadných písní i nápěvy zároveň s poznámkami příslušnými zapsal nejnověji Fr. Bartoš ve sbírce písní moravských.[71]) Podle něho stínali čtyři »stárci« o hodech berany, každý jednoho. Zatím co čtyři »stárky« nesly mládencům po vyleštěné šavli a chystaly berana, zpívala chasa čtyřikráte:

»A te první (druhé, třetí, čtvrté) stárko,
bodeš se lekat,
haž bodeš mět svýho
berana sekat.«

Hudba zahrála nápěv. Stárci vykračovali si pyšně a »šermovali se« t. j. mávali šavlemi. Při tom si popěvovali, »dodávajíce si takto odvahy«:

Ajzan, prýzan do šermice,
jož je beran na stolice.«

Po tomto zpěvu a »šermování« chodil první stárek kolem svého berana a zpíval si, než berana ťal:

---

[71]) Národní písně moravské v nově nasbírané, l. c, 307—310.

»Hotno, nehotno,
hodo sekať, haž hotno;
šak pré ještě sloníčko je vesoko.«

Podobně si také prozpěvovali starci, chodíce kolem berana:

»Já se ti, beránko, nebojím,
já tvó hlavěnko horazím;
na jednó, na dvakrát, za třikrát,
já ti tvó hlavěnko mosím stat.«

Jiný zanotil, vychloubaje se:

»Já sem synek z Hostopeče,
mně beránek nehoteče.
Nehoteče, já ho zetno,
hoteře-li, já ho chetno.«

Komu se podařilo na první ránu beranovi stíti hlavu, zazpíval mu sbor chasy pochvalu písní, známou nám již ze Sušila:

»Ten první stárek, ten první stárek
von hoťal berana na jeden rázek. —
Ten první stárek, švarný šuhajek,
von hoťal beránka na jeden rázek.«

Komu štěstí nepřálo a hlavy hned naponejprv nesťal, byl tupen posměšnou písní:

»A te první stárko, jdi již rači k ďaso,
te's sekál beránka voď hlave k vocaso.«

Tak se dálo, kde měli čtyři berany. Někde však stínali hlavu toliko jednomu. První stárka snímala s berana ozdobu, pentle a zatím bylo zpíváno:

»Nebuďem stínat teho beránka,
až nám sem ďojde naša galanka.«

Po zpěvu sťal beranovi první stárek hlavu, druhý ocas, jak o tom bylo psáno již nahoře.

4. Shazování kozla.

Asi v době slunovratu letního, obyčejně na sv. Jakuba, házeli v krajích západoevropských buď se střechy nebo s věže kozla [illegible] a pod. Házení toto bylo provázeno přiměřenými obřady.[72])

V Čechách také byl znám tento obyčej. V Jaro[illegible]

---

[72]) Srv. De Nore, Mythes, coutumes et tradi[illegible] 1865, 355; Rochholz, Schweizersagen aus dem Aar[illegible] Korndämonen, l. c., 17; zajímavý doklad [illegible] Festkalender aus Böhmen, l. c., 365.

století tohoto [73]) přivedli řezníci na den sv. Jakuba vyzdobeného kozla ku Pražské bráně, vyvlekli nahoru a shodili jej odtamtud. Diváci křičeli: »Kozel padá! — Není pravda!« Roztlučenému kozlovi byla přičítána moc hojivá. Rozdělili se o něj řezníci, lékárníci pro domnělou léčivou sílu a dostalo se podílu také zevlovačům. Výklad ukrutného obřadu zněl, že prý to na památku sv. Jakuba, který byl shozen s chrámu Jerusalemského.

Podobný výklad obyčeje podává také Krolmus. Podle něho shazovali po venkově českém okrášleného kozla se skály, s věží, s radnic, se střech buď o posvícení [74]) nebo o sv. Jakubě. [75]) Nezabil-li se pádem, býval dobit, upečen a společně od účastníků slavnosti sněden. Slavnost byla pořádána od cechu řeznického. V Praze přivedli řezníci ozdobeného kozla v průvodu s hudbou ke kostelu sv. Jakuba. Vyvlekli jej na věž a shodili. Byl pak upečen a při společné slavnostní hostině pojídán. Mimo to býval kozel ještě v letech třicátých v Praze také shazován s věže u Nových mlýnů, s věže kostela sv. Lazara vedle Novoměstské radnice [76]) a v hostinci »U černého dvora« na Pohořelci. [77])

Dosti dlouho brojily úřady proti krvavému divadlu tomuto. Přese všechny zákazy, jak hned bezpečné doklady toho položíme, udržovalo se po českém venkově ještě ve druhé polovici tohoto století. Otiskly totiž roku 1857 noviny tento zajímavý dopis z Vlachova Březí [78]): »Dnešního dne (25. července 1857) dočkalo se městečko naše divadla velmi zajímavého, jakého za našich časů již nikde není k spatření, leda snad ještě v Kocourkově. Umínilo si totiž několik zdejších řezníků, že zasvětí den sv. Jakuba oním barbarským, před mnoha lety snad zde bývalým obyčejem, shozením totiž kozla se zdejší kostelní věže. Z počátku jsem se

---

[73]) Bohemia, 1831, č. 117 (a nikoli 167 jak cituje Reinsberg-Düringsfeld, Festkalender aus Böhmen, l. c., 364): »Zu Jaroměř namentlich hielt vor 30 Jahren die Metzgergilde einen festlichen Umzug mit dem zum Schlachtopfer ausersehenen Thiere, das wie weiland die hostiae der Triumphatoren Roms, mit vergoldeten Hörnern (?) und Blumenkränzen, unter Musik wohlgemuth einherschritt, bis es aus dem Bodenfenster des Thurmes am prager Thore hervorgestossen, vor der plötzlich erkannten Gefahr todesahnend zurückscheute. Eben dieser Schreck und Fall soll aber dem Bocksblute eigene Heilkräfte verleihen, und während die Gassenjugend jubelnd im Chore und Gegenchore, ein: »Kozel padá! — Není pravda!« hinaufrief, stürzte endlich der den Fleischern, Apothekern und Gaffern verfallene unglückliche Bock herab.«

[74]) Staročeské pověsti, l. c., I. 326, 373. Srv. Hanuš, Bájeslovný kalendář, 218.

[75]) l. c., I. 354, 359, 479.

[76]) l. c. II. seš. 6., 114—115; II. seš. 7., 84—85.

[77]) Reinsberg-Düringsfeld, Festkalender, l. c., 364.

[78]) Pražské Noviny, 1857, 31. července. Srv. Časník, Národní kalendář. 1858, l. c., 218.

domníval, že snad jest to jenom pouhý žert; nebo že by cos takového za našich časů se ještě státi mohlo, toho jsem se ani ve snu nenadál. Než ale, co se mi zdálo býti nemožným, stalo se. O půl 9. hod. z rána zavzněla hudba a řezníci vedli, aneb spíše mohu říci, vlekli ověnčeného kozla na věž. Ač se jim ubohé zvíře vzpouzelo a hrozným bečením takořka o milost prosilo, nic na plat — musilo, chtěj nechtěj na prkno, a pak při hudbě s věže 20 sáhů vysoké dolů svrženo jest. Diváků sice mnoho tam nebylo, neb se to musilo hnusiti každému rozumnému člověku; ale nadějná mládež dostavila se přece v hojném počtu, a každý mi musí přisvědčit, že takovýto veřejný čin velmi málo přispívá k ušlechtění srdce mladistvého. Doufáme, že se takovéto hnusné divadlo na budoucí časy zapoví.«

S podivením, že ještě později r. 1859 vypisuje časopis [79]), jak bývá každoročně v Hostačově blíže Golčova Jeníkova kozel shazován se střechy hospody tamější od řeznických tovaryšů. Maso zabitého kozla hospodský upeče a účastníci je snědí. Krev bývá zachycována a užívá se jí při léčení. Obřad končí zábavou, tancem.

Zpráva poněkud pozdní — nevíme, pokud jí dáti víru — zapsaná r. 1879 [80]), líčí, že prý na prvního máje shazují ověnčeného kozla se střechy vysokého domu vesničané v okolí Vysokého v severovýchodních Čechách. Před popravou čtou odsouzenci žertovný rozsudek (jako jsme poznali při stínání kohouta), že mnoho stromků okousal atd. Nezabil-li se, čeká již řezník, aby jej usmrtil. U Rovenska prý shazovali kozla s Trosek. Později od ukrutného obyčeje upuštěno, poněvadž se kozel při pádu hrozně roztřískal, a kozel bývá shazován jen z okna v hostinci, kde pak po jeho usmrcení bývá vystrojena hostina, spojená s taneční zábavou. Jednotlivé porce prodávají se draze a co se za ně strží, tím se zaplatí kozel a ostatek věnován společné zábavě na oslavu pořádaného obřadu.

Oba doklady jsou pozoruhodné; jen jim poněkud ubírá víry, že jsou vpleteny v dlouhé sbírce obyčejův a pověr staročeských, která je pouhým ohlasem a místy skoro doslovným výpisem z Krolmusa a Hanuše, ač oba prameny udány pravidelně nejsou, nebo jsou-li udány, autor citoval ledabyle, neupřímně. Již to je divná věc, že proti všem svědectvím, vzájemně souhlasícím, vyskytá se tu osamocené tvrzení, že shazování kozla děje se na prvního máje! O tom nikde jinde ani potuchy. Podobá se, že zapisovatel této zprávy cosi věděl o tom, že na sv. Jakuba shazovali místy

[79]) Bohemia, 1859, 221. Srv. Reinsberg-Düringsfeld, Festkalender aus Böhmen, l. c., 365.
[80]) Český Jih, 1879, č. 31.

po Čechách kozla; popletl si však den prvního máje (sv. **Filipa a Jakuba**!) se dnem 25. července, kdy všude jinde obyčejně podle zpráv ostatních kozel byl shazován, t. j. o svátku sv. Jakuba.

Přes to máme jiných spolehlivých dokladů tolik, že není potřeba úzkostlivě vyšetřovati, zda ony dva doklady jsou věrohodné čili nic. Buď jak buď, ukrutný obřad byl v Čechách obecně rozšířený. Znali jej i Čecho-Němci.[81]) Přání všech těch pisatelů, kteří tuze hartusili na něj, toužíce po jeho zaniknutí, v době naší je nadobro, tuším, splněno.

5. Trhání hlavy husím, na provaze pověšeným.

Vedle rozmanitých zábav líčí v. Rohr[82]), jak při panských slavnostech je lid povinen na podívanou provozovati všelijaké svoje prostonárodní zábavy. Jezdí na př. venkované na neosedlaných koních, pokoušejíce se utrhnouti hlavu huse, pověšené na provaze. Panstvo se baví nesnázemi pachtících se jezdců.

Poměrně starý doklad tento svědčí, že podobné trhání hlavy patřilo za starých časů mezi lidové zábavy. Z dokladu toho by snad někdo vyvozoval, že to byla zábava lidu německého. To by se mýlil. Mezi masopustní zábavy v Madridě ode dávna náleží obyčej ubíjeti kohouta, pověšeného na provaze[83]). Že také ve Francii o posvícení venkované se bavili vylíčenou ukrutnou zábavou, ukazuje Pfannenschmid na základě starého svědectví z r. 1773[84]). V Sedmihradsku utrhují podobně hlavu huse ve středu popeleční, jinde týmž způsobem na poslední svátek velikonoční i jindy trápí (jako ve Španělích) kohouta, za nohy pověšeného hlavou dolů[85]). Podobný obřad (Gänse- oder Hahnenreiten«) je posud znám v Německu[86]). V Bavorsku je zábava, husu takto usmrcovati, přenesena

---

[81]) Doklad z Liberce, kde zejména kozlově krvi přičítali velikou moc hojivou, uvádí Reinsberg-Düringsfeld, Festkalender aus Böhmen, l. c., 364 z »Kalender aus Reichenberg«, 1850, 63. Srv. shodný popis u A. Jägra, Dorfchronik, l. c., 388.

[82]) Einleitung zur Ceremonialwissenschaft . . ., l. c., 1729, 880: »Andere müssen auf ungesattelten Pferden nach einer angebundenen und am Halse mit Baumöhl bestrichenen Gans rennen, um solcher den Hals abzureissen, da sie denn, weil die Pferde oft unter ihnen weglaufen und die Hände von Gänsehalse abgehen, tapfer zur Erde fallen.«

[83]) Fahne, Carneval mit Rücksickt auf verwandte Erscheinungen, l. c., 149.

[84]) Viz obšírně Germ. Erntefeste, l. c., 510.

[85]) G. A. Heinrich, Agrarische Sitten und Gebräuche unter den Sachsen Siebenbürgens, Hermannstadt, 1880, 29; Schuller, Das Hahnenschlagen am Osterfest, Archiv des Vereins für siebenbürg. Landeskunde, Neue Folge, I. 403 ad.; srv. Jahn, Opfergebräuche bei Ackerbau, l. c., 108, 137, 185.

[86]) Ad. Kuhn, Sagen, Gebräuche und Märchen aus Westfalen, Leipzig, 1859, II. 383; Jahn, l. c, 109.

na den sv. Martina patrně vlivem tradice o huse martinské [87]). Příbuzné zábavy lidové i jinde po Německu jsou oblíbeny [88]).

O zábavě této v Čechách nevíme ničehož nic; ale za to máme dvě shodná svědectví, že na Slovensku na konec masopustu pořádali řezničtí tovaryši slavnost, při níž buď pěšky nebo koňmo snažili se utrhnouti hlavu živé huse, přivázané za nohy na provaze, napjatém mezi dvěma stromy. Husa byla opletena motouzem a bylo tedy dosti nesnadno hlavu jí urvati.

Pamětník popsal Kollárovi [89]) zábavu tu, strojenou od řeznických tovaryšů v městě Zvoleni v tento rozum: »Mezi dvě staré vysoké lípy . . . byl provaz rozepnut, z jehož prostředku visela za nohy přivázaná živá hus. Mládenci běžíce na koních pod provaz, pravou rukou hus za hlavu chytali a terhali. Poněvadž hus někdy celá špagatem opletena byla, stalo se často, že jezdec derže hus v ruce, viseti zůstal, an kůň v běhu pod ním ušel. Kdo hlavu odterhol, stal se tím jako kníže mezi ostatními, dostal odměnu hedvábný šátek, stříberné stužkami ozdobené ližice, on v tanci předek vedol, tanečnice ostatním rozdával a všelikou jinou úctu a odměnu měl.«

Zábavu tuto o popeleční (smetné) středě na Slovensku líčí podobně Božena Němcová [90]), přidávajíc jen, že někdy jezdili tovaryši řezničtí na koních, jak u Kollára popsáno, jindy však sami běhali v řadě a snažili se rázem hlavu huse utrhnouti. Komu se to poštěstilo, dostalo se mu čestného daru od některé dcery mistrovy, hedvábný šátek a květina na klobouk.

V podobný rozum popisuje lidový tento obřad Reimann [91]), dodávaje, že vzrůstající kultura potlačuje s úspěchem neušlechtilou starodávnou zábavu, která v době naší nadobro již vymizela z podání lidového. Vymizela, v nepaměť zapadla jako skoro [92]) všecky příbuzné zábavy jiné, při

[87]) F. Panzer, Bayerische Sagen und Bräuche, München, 1848—55, II. 42, č. 50; Quitzmann, Heidnische Religion der Baiwaren, 1860, 37; Pfannenschmid, Erntefeste, l. c, 235, 510.

[88]) Doklady u Jahna, Opfergebräuche bei Ackerbau, l. c, 234. Srv. Mannhardt, Korndämonen, l. c, 16.

[89]) Národnié zpievanky, II. 69.

[90]) ČČMus. 1859, 518.

[91]) Volksfeste im XIX. Jht., Geschichte ihrer Entstehung und Beschreibung ihrer Feier, l. c., 334—335.

[92]) Byli jsme překvapeni referátem o letošní (1890) pěkné hodince posvícenské v pražském chudobinci u sv. Bartoloměje, kde bylo uměle napodobeno stínání kohouta, odsouzeného pro četné hříchy, jež mu vyčteny byly. Starci a stařeny patrně tu chtěli slaviti posvícení se všemi starodávnými obřady, »stínání kohouta« aspoň napodobujíce. Viz »Národní Listy«, 1890, 26. srpna.

[illegible]

[illegible]

[1] [illegible]

[2] [illegible] Menestrier, [illegible]

[3] Fr. Portal, Des couleurs [illegible] temps modernes. Paris, 1857. [illegible] Pflanzenwelt, Leipzig, 1855. [illegible] sprache des Mittelalters, Kleine Schriften, [illegible] mania, VIII. 407—505.

nichž zvířata způsobem nelidským byla týrána a jež pokusili jsme se shrnouti v tuto stať.

* * *

Vyčítáme moderní vzdělanosti, že všude, kam zasáhne, kde může rozvinouti svou činnost, hubí šmahem lidové podání, neb aspoň je znešvařuje svými příměsky cizorodými. Kolik obyčejů lidových, charakterisujících význačně národní individualitu a při tom docela neškodných, nevinných, bylo ať již násilným vlivem cizím či dobrovolně, nedbalostí a lhostejností lidu samého zahubeno od moderní civilisace! Její neblahé, zhoubné působení má však potud zásluhu, pokud se jí podařilo za souhlasu jemnocitu lidového vyhladiti z národního podání příliš bujné, sesurovělé výstřelky starodávných obyčejů, pověr a zábav lidových.

Symbolika [illegible]

Strhly se učené [illegible] vinoval. [illegible] zeznávání barev. [illegible] a v památkách [illegible] jsou rotroušeny [illegible] suzován. Tím [illegible] o tom také [illegible] barvy jakož [illegible] časem dozna[illegible] barev byla [illegible] Götheovy [illegible] vého líčení [illegible] zvláště [illegible] středověk [illegible] některé [illegible]

[illegible] chol. [illegible] str. 124 [illegible]

[illegible] knih [illegible] quale [illegible] De coloribus [illegible] a d. [illegible]

³) [illegible] temps modernes, Paris, 18[illegible]; [illegible] Beitrage zu einer Aesthetik der Pflanzenwelt, Leipzig, 1853, [illegible]; W. Wackernagel, Die Farben und Blumensprache des Mittelalters, Kleine Schriften, I. 143–240; J. Zingerle, Pfeiffer's Germania, VIII. 497–505.

oděvu obřadního naznačovati památku mučedníkovu (červeň), vyznavačovu nebo svátek panny (barva bílá) a pod. [4]) Staré názory dědil potom věk nový a udržují se většinou podnes v rozmanitých formách.

Do Čech byly zaneseny proudem od západu se všemi zjevy jinými také tehdejší výklady o významu barev. Stopy toho objevují se záhy po literatuře staročeské. Chceme si jich všimnouti a pokusíme se na základě shodných citátů dovozovati, jaký základní, hlavní význam která barva měla a jaké jiné výklady k tomu se ještě přidružily. Z četných dokladů vybíráme vždy jen rázovité a jen několik, ostatních — abychom řeči ukrátili — pominouce.

* * *

Záhy měli Čechové středověkou oblíbenou báseň o barvách (Cancio de coloribus) po česky upravenou. [5]) Podle ní:

»barvy všecky rostú na poli,
kteréž nosí zemská rolí;
Buoh zjednal k své vóli,
co sě to znamená koli.«

Tomu líbila se barva taková a jinému jiná. »Bílou nad jiné vychvalují bělohlávkové, černou zastávají černovlasatí, modrou, zelenou a červenou šperkovné ženy«, jakž volá (ovšem později, než báseň ona složena) k posluchačům kazatel Veselý. [6])

S řády rytířskými dostal se do Čech všude jinde také známý obyčej, že páni nosívali na důkaz své oddanosti zamilovanou barvu některé paní. Rýmovník staročeský poznal prý [7])

». . . sličné stvořenie
jemuž v světě rovné nenie;
podobnoť jest ke všie ctnosti,
krásy i všie šlechetnosti.«

Její dobrota, andělská postava prý jej okouzlily. Těžká touha skličuje smutného. Chce jí býti věrným sluhou:

»Chciť jí s vierú nad jiné slúžiti,
bych sě mohl k ní přiblížiti,
k té, jenž mi veselé plodí,
kteráž v mej barvě chodí.«

Poznal ji v modré barvě, proto modrou barvu si oblíbil, proto nosí barvu tu na důkaz věrné služby své a oddanosti ke krásné paní:

---

[4]) Schmied, Liturgik, 3. vyd., I. 204 ad., II. 87 ad.

[5]) Otiskl ji Jul. Fejfalík, Altčechische Leiche, Lieder, Sitzungsber. Wiener Akademie, 39. svazek, 698, 699.

[6]) Kázání, 1730, 30.

[7]) Fejfalík, Altčechische Leiche, Lieder, l. c. XII.

»V modrejť jsem ji barvě poznal,
hned jsem sě jí v službu přikázal,
té milé krásné panie,
jáť ji slúžím bez přestánie.«

Přihodilo se podobně jinému. Blaží jej láska »anjelského rozkošného stvořenie«. Chce krásné paní sloužiti, nad jiné ji chváliti.[8])

»Slunce stkvúcie — toť již svietí,
mé srdečko ktve jako v kvietí
po té, ježto v modrém chodí,
mému srdci radost plodí.«

Jiný miluje paní, která právě chodí »v černém«, ve smutku. Ihned se vzdává dobrovolně veselí a přijímá rád smutek — to vše k její libosti, pro lásku svou k ní. Raději s ní smutek ponese, než by s jinou se veselil.[9])

»Ta, jenž v černém chodí, jest má milá panie,
onať svým veselím mé srdečko raní,
s níť chci v smutku býti, opouště veselé,
s níť chci v tom trvati do vuole té panie.«

Až dá paní smutku výhosť, přijme zase místo zármutku utěšení, až jí milý Bůh obrátí smutek u veselí, dá prý se také náš panic na dobrou mysl — a bude zase u veselí sloužiti krásné paní:

»Až ta krásná panie přijme utěšenie,
žalostnému smutku dá odpuštěnie,
takéť mi to zjeví, smutnému k žalosti,
pro ni vždycky trpím smutek bez radosti.«

Z básní těchto patrno, že cizokrajný obyčej rytířský v Čechách zdomácněl. Jako jinde, tak i ve vlasti naší mrav rytířský a vše, co s ním spojeno, na př. barvy na znacích, vždy ozdobněji a více fantasticky malovaných, nákladně vypravené kolby v pestrých oděvech dle barev erbovních, milostné písně o zbožňovaných paních, pověsti o dobrodružných výpravách a rekovných zápasech (poznáme to u Štilfrýda) — vše to působilo, že středověká symbolika barev ochotně byla v Čechách vítána, šíříc se mezi vzdělanými vůbec, potom také vnikajíc zároveň asi vlivem církevních výkladů (v kázáních staročeských plno výkladů, ovšem náboženských, o symbolice barev) mezi prostý lid.

Při tom všem nezapomínejme, že také domácí názory, čerpané hlavně z barev říše rostlinné, měly značný význam u vytváření se staročeské symboliky barev. Doklad toho zachoval Tkadleček.[10]) Ve skladbě

8) l. c., XIV.
9) l. c., XV.
10) Vyd. Hanka, II. 51.

své připomíná červenou růži jako symbol vřelé lásky, barvínek a jiné byliny, stále se zelenající, jež podnes v podání lidovém znamenají stálost, naději. Zná rovněž čekanku a chrpu a význam jejich modré barvy — naději. Vzpomíná i žluté pléšky a její barvy, podnes neblaze proslulé. Z toho vysvítá, že již tenkráte o symbolice některých květin kolovaly zkazky prostonárodní, jejichž ohlas ozývá se podnes v písních, bájích a rozprávkách lidu českého.

Bílá barva značila především nevinnost, čistotu, svatost. Štítný vykládaje Zjevení sv. Jana, pověděl mezi jiným: »Bielým koněm móžem ty rozuměti, kteříž držie stany zjevné svatosti.« [11]) V podobný rozum rozjímá v Postille Hus: [12]) »A to rúcho má býti bielé, to jest hřiechem nezprzněné«. [13])

Vavřinec z Březové ve svém Snáři [14]) vysvětluje mezi jiným takovýto sen: »Má-li kdožkoli na sobě bílou košili — ta mu čistotu víry vyznamenává«. Podobně čte se v ozdobném kancionálu klatovském na začátku v úvodní básni, že bělost — čistotu znamená. [15])

V pěkné básni »O rozličných barvách, z kterýchžto jednej každej vlastnost se ukazuje« [16]) rýmuje Slovák Petr Benický (narozen 1603), že barva bílá značí stydlivého. Tak soudí rovněž Dan. Solnický: »Bílá znamená slavnost a čistotu«. [17]) Zde je řeč o barvě církevního roucha.

Dle Fabricia viděl sv. Jan dvanáct bran rozličné barvy. Branou bílou — tak vykládá Fabricius — přicházejí do radosti nebeské panicové a panny. [18]) Jiný kazatel rozhovořil se o sv. Bernardovi, že od svého dětinství nosí plášť barvy bílé, »plášť stydlivosti«. [19])

Kněz Veselý obšírně se dal do výkladu barev: [20]) »Představím já dnes, láskám vašim, boj a vojnu mezi barvami, která nejkrásnější jest.« Bílá barva vyznamenává prý člověka pobožného a upřímného. »Bílá barva jest nejlepší k světlu a proto jest nejvzáctnější. V živlách vyznamenává vodu, v planetách měsíc, v ctnostech víru a čistotu, v kunstech a uměních

[11]) Vyd. Vrťátko, 163.
[12]) Vyd. Erben, II. 5.
[13]) Jinde (II. 79) vykládá Hus barvu bílou za barvu bláznů, patrně pod vlivem evangelia: ». . . pohrzěl jím Erodes i jeho lid a dal na něho rúcho bielé na znamenie, že jest blázen.«
[14]) Vyd. V. Hájek z Libočan, 1550, list L.
[15]) Památky archeol. I. 189.
[16]) Otiskli F. V. Sasinek, Archiv Mat. Slov., II. 1. str. 42.; Sobotka, Rostlinstvo, 1879, 49.
[17]) Compendium, vyd. 1630, l. G.
[18]) Mravná naučení, 1763, II. 233.
[19]) Jiří J. Libertin, Plášť v plášti, vyd. 1724, l. 64.
[20]) l. c., 29 a. d.

vejmluvnost. Na nebi jest bílý měsíc, na zemi stříbro, mezi kamením diamant, mezi kvítím narcis a lilium. Bílá barva jest obraz slávy a proto před časy knížata na nějakou slavnost v bílé šaty se oblácěli.«

Jiných souhlasných svědectví, že barva bílá znamená starým Čechům čistotu, svatost, nebudeme přivozovati. Z uvedených dokladů to vysvítá s dostatek.

Barva bílá kromě toho je odznakem radosti. Štítný v souvislosti náboženského rozjímání vypráví: »A ten sěj' ukázal v stkvúciem rúše v bielém, neb jest radost zvěstoval hodu našeho; neb bělost rúcha slavnosti ukazuje velikou zřiedlnost . . .« [21]) Rek Štilfrýd chystaje se do zápasu, volá: »Podajte mi praporce bílého, neb ta barva znamenává veselost a radost každého dobrého.« [22]) Podobně rozumuje Jiří Šerer: »Jakož černé roucho jest znamení smutku, tak bílé jest znamení radosti a potěšení.« [23])

Radosti nebývá na dlouho. Snadno se mění v žalost. Radost není stálá a není trvanlivá také barva její. Bělost snadno se ušpiní.

»Bielá barva dobrú naději mieni, [24])
ale žeť sě snadně ušpiní,
protož ji mnozí viní,
že z radosti smutek činí« (Fejfalík, l. c.)

Doklad tento zasluhuje bližšího povšimnutí. Jak známo, [25]) není původně Slovanům barvou smutkovou černá barva, nýbrž docela jí protivná barva bílá. Starým Čechům již o tom vyprávěl Jan Mirotický: [26]) U Rusů »sama prý toliko manželka pláče mrtvého, zavinouc hlavu bílou rouchou až k loktům visící.« Podobá se pravdě, že našim předkům v dobách starších, jako podnes lužickým Srbům, značila barva bílá smutek, neštěstí. Svědčí tomu dosti jasně ona zmínka skladatele staročeské básně o barvách. Jiná snad bezděčná narážka zapsána ve Snáři Vavřince z Březové. [27]) Píše: »Kdožkoli má obyčej v černém choditi oděvu a vidí se (ve snách) v bílém oděvu, proměna bude z dobrého v horší v skutcích jeho. Ač roucho bílé poctivost vysvědčuje, avšak takové změnění skutky zlé ukazuje.« Témuž svědčí podnes podobné názory a pověry lidové na př. bílý kůň ve snách znamená smrt atd. Oba uvedené doklady staročeské

---

[21]) Rukopis univ. knih. pr, sign. 17 C. 15, l. 156 a.
[22]) Výbor lit. č. II. 44.
[23]) Rozmlouv. o křtu, 1591, l. L. 4.
[24]) Srv. Vavřinec z Březové, Snář, list L. Komu se zdá, že má na sobě oděv, dostane ženu; »pakli oděv byl bílý, žena pěkná bude.« Má tedy naději dobrou. Srv. článek F. Menčíka, Č. Č. Mus. 1881, 101.
[25]) Srv. Sobotka, Rostlinstvo, 46.; srv. Bartoš, Lid a národ, II. 28.
[26]) Aubanus Bohemus, Obyčeje a zvyklosti všech národův, 1579, l. u 2.
[27]) l. c., l 05.

shodují se navzájem a, ač určitě netvrdí, přece napovídají, že v starší době barva bílá u Čechů znamenala někdy neštěstí, žal.

K bílé barvě hned přidáme barvu stříbrnou. Benický (l. c.) vysvětluje její význam:

»Královská důstojnost —
stříbrná, panství dost...«

Jinak o barvě té málo zmínek se vyskytá, zejména pokud se týče symboliky. Za to ve spojení a v sousedství barvy bílé bývá barva červená.[28])

Uzardělá mladistvá líce byla opěvována od staročeských zamilovavých. Šimon Lomnický vychvaluje sličnost panen staročeských, velebí zvláště »líčko pěkné růžové, pysky červené korálové« [29]) a jinde (l. c. 153) »líčko růžové, pysky korálové, oči sokolové, zuby křišťálové, ruce bílé.« Hynek vévoda Münsterberský rýmuje, [30]) jak si mládenec libuje, že jej panna líbala »ústky čistými jako červená róže« a tiskla »bílýma ušlechtilýma rukama.« Panna zase ulevuje v starodávné písni milostné své tužbě po milém. [31])

»Mój milý biel, červen, krásen,
jako letničí den jasen.
To div z diva,
žeť jsem živa,
proňžť sě mé srdečko znímá.«

Tak a podobně se ozývá v staročeských milostných skladbách. [32]) Dodáváme jen ještě, že Veselý [33]) poznamenal o názoru starých: »Vůbec se o krásném člověku říká, že jest krev a mléko.« Tak slýchá čtoucí podnes.

Abychom se tedy neuchýlili od svého úkolu, vraťme se k výkladu o červeni, jež má několikerý význam v symbolice barev. [34]) Podle dokladů staročeských jest barva červená barvou hořící milosti, lásky:

»Červená barva u milosti hoří
pravá milost rovná sě k moři,
ktož jí do starosti dvoří,
mušíť býti pro ni v hoři.«

(Cancio de coloribus, l. c.)

---

[28]) O barvě červené zajímavé doklady středověké viz u Rochholze, D. Glaube und Brauch im Spiegel der heidn. Vorzeit, 1867, II. 194 a d.

[29]) Kupidova střela, 1590, 184.

[30]) Májový sen, vyd. Hanka str. 92. (stol. XV.)

[31]) Otiskl J. Truhlář, ČČ. Mus. 1882, 45.

[32]) Srv. stať F. Menčíka, ČČ. Mus. 1881, 102.

[33]) l. c., 32.

[34]) Srv. Bratranek, Beiträge zu einer Aesthetik der Pflanzenwelt, 1853, 178—184; Göthe, Farbenlehre, § 765 a d.; Sobotka, Rostlinstvo, 48; zajímavá rozprava téhož »Červeň«, Výklady prostonárodní, 1882, 104—112.

Mistr Jan Hus vykládá o červeni v náboženském rozjímání a vysvětluje ji jakožto barvu lásky, dle něho ovšem ve smyslu duchovním:[35]) ». . . proto kazatelé točeniéce purpurové neb šarlatné sě přirovnávají, jenž má barvu ohnivú; neb takoví hořie láskú, milujíce ty, kterýmž slovo Božie káží, ty také od nichž zlého trpie.« Dle zamilovaného vzdychálka Tkadlečka[36]) »róže červená svú šarlatnú barvú« znamená »hořiecí milost«; dle kancionálu klatovského (l. c.) znamená podobně červenost lásku. Benickému (l. c.) barva »červená milost dává«. U Solnického (l. c.) »červený barvy užívá se nejvíc při památkách sv. apoštolův a mučedlníkův; a znamená lásku a krve vylití těch svatých«.[37]) Kazatel Pelischotti vysvětluje erb (zelený jetel v červeném a bílém poli), spatřuje prý »v červený barvě lásku«.[38])

Veselý ve svém výkladu o barvách (l. c.) vyhlašuje barvu červenou za nejkrásnější. »Červená barva jest mezi živlami v ohni, mezi kvítím v růži,[39]) mezi kamením v carbunculu. A jako oheň mezi živlami jest nejpřednější, růže mezi kvítím nejvzácnější, carbuncl mezi kamením nejdražší, tak červená barva mezi barvami jest nejkrásnější.«

Jinak milují prý červeň lidé udatní.[40]) Rek Štilfrýd před bojem přeje si »praporce červeného; neb ta barva zapaluje srdce udatného« (l. c.); přeje si potom »praporce šarlatného; nebť ta barva vyznamenává statečnost všelikého běhu rytířského.«

Podle výkladu Vavřince z Březové[41]) znamená červený oděv ve snu vítězství a radost. »Odín byl-li by král v oděv červený se všemi svými dvořany, on potěšení míti bude z vítězství svých rytířův a poddaní jeho všickni z toho se radovati budou.« Téhož asi rozumu jest jiný výklad Snáře (l. K. 8): ». . . byl-li by někdo (ve snu) oblečen v oděv aksamitový a toho nemá, on bude míti krásnou ženu, a zvláště bude-li (oděv) červené barvy.« Oděv barvy červené ve snách zvěstuje radost, veselost (l. L.): »Oděv drahý míti na sobě: ten, kdož to viděl, ženu pojme. A byl-li oděv červený, žena veselá bude.«

---

[35]) l. c., III. 45.
[36]) l. c., II. 51.
[37]) Srv. Fabricius (l. c.): Do nebe »branou červenou přicházejí mučedlníci skrze vylití krve«
[38]) Lidumila, aby byla Bohu milá, vyd. 1720, l. A 2.
[39]) Srv. Kázání Kristus co růže mezi trním se červenající, vyd. 1741, list c.: »Růži za královnu všech kvítí vůbec prohlašuje jak její příjemnost, v které králové země jiný lid mají převyšovati, tak její královský šarlat, v kterém se knížata a králové červenají.«
[40]) Veselý, l. c., 31.
[41]) Snář, l. L2.

Odstín barvy červené, barva rudá, věští již věci neblahé, neštěstí. Týž Snář (l. L. 2) soudí o tom: »Roucho nebo oděv, zdá-li se někomu ve snách, an má na sobě rudé barvy, takový má se obávati, aby nebyl od mocnějšího vypověděn.« Zase praví Benický, že barva »plamenná« jest barva »pochybných«. Veselému jest barva »ohnivá« barvou »hněvivých«.

U Štilfrýda hněvivost znamená barva brunatná. Žádá, aby mu před bojem podali praporce brunatného; »tať barva znamenává hněvivost muže udatného.« »Brunatný« značilo starým někdy hnědý, jindy fialový a nejčastěji tolik co purpurový, šarlatový. V tomto rozumu vykládá mistr Hus ve svém náboženském rozjímání barvu brunatnou, že je podobenstvím umučení Kristova.[42]) »Fistule jest dřevo nízké a jinak slove kasia, jenž má kuoru brunatnú. A znamená v cierkvi svaté ty, jenž jsú pokorní a trpěliví a chudého duchu, jichžto jest královstvie nebeské. Červená neb brunatná barva znamená podobenstvie umučenie Kristova, kteréžto oni v pravé pokoře vždy v svém srdci zachovávajíce, a což nejvíce mohú, jeho následují.« V básni o barvách mluví skladatel o barvě brunatné zase jakožto o barvě ve službách milosti, lásky:

»Brunatnú barvu mnozí mají,
neb ta tajných věcí tají,
ktož pravú milost znají —
múdří sě s tiem často obierají.«

O barvě ryšavé často rozjímali kazatelové staročeští při výkladu slova Adam. »Adam jest jméno židovské a znamená červený neb ryšavý, protože Adam jest zformován z země červené.« [43]) Podobných náboženských úvah pominouce, zmiňujeme se jenom o tom, že barva ryšavá značila falešnost. Podle tvrzení Benického je to barva »falešných« a podle starého pořekadla slovenského: [44])

»s cigana černého,
s chlapa ryšavého
zřědka co dobrého jest.«

Vlasy zrzavé se nelíbily. Veselý vtipkuje, že se za ně mnohý stydí a pořizuje si proto černou paruku — či abychom se přidrželi jeho terminologie — »vlasopletku«. Pověděl: »Mnozí, kteří se za zrzavé aneb šedivé vlasy stydí, nosí černé parokky, neboližto vlasopletky, aneb nějakou černou mastí sobě hlavu maží« (l. c. 40).

Barva modrá byla Čechům znakem stálosti, věrnosti

[42]) Vyd. Erben, III. 54.
[43]) V básni českolatinské Adamus iudicatus, 1613, l. c. 4.
[44]) Archiv Mat. Slov. II. 1. 36.

a někdy naděje (blankytná), jindy byla to barva žalosti, trpělivosti. Staří národové milovali tuto barvu a bývala oblíbena zvláště na oděvu.[45] V básni staročeské o barvách poučuje nás skladatel, že »modrý květ ustavičnost zvěstuje«, že

»modrú barvu múdří chválé,
neb sě v ničem nezkale;
co činí, to všecko stálé,
protož jest ta hodna krále.«

V Tkadlečkově výkladu jako v květomluvě staročeské se dovídáme, že »blankytný charpový neboli čekankový květ« značí naději (l. c.). Stilfrýd prosí napřed za praporec modrý; »tať barva znamenává ustavičnost muže šlechetného«. Před následujícím zápasem volá: »Podajte mi praporce blankytného; ta barva znamená chytrost muže každého.«

Báseň o barvách rozeznává podobně barvu modrou od blankytné. O významu této rýmuje:

»Blankytná barva jestiť celá naděje,
nedbaj toho, když sě dobře děje;
tak jakž s vieru přeje,
tiem smutné srdečko okřeje.«

Hus v nábožném rozjímání[46]) vykládá »nebeskou barvu« také na znamení naděje, u něho, jak se rozumí, naděje nebeské: »Jacinktus jest kámen nebeské barvy a znamená žádost a naději nebeskú.« Benický líčí »nebeskou« barvu jakožto znak »mysli stálej«; za to však »modrá — žalost zdá se«.

Jinak setkáváme se s rozmanitými výklady náboženskými o modré barvě.

Solnický tvrdí, že barva »fialová[47] a modrá« znamená »v protivenství trpělivost«. Veselý rozumuje o modři (l. c. 31): »Modrá barva u malířů jest nejvzáctnější. Na nebi panuje, nebo nebe jest celé modré. Mezi kvítím má krásné lilia, mezi drahými kameny má sapphir, mezi ctnostmi vyznamenává spravedlnost a čistotu, mezi nebeskými hvězdami má královmoce. Jako pak mezi planetami královmoc jest první, mezi ctnostmi čistota a spravedlnost, mezi kameny sapphir, mezi kvítím lilia, mezi věcmi tohoto světa nebe: tak zde mezi barvami může se nejpřednější zdáti býti modrá barva.«

Fabricius vykládá, že modrou branou do nebe přicházejí vdovci a vdovy (l. c.)

[45]) Obšírně vylíčil Mencken, De caerulei coloris apud veteres usu, vyd. 1717.
[46]) Vyd. Erben, III. 68
[47]) Štilfrýdovi značí barva fialová udatnost (l. c.): »Podajte mi praporce fiolného, tať barva znamenává udatnost muže každého.«

Barva zelená znamenala kromě všeho jiného vytrvalost, naději. »Podejte mi praporce zeleného,« volá Štilfrýd před soubojem, »neb ta barva jest naděje každého dobrého.« V podání lidovém posud byliny stále se zelenající jsou znakem stálosti, naděje. Týž výklad asi zná již Tkadleček (II. 51), jmenuje »dětelíek« (jetel), »břečtan«, »chvojku« »barvienek, jenž jest všie počaté milosti vódce.«

Benický soudí, že barva zelená značí stálého. Pelischotti spatřuje v zelené barvě — naději (l. c.). Bílovský [48]) píše, že »barva zelená vyznamenává veselost, radost a dobrou naději.«

Jiné výklady se tříští podle různých názorů vykladatelových. Zdá-li se někomu, že má na sobě oděv, dostane se mu — jak sen vykládá Vavřinec z Březové — ženy; »pakli zelené barvy (oděv bude), bude nábožná« jeho budoucí choť. Cosi podobného čteme v liturgickém výkladu Solnického. Zelená barva církevního roucha při obřadech znamená »rozjímání božských věcí«.

Proti tomu, že některým byla zeleň symbolem stálosti, rýmuje báseň o barvách:

»Zelená barva jest lehké ceny,
ale jest snadná k proměnění,
libá k pohledění,
brzká také k proměnění.«

Široce opět rozhovořil se o barvě zelené Veselý. Zelená »myslivská« [49]) barva jest prý oblíbena u zmužilých. »Vyznamenává čerstvou, zmužilou a udatnou mládež. Unavené a mdlé oči posilňuje, s jarem panuje mezi krásným stromovím a bylinami, s smaragdem mezi drahými kameny, s čistotou mezi ctnostmi; nebo zelený smaragd jest obraz čistoty.« Proto prý u člověka leckterého pro nepěkné jeho vlastnosti nevytrvá, puká se a láme. Zelenou barvu spatřil sv. Jan při trůnu božském. (Apok. 4. v. 3.). »Duha byla okolo stolice, na pohledění podobná šmaragdu . . .«

Posléze položíme barvu »mořskou«. Ta podle slovného výkladu Benického je symbolem »bůrlivých«.

Barva žlutá byla na začátku středověku barvou oblíbenou, řekli bychom, »modní«. Vznešení, bohatí, zejména panny a paní odívaly se rouchem barvy žluté, až se tu dopouštěly přepychu. Ponenáhlu ozývají se hlasy mravokárců proti tomu, až posléze barvu žlutou zošklivili. Barva žlutá na rouchu považována za bujný přepych, za známku fintivosti často podezřelé. Konečně vlivem středověké moci světské bylo nepočestným

[48]) Coelum vivum, 1724, 793.
[49]) Kázání, l. c., 32.

lidem výhradně nositi žlutý oděv nebo oděv se žlutou obrubou, jakožto potupný odznak stavu nepočestného.[50]) V Čechách dělo se podobně jako v sousedstvu. Bylo zde vydáno také nařízení: »Prázdné ženky nemají jinak choditi než v šlojířích s okraji žlutými, aby po tom znány byly.«[51]) Podobně nosili v Čechách potupné žluté kolečko na rouchu židé,[52]) majíce (jako všude jinde) nařízeno ode dávna, aby se oděvem lišili od křesťanů. To jen krátce odbýváme, poněvadž chceme v Dějinách kroje obšírněji o tom psáti.

Z uvedeného vysvítá, že se barva žlutá netěšila u starých Cechů zvláštní oblibě a přízni. Byla barvou hanby, potupy, bláznivosti Jasně vysvědčuje o ní píseň o barvách:

»Žlutú barvu toto hanie,
nebť jest hnusná klevetánie,
nejednu pannu, panie
nebo svým jazykem lstivě raní.«

Tkadleček běduje zoufale, že jej Adlička opustila. Vše obrací se proti němu. »Tuť také pleška svú miezhú, svú žlutú barvú, jenž na haně vydána jest, proti nám« (l. c.).

Snář Vavřince z Březové nevěstí ze snu o barvě žluté mnoho dobrého. Bude prý z toho jen nemoc, bude škaredost. Zdá-li se komu, že má na sobě drahý oděv, bude sňat se ženou; »byl-li by oděv ten nážlutý, žena ta bude nemocná.« Bude-li to oděv barvy žluté, bude žena »bohatá a — škaredá« (list L.).

Žlutá barva, jež podnes v lidovém podání není oblíbená a věstí budoucí osud neblahý[53]), našla v kazateli Veselém svého obhájce. Velebí žluť, jako by to byla barva nejdražší, barva vzácná. »Žlutá barva jest barva nejdražší. Na nebi má slunce, měsíc a hvězdy, na zemi zlato, v zahradách citrony a pomeranče, na lidech vlasy, které tak vzáctné jsou, že žluté neb zlaté vlasy mezi všemi se za nejkrásnější počítají. Žluté vlasy měl David a proto se v písmě krásný jmenuje: »Byl ryšavý a pěkný«. Žluté vlasy měl Absolon, kteří tak vzáctné byly, že se vážily na loty . . .

[50]) Viz Wackernagel, Die Farbensprache des Mittelalters, Kleine Schrifte, I. 187 ad; Schultz, Höfisches Leben zur Zeit der Minnesinger, 1889, I. 241, 242; H. Gildemeister, Das deutsche Volksleben im XIII. Jahrhundert, Jena, 1889, str. 9.
[51]) Rukopis knihovny ryt. Neuberka, Continuator Benešii, l. 13 a.
[52]) Srv. Veleslavín, Historický kalendář, 1. leden: »Dne 1. měsíce ledna 1551 židé v království českém z rozkazu krále Ferdinanda oděv změnili a na levém křídle svých plášťův žluté kolečko nositi začali, které také za Vratislava krále českého prvního na svých šatech vyšité nositi musili.«
[53]) Srv. Sobotka, Rostlinstvo, 47.

Žluté vlasy měl také Šalamoun a služebníci jeho zlatým práškem místo pudru musili sobě vlasy své posypávati.«[54])

Z toho všeho i ze svatých citátů, jichž jsme ukrátili, všimneme si, že žluté, »zlaté«, rusé vlasy byly považovány za krásné. Vytýká svým vrstevníkům Lomnický, že mnoho se fintí, že se líčí, »vlasy černé chtěj míti rusé.«[55]) Bartoloměj Paprocký opěvuje půvaby své milky, chválí skvoucí zlatý vlas:

»Ukaž mi se, Majdaléno, a ukaž tvář svou,
tvář právě, jež barvu má růží obou dvou.
Ukaž zlatý vlas přestkvoucí, ukaž své oči,
hvězdám rovné, kterýmž kolo nebe točí;
ukaž mi libé ústa své, ústa růžové,
perel plné . . ., i ruku alabastrovou,
v kteréž zamčené jest srdce mé.«[56])

Proč značí Štilfrýdovi žluť stálost, nesnadno uhodnouti. Přeje si aspoň: »Podejte mi praporce žlutého; tať barva jest stálost každého šlechetného.« V týž rozum přisuzuje Štilfrýd pevnost barvě plavé.[57]) »Tať prý barva znamenává pevnost u vieře muže dobrého.« Podivný jest také výklad Fabriciův, že do nebe vcházejí branou žlutavou manželové a manželky.

O barvě zlaté rozjímá Hus (III. 54) po svém zvyku ovšem ve smyslu náboženském. »Šafrán jest květ a má barvu zlatú a znamenává lásku. Jakožto zlato mezi kovy nejdražšie jest, tak láska mezi všem cnostmi. Jakož die sv. Pavel: »Najviece z nich jest láska«. Tehdy nardus a šafrán rostú v zahradě cierkvi svaté, když věrní údové Kristovi milovánie božské a svého bliežnieho mezi sebú zachovávají. Šafrán zimnici krotí, tak pravá láska žádosti tělesné i světské uhašuje a pravé milovánie zapaluje.«

Byla by tedy barva zlatá symbolem lásky. Proti tomu v úvodní básni Kancionálu klatovského (l. c.) zlato značí stálost, »stálost rovna zlatu« Ještě jiný výklad má Benický: »zlatá — tesklivost mívá«.

Jako barva žlutá, tak i barva šerá doznávala pověsti nepěkné. Rozhorlený Tkadleček nazývá ji »vymyšlenou a kradenou . . ., z mnohých složenou«. Naříká si, že prý »svú vysokú myslí nad námi se vyzdvihuje.«

---

[54]) Kázání, l. c., 31.
[55]) Pejcha života, vyd. 1587, 81.
[56]) Nové kratochvíle, 1598, l. S 3.
[57]) Barva »bledá« znamenala licoměrnost, pokrytectví. Štítný praví (vyd. Vrťátko, 264) ve výkladě Zjevení sv. Jana: »Tenť bledý kuoň obecně znamená pokrytce a licoměrníky.«

Podobně báseň o barvách nechválí šeré barvy:

»Šerá barva výše sebe sáhá,
kohož pravá milost přemáhá,
v tom nebezpečná váha,
varuj sě jie jako vraha.«

Jiný význam přidán šeré barvě od Štilfrýda. Je prý to barva p o k o r y, tichosti: »Podejte mi praporce šerého, ať barva znamenává pokoru každého tichého.« S tím by se shodoval výklad Fabriciův, že šedivá barva je znakem kajicnosti. Do nebe vcházejí podle Fabricia branou šedivou kající hříšníci.

P o p e l a v á barva působí v ů l i z l o u, jakž Benický vykládá. Vtipnější rozprávku o barvě popelavé a jejím významu zapsal Havlík z Varvažova.[58]) Při zábavě ptá se mezi jiným pan Vespazian: »Jaké barvy šaty měl by milovník nositi na znamení hořící a tejný milosti?«

»P o p e l a t o u,« řekl tázaný, »nebo taková barva popeli se připodobňuje, kterýžto déleji a tejněji oheň v sobě chová.«

Č e r n á b a r v a jest barva s m u t k u, n e š t ě s t í.[59]) V nábožném výkladu Štítného černý kůň ve zjevení sv. Jana znamená hříchy.[60]) Podle básně o barvách

»černá barva smutek plodí,
vdovskému stavu sě hodí,
komuž žalost v srdci škodí,
mnohýť člověk v ní tak chodí.«

Snář Vavřince z Březové neblaze prorokuje tomu, komu se zdá, že ve snách má na sobě černý šat. Dostane se mu ženy, ale »černý oděv — s m u t n o u a ž a l o s t n o u ženu znamená« (list L). Dále vykládá sen v tento rozum: »Byl-li někdo oblečen v oděv aksamítový a toho nemá, on bude míti krásnou ženu; pak-li by byl č e r n é barvy, vejde s tou ženou zármutek do jeho domu.«

Černá barva ve snách může však v některých případech znamenati také štěstí, radost, utěšenou novinu. Podle jmenovaného Snáře (list o5) »roucho černé barvy má-li někdo obyčej užívati a ve snách vidí se v něm, radost ho potká vedle způsobu toho oděvu. Pakli nemá obyčeje v černém oděvu choditi a ve snách uzří na sobě ten oděv, zármutek míti bude vedle způsobu toho oděvu. Pakli by se někomu zdálo, on se oblekl v černou košili, zármutek jeho bude větší. Kdožkoli má obyčej v černém choditi oděvu a vidí se v bílém oděvu, proměna bude z dobrého v horší v skutcích

[58]) O chvalitebném v světě obcování, vyd. 1613, l. 382.
[59]) Srv. Menčíkovu stať, ČČ. Mus. 1881, 102.
[60]) Vyd. Vrťátko, 263.

jeho. Ač roucho bílé poctivost vysvědčuje, avšak takové změněné skutky zlé ukazuje.«

Staročeský popěvek líčí dojemně teskné chvíle milování málo těšivého:

»Milovánie bez vídánie,
jako noc bez svitánie
a vídánie bez mluvenie
jako černá role bez osenie.«[61])

Z přirovnání k černé roli beze vší zeleni vane jemná narážka na neveselý význam barvy černé.

U Benického rovněž »černá barva smutek nese.« Podobně černé církevní roucho podle Solnického značí »smutné těla umrtvení«.

Skoro u všech národů stala se barva černá barvou smutkovou. Černý oděv byl ode dávna znamením smutku. Nejde nám tu o zevrubnější vylíčení této věci; opakovali bychom jen, co již bylo sneseno a probráno v zajímavých dvou spisech.[62]) Všimneme si blíže, jak tomu bylo u našich předků.

Pokud se týče starých Čechů, bývá často opakováno i v době nejnovější mylné domnění Sixta z Ottersdorfu a Veleslavínovo, že Čechové nosívají »smutek« po zemřelých od r. 1547. Před tím že neznali nošení smutku. Poznamenal o tom Veleslavín[63]) podle Sixta z Ottersdorfu, že při pohřbu královny Anny roku 1547 »černým suknem všudy v kostele (sv. Víta v Praze) v pokojích královských obestříno bylo. A od toho času, chtějí tomu a pamatují starší, že Čechové začali po svých milých a přátelích smutek, t. j. černý a dlouhý oděv nésti.«

Tvrzení toto jest mylné. Čechové nosívali již smutek před r. 1547, nosili jej už ve století XV., jak hned svědectví toho povíme, a snad ještě dříve.[64]) V uvedené již milostné básni líčí skladatel, že se vzdává veselí, přijímá smutek, poněvadž jeho krásná paní »v černém« chodí. Chce s ní býti »v smutku.«

V týž rozum líčí Hynek vévoda Münsterberský, syn krále Jiříka Poděbradského,[65]) jak hýřivý syn po smrti otcově nosí černý oděv smutkový jen přetvářkou:

[61]) ČČ. Mus. 1824, IV. 8.

[62]) J. Marquerie, Le deuil, Histoire, règlements, usages, modes d'autrefois et d'aujourd'hui, Nantes, 1877; E. Wasmansdorf, Die Trauer um die Todten bei den verschiedenen Völkern, Berlin, 1885. Srv. stať dra. Möncha, De vestium coloribus praecipue apud veteres, I. De nigro vestium colore, Eisleben, 1843.

[63]) Kalendář historický, 1590, 53

[64]) Srv. náš článek »Oděv smutkový u starých Čechů«, U domácího krbu 1890, č. 4., 29—30.

[65]) Zrcadlo marnotratných. vyd. 1515, l. 6.

»Když v měděné zatrúbí
a milého otce v hrobě schovají,
káže sobě syn černé šaty šíti,
chtě smutným rúchem v srdci radost skrýti.«

K těmto dokladům ze století XV. přivozujeme ještě ku paměti zprávu o černém oděvu smutkovém při pohřbu Ladislava Pohrobka r. 1457.[66]) Šli prý tu rytíři královi všichni v černém rouše jako mniši, každý s černou svící v rukou... Podobně při pohřbu Vladislava II. († 1516) Pražané podlé zprávy Staročeských letopisů (398) vybrali »znamenitých měšťanů osm, kteří v černých šubách kuních, aksamítem a atlasem pošitých, oblečeni jsouce máry nesli.«

Z toho všeho patrno, že nošení smutku před r. 1547 nebylo v Čechách novinkou. Upozorňujeme na tento výsledek proto, aby se chybné posavad mínění nadále zase a znova neopakovalo. V symbolice barev u starých Čechů byla tedy barva černá — nejstarší svědectví toho máme z XV. století — barvou smutkovou. O barvě bílé v této příčině řečeno bylo již nahoře.

Vrátíme se k dalšímu výkladu o černé barvě. Kněz Veselý široce rozpovídal se o pěkných i šeredných vlastnostech barvy černé.[67]) Zabíhá při tom do zajímavých podrobností. »A co já nyní mám říci o černé barvě? Když vzácnost a krásu jiných barev sobě rozjímám, skoro nic chvalitebného pro černou barvu nenacházím... Černá vyznamenává člověka hněvivého... A píší někteří, že člověku černému také i na srdci jeho rostou černé chlupy, které jeho potutedlnost a nevěrnost vyznamenávají. Černá barva jest ďábelská, neboť zlí duchové se černí i ukazují i malují. Černá barva jest neforemnosti, nebo o pěkném člověku žádný neřekne: »Tento člověk jest roztomilý jako komínícek, aneb mouřenínek,« ale raděj o černém a neforemném se říká: »Tento člověk jest jako cikán a kominík'.«

Takto potupiv barvu černou, dává se kazatel na její obranu. Vyčítá její přednosti. »Černá barva mezi všemi barvami jest nejmocnější a jako před bleskem slunce vždycky hvězdy se skrývají, tak před černou barvou všecky jiné barvy se tratí a ačkoliv ona všecky jiné smazati může, jí smazati žádná jiná barva nemůže. Černá barva ty poskvrny, které bílá barva hned vyjevuje a ohyzdné činí, ukrývá a tají, tak že od oka lidského ne tak brzo spatřené bývají. Kterážto věc dostatečná by byla k tomu, aby černá barva nad bílou a mnohem více nad jiné barvy povýšená byla.

[66]) Palacký, Dějiny nár. č. IV. 1. 368.
[67]) Kázání, l. c., 31 ad.

Vezměme k tomu za svědky aneb raději za soudce samé oči. Libomudrcové a ti, kteří vlastnosti přirozených věcí zpytují, když kořen aneb hlavní příčinu zkoumají, proč tyto dvě barvy, černá a bílá, sobě na nejvýš jsou protivné, příčinu toho dávají tuto: že černá barva spůsoby k vidění potřebné spojuje a shromažďuje a tak oku nápomocná jest, aby lépej a snadněj vidělo, bílá barva ty spůsoby rozptyluje a tak oku překáží, že nemůže dobře viděti, jakž toho sami zkušenost máme, že, když jest tuze světlý den, aneb když na bílý sníh hledíme, oči nám zacházejí a nemůžeme dobře viděti. A tak černá barva jest zraku prospěšnější než bílá.«

Po tomto učeném výkladu vrací se Veselý ku zvelebení »nádherné« barvy černé, proplétaje úvahu svou četnými svatými citáty. »Černá barva u Egypťanů obzvláštně se slunci přivlastňovala, poněvadž slunce svými zlatými papršlkami černé dělá tváře. Černá barva jest barva svatá; nebo ji sobě větší díl řeholních řádů vyvolil. Černá barva jest barva učená; nebo doktoři, ačkoliv mají na sobě pláštíček modrý aneb zelený aneb červený, ostatní však celé doktorské šaty jsou černé. Černá barva jest barva radní; neboť v ní obyčejně páni na radu se dostavují. Černá barva jest barva panská; nebo v ní největší mocnářové chodí.« Ba je to barva Bohu nejmilejší. Kněž Veselý dokladem ze sv. písma dokazuje, že prý ve tmách Bohu se zalíbilo. »Černá jest sice noc, černé jsou tmy a předce v černých tmách svou božskou stolici postavil Bůh . . .«

Podle Veselého je dále barva černá nejkrásnější ze všech barev. Na důkaz toho uvozuje Horatia, že dí o Lykovi, jak byl spanilý, maje černé oči a černé vlasy. Proto, že byl »černooký a černovlasý chlapec«, všem se líbil.

Zdali již proto černá barva jest nejkrásnější, usuzovati nechceme; raději nechať hájí Veselý sám černé barvy jakožto nejhezčí ze všech barev. »U mouřenínů, čím kdo černější, tím také za pěknějšího držán bývá. Proto se praví, že u nich obraz Krista Pána malován bývá černou barvou, obraz pak ďábla bílou barvou. A když Portugalové ponejprv do Mouřenínské země přišli, divili se Mouřenínové evropejským mravům a také v nich zalíbení měli, že pravili, že evropejští lidé ve všech jiných věcech je převyšují, krom samé barvy, že totižto jsou bílí, mouřenínové pak černí t. j. pěknější než evropejští.«

Snahu měniti bílou tvář v černavou, snad v pěknější, vidí prý Veselý často na souvěkých pannách a paních. »A vidíme často, že nádhernost ženská na bílé tváře černé flíčky sobě lepí, aby krásnější byly.«

Na konec zcela vážně tvrdí Veselý, že »černá jest nejnádhernější barva« (l. c., 29). Hodil se mu tento výklad dobře do náboženského rozjímání.

Pověst o Meluzíně
v českém podání lidovém.

V českém lidovém podání koluje pověst o Meluzíně. Rádi bychom se pokusili v této stati objasniti bájeslovný význam české pověsti jednak na základě dokladův a zpráv staročeských, jednak na základě lidového podání, jak podnes po Čechách se udržuje.

Jen z české pověsti o Meluzíně nemohli bychom se ovšem vydati na široké výklady. Je nezbytně potřeba poohlédnouti se po literaturách cizích, poznati výsledky cizího bádání a teprve potom jasně vysvitne příbuznost či rozdílnost české látky o Meluzíně a látek cizích, jejich vzájemný poměr.

Předpokládajíce, že tresť pověsti o Meluzíně i širšímu čtenářstvu je známa, nebudeme zde opakovati její obsah. Zdroj pověsti najisto dosud vypátrán není. Snad nejstarší zaznamenání pověsti učiněno od Gervasia z Tilbury ve známé knize Otia imperialia I. 15.[1]) okolo roku 1211. Meluzína podle pozdějších versí mění se v lázni (kdež nechce od nikoho, ani od manžela viděna býti; s takovou podmínkou byla sňata s ním) v pannu horem, rybu dolem. Podle Gervasia však mění se známou všetečností svého chotě v hada. Mythický význam této pověsti a podobné, zapsané od Helinanda okolo roku 1205, i příbuzných látek jiných zevrubně vykládá Mannhardt[2]). O výklad ten nejde v tomto článku.

Versi jinou, podklad všech dalších, kde Meluzína osudným pohledem svého manžela do lázně promění se v rybu-pannu, zapsal — odkud

[1]) Vyd. Liebrecht, str. 4ad.
[2]) Antike Wald- und Feldkulte, Berlin, 1877, 67ad.

a jak samostatně čerpal, nelze určiti — Jean d' Arras v letech 1387—1394 po přání vévody z Berry. Domnělý děj pověsti byl vítanou látkou při lichotivé skladbě básnické, kterou složil trouvère Couldrette na počest svého pána de Parthenay. Týž se totiž honosil, že je příbuzným nešťastné Meluzíny. Třetí zpracování stalo se r. 1648. Látka pověsti rozředěna naduřelým slohem téhož věku ve sceny, titěrně vyšňořené, propletené líčením všech tehdejších zdvořilůstek a panských ceremonií, jak je upravovatel původně prosté jen pověsti ve své době před sebou vídal. Tím základní obsah zůstal, ale forma naprosto moderní v době tehdejší liší se docela od naivního líčení v předchozích dvou zpracováních.[3])

Francouzští vykladatelé pověsti o Meluzíně v době novější se shodují, že podklad její vedle skutečného snad nějakého děje historického přece jen je mythický, z bájesloví lidového. Tak na základě pověr mezi lidem francouzským soudí Blacher[4]) a po něm Desaivre[5]). Rozumí se, že věc není možná rozhodnouti dohady třeba duchaplnými a smělými, zvláště když badatel dává se na studium již předem s tím záměslem, aby látce lidového podání mermomocí bájeslovný domácí původ dokázal. Desaivre připouští, že pověst, líčíc Meluzínu jakožto pramáteř slavného rodu francouzského a zakladatelku zámků Lusignan, Rochefort, Issoudun a jiných, nemohla vzniknouti jen tak ledabyle z fantasie. Faktum historické však prý zahaleno převládajícím živlem bájeslovným, kterýž historickou osobu ozářil báječným jasem, utvořil z ní bytost báječnou.

Za to starší badatelé francouzští snažili se původ pověsti jen z historie vyvozovati. Nowacková opakujíc na str. 19. své důkladné knihy o Meluzíně[6]) názory novějších vykladatelů francouzských, zmiňuje se dále o snahách, vyložiti etymologií jména Mélusine původ pověsti. Mazet spatřoval[7]) v jméně tom oblíbené jméno ženské v rodině Poitou a jiných — Melicendis — a odtud chtěl dohady a z rodokmenů ukázati, že Melusina byla osoba historická. Jinou etymologii podal Babinet[8]). Mélusine

[3]) Obšírněji o francouzských zpracováních látky viz Pressac, Essai bibliographique sur le roman de Mélusine, 1855 a v úvodě knihy Nodot, Histoire de Mélnsine princesse de Lusignan et de ses fils (avec une introduction sur l'origine de les légendes concernant la Mélusine), Niort et Paris 1876.

[4]) Essai sur la legende de Mélusine, Paris, 1872, str. 10.

[5]) Le mythe de la Mère Lusine, Etude critique et bibliographique, Saint Maixent, 1883. Kniha obsahuje úplný seznam i vydání pověsti i pojednání o její látce.

[6]) Marie Nowackowá, narozená ve Vratislaví, byla na základě svojí dissertace: »Die Melusinensage, ihr mythischer Hintergrund, ihre Verwandtschaft mit anderen Sagenkreisen und ihre Stellung in der deutschen Litteratur, Freiburg, 1886« — povýšena v Zürichu za doktorku filosofie.

[7]) Mémoire sur la Mélusine, Athénée de Poitiers, XII. 1804, 4ad.

[8]) Mémoire sur la fée Mélusine, Bulletin des belles lettres, sciences et arts à Poitiers, 24, str. 210 ad.

Melisende byla prý dcera krále Jerusalemského Balduina a odtud pověst o ní s příměsky bájeslovných látek východních dostala se do Francie.

O příbuznosti pověsti o Meluzíně s látkami orientalních mythů je přesvědčen anglický vykladatel Baring-Gould[9]). Dokazuje, že báje o bytosti, jejíž tělo je do polovice člověk, panna, a od polovice ryba — jako Meluzína — ode dávna kolují v pestrých variantech na východě a u Řeků. Do textu přidal obrázky, napodobené podle starých památek. Ba hledá pověsti příbuzné u Indiánů v Americe, v starém Mexiku, v Peru a odtud přechází k Japancům, kde rovněž snaží se dokazovati podobnost některých bájí tamějších s pověstí evropskou o Meluzíně.

Proti francouzským výkladům, že látka pověsti je ryze domácí, vzniknuvší na půdě francouzské, brojí tedy někteří a dokazují, že stopy téže látky i jinde se vyskytají. Th. Puymaigre na př. rád by měl varianty látky domněle francouzské v domácím podání italském [10]). Hocker tvrdí, že látka o Meluzíně je prapověst (Ursage) společná Keltům i Germanům. Meluzína podle jeho nastrojeného a násilného výkladu je báječná bytost, podnes v pověstech německých se vyskytující — Elsa! [11])

Pravděpodobně vykládá Nowacková (l. c.), že se látka dostala do Němec překladem pověsti francouzské od Thüringa von Ringeltingen. Překlad byl pořízen po žádosti markraběte Rudolfa z Hochberg-Neuenburgu. R. 1474 byla kniha vydána tiskem v Augspurku u Bämlera. Pramenem překladateli byla toliko jmenovaná báseň Couldrettova. Překládal dosti věrně; jen místy proplétal původní text libovolnými přídavky z tehdejší učenosti, sentencemi ze Seneky, Boethia, Augustina a pod. — jakož tenkráte i jiní spisovatelé i překladatelé činívali.

Jsou ještě rozmanité výklady o pověsti. Liebrecht[12]) snaží se dovozovati původ látky o Meluzíně z řeckého mythu. Badatel polský Karłowicz vyšetřuje příbuznost Meluzíny s bájeslovnou bytostí polskou, známou Vandou [13]) Výklad ruských pověstí o Meluzíně (slovou též falaronami) podává Pypin[14]) a nejnověji Sumcov [15]).

Úsudky shodují se v ledačem i neshodují. Často sobě naprosto od-

[9]) Courious myths of the middle ages, Rivingtons, 1881 str. 471ad.

[10]) Archivio per lo studio delle tradizioni popolari, II. 4.

[11]) Deutscher Volksglaube in Sang und Sage, Göttingen, 1853, 229.

[12]) Germania XVI. 219.

[13]) Ateneum Warszawa, 1876, II. 457—498, III. 137—167, Piękna Meluzina i królewna Wanda; Archiv für slavische Philologie II. 598.

[14]) Очеркъ литературной исторіи старинныхъ повѣстей и сказокъ русскихъ, stať VIII.: Книга о Мелюзинѣ.

[15]) Кіевская старина, 1889, březnový sešit.

porují. Zejména v mythologických studiích německých, kde fantastickým domyslům popuštěna uzda docela, setkáš se s dohady přepodivnými.

Tím asi jsme v stručných rysech pověděli o literatuře a tradici o Meluzíně v podání evropském vůbec. Teprve nyní píšeme o staročeském vydání pověsti. Dostala se do Čech německým překladem jmenované básně od Couldretta. Z německého byla přeložena po česku. Že to byl překlad z německého a sice z knihy Thüringa von Ringeltingen, světle ukazuje název českého vydání z r. 1555 v Prostějově u Kašpara Aorga: »Kronika kratochvilná o ctné a šlechetné panně Meluzíně. Z něm. přeložena od Durynka z Ryngolu.« Kniha prodávána se zvláštním svolením biskupským v Olomouci. [16]) V knihoskladu Jiříka Melantricha z Aventina — podle inventáře zachovaného [17]) — měli také mezi knihami »O Meluzíně knížky 4« a v krámě mezi knihami vázanými »Melusiny 3«. Kniha byla potom častěji vydávána [18]); stala se oblíbenou četbou lidu českého. Touží na oblibu tuto již r. 1579 knihtiskař Burian Valda ve věnování knihy* »Příkladové, řeči a naučení, vybraná z kněh hlubokých mudrců.« Bude prý »užitečněji tuto sobě moci jeden lístek přečísti, nežli básnivé kroniky o Meluzíně, o Gviškardovi a o Emilii etc.« Časté vydání knížky nejlépe nasvědčují, jaké obliby doznávala pověst mezi lidem českým. Cizí bibliografie neznají českých vydání ve stol. XVI., až teprve z XVIII. [19]) Že i podnes bývá znovu a znovu otištěna »Kronika kratochvilná o ctné a šlechetné panně Meluzíně, všem historických věcí milovníkům na světlo vydaná« nebo také pod názvem »Šlechetná a krásná Melusina«, snad ví ze zkušenosti laskavý čtenář a zná oblíbené mezi lidem vydání Landfrassovské v Jindřichově Hradci.

Netřeba široce dovozovati, že jméno »Meluzína« rozneslo se mezi lidem českým z vydání zmíněných, z literatury knižné. Nemálo přispělo i to, že Meluzína podle popisu v pověsti byla zobrazována. Obraz její — panna s rybím ocasem — připojen již k německému vydání z r. 1480 v Augspurku [20]). Týž obrázek viděli jsme ve vydání staročeském z r. 1595.

[16]) Dudík v Čas. Mat. Mor. 1875, 123.

[17]) Archiv města Prahy, Kniha č. 1173, l. 82, 83.

[18]) Vydání v Prostějově jsem neviděl. Za to jsem prohlížel vydání z r. 1595: »Kronika kratochvilná o ctné a šlechetné Meluzině, kterážto opět znovu jest v jazyku českém vytištěna« — v Mnichově u antikváře L. Rosenthala! Chtěl však dosti vzácnou knihu tuto příliš draho prodati.

[19]) Srv. Graesse, Die grossen Sagenkreise des Mittelalters, 1842, 385; Baring-Gould, Cur. myths, l. c., 479: »A Bohemian version, probably translated from the German »Kronyke kratochwilne o ctné a slechnetné Panně Meluzijně, Prag, 1760, 1764, 1805.«

[20]) Viz P. Lacroix, Sciences et lettres au moyen âge 1877, 289, kdež otištěn podle staré dřevořezby.

Obraz podobný znali staří Čechové již dříve, než pověst o Meluzíně se dostala do Čech. Míníme tuto obrazy siren. Sireny byly ve středověku i později představovány vedle podoby jiné jakožto mořské bytosti ženské, sličné panny do polovice těla a od polovice se šupinatým rybím ocasem[21]). Mořské panny tyto nazývali staří po česku »ochochule, ochechule«. Tak přeloženo slovo »siren« v Bohemáři [22]). Hus rozhorlil se v Postille v tenhle rozum: »nebť netřeba jest nám mnoho spáti mezi mořskými ochechulemi, jenž jsú sladká pokušenie . . .« [23])

Řehoř Hrubý z Jelení v českém vydání knihy Petrarkovy [24]) píše: »Že mořské ochechule zpieváním zklamány bývajie, věřie tomu lidé.« Také Letopisy Trojanské vyprávějí o převelikých potvorách mořských, ochechulích, jež sladkostí svého zpěvu moří lidi. [25]) Ve století XVI. často se dějí zmínky a narážky téhož rozumu. Rvačovský [26]) takto vykládá, co že báječné bytosti ony jsou: »Jsou pak vochechule, vlastně mluvíc, potvory mořské, od vrchu hlavy až do pasu spůsob krásné panny mající, ostatek pak ryba jest. Ty, když vidí, an se lidé přes moře plaví, tak pěkně a lahodně zpívají, že prostější posluchači nijakž se nemohou od snu zdržeti. Ony pak v tom připlynouc, převrátí lodi a všecky ztopí.« Podobných popisů jiných pomineme a jen ještě dodáváme, že bylo užíváno jména svůdné, vábivé mořské panny nadávkou, ve významu opovržlivém, zvláště o ženách pověsti nekalé. Lomnický rozpovídal se mezi jiným [27]), že »mnohý nesmyslný muž oblíbí sobě nějakou tu vochechuli, aby s ní svobodně hřešil.« [28]) Tím vším jsme chtěli naznačiti, že obraz panny s rybím ocasem byl asi dříve již v Čechách znám, než se staří dočetli a vídali obrázek v českém vydání, jak Meluzína v této podobě po nešťastné zvědavosti svého chotě na věky jest odsouzena, aby v povětří lítala. Vedle uvedených dokladů potvrzuje to nářadí a nádobí v domácnostech staročeských s okrasami »siren«. V listu pana Karla Staršího Žerotína r. 1596 [29]) děje se na př. zmínka o koflíku »z grufového pazouru, na němž Siréna stříbrná«.

[21]) ČČMus. 1852, II.-9.
[22]) Vyd. Hanka, 1833, 29 (Zbírka nejdávn. slovníků)
[23]) Vyd. Erben, II, 50.
[24]) Vyd. 1506, 306.
[25]) Vyd. 1468, 28.
[26]) Masopust, vyd 1580. 132
[27]) Kupidova střela, vyd. 1590, 93.
[28]) »Ochechula« podnes nadávkou ve Slezsku (»Ty ochechulo«), znamenající děvče nebo ženu dotěrnou, nezbednou, podivnou (Vlastivěda slezská I. 47).
[29]) Vyd. Brandl, VI. 1, str. 102.

Po rozšíření pověsti o Meluzíně nazývány podobné obrazy panen se šupinatým rybím ocasem »Meluzíny«. Jisté svědectví toho podává zápis v inventáři domácnosti staropražské, že kdesi na mazhauze měli »figuru Meluzíny na spůsob visutého svícnu«[30]) a jinde zase[31]) »Meluzínu v prostřed světnice s rohami v spuosob svícnu visutého.« Staročeských svícnů těchto jsme ovšem neviděli; ale za to prohlíželi jsme celou řadu svícnů v národním museu v Mnichově. Krásná panna v malebném rouchu XVI. století drží v rukou dva štítky a od pasu vyčnívá vlnovitě stočený rybí ocas se šupinkami. Jinde místo rukou má ozdobně upravené záhyby na rouchu, jež splývají zase až k pasu. Místo štítků jiná má v rukou jablka. Jiná ve skvostném barevném oděvu hraje na harfu; od pasu opět svijí se lesklý zelenavý ocas rybí. Staročeský doklad se zmiňuje o »rohách« při svícnu a v témž museu visí svícen s »Meluzínou«, kteréž od pasu na obě strany vyčnívají dlouhé parohy. Snadno uhodneme, že napověděné svícny staročeské takový a podobný tvar asi mívaly. Rozumí se, že v chatách venkovských, u sedláků sotva »Meluzíny« zdobívaly prosté síně. Avšak zámožní měšťané a šlechtici mohli si je poříditi, ať již byly robeny od domácích řemeslníků, či dováženy ze sousední ciziny.

Jisto je, že vedle četby o Meluzíně také nádobí a nářadí s podobou ryby-panny Meluzíny, dříve pode jménem »ochechule« známé, přispěly k tomu, aby cizí látka pověsti ponenáhlu vnikala v mysl lidovou. Vniknuvši, srůstala s příbuznou látkou domácí, až z obou utvořila se nová zkazka lidová, kteráž podnes mezi lidem českým koluje. Pokusíme se vyšetřiti, co napověděno.

Pokusy vysvětliti českou pověst o Meluzíně již se staly. Ant. Jungmann[32]) popírá, že by česká látka o Meluzíně byla příbuzná s pověstí francouzskou: »Meluzína s bájkou francouzskou, že byla poloryba, za prince z Lusigňanu provdaná, pak zmizela, kdykoli z rodu Lusigňanského někdo umříti měl, kvílením a úpěním smrť předpovídala, nic podobného nemá.« Není snad potřeba široce dovozovati, že mínění toto je mylné a že by jméno Meluzína samo sebou i pověst o nešťastné choti zvědavého hraběte v Čechách byly vznikly beze všeho vlivu staročeské knížky o Meluzíně (jejíž francouzský původ nahoře ukázán).

Směleji rozhodnula o významu Meluzíny v bájesloví českém čilá obraznost Hanušova. Hanušově činnosti nikterak zásluh velikých neubírám a vděčně užívám prací jeho, ale proto přece potřeba opatrně lišiti jeho

[30]) Archiv města Prahy, č. 1174, 103, r. 1601.
[31]) Tamtéž, č. 1173, l. 222, r. 1591.
[32]) Krok, 1831, 363.

cenné snůšky materialu, a proti tomu podivné výmysly bujné obraznosti, jimiž mermomocí chtíval doplniti mezery v bájesloví českém. Leckoho jimi ošálil. S ubohou Meluzínou dělo se u něho jako s jinými zjevy bájeslovnými. Laskavý čtenář posoudiž sám, čím se Meluzína najednou a bez pochopitelné souvislosti nestala! »Že o vánocích též Parychta či bílá paní (Meluzína) i ve větru se ukazuje, když sněží, svou postel nebeskou ustýlajíc, a že lidí v příbytcích navštěvuje a to prý někdy v letném už oděvu, hledíc, zdaž vše upředeno, patrno je samo sebou, neboť jsou jí celé vánoce t. dnové až do 3. králů svaty«[33]) Nejen vánoce jsou prý jí zasvěceny, také masopust, jenž »bývá slavným dnem navštěvování Berchty, Meluziny či bílé paní, jež dohlíží, zdaž přástvy jsou ukončeny.«[34])

Jako Ant. Jungmann již tvrdil, že Meluzína je původu českého, tak i Hanuš jinde[35]) soudí, že Meluzína slula původně Medulina a hned o ní vypravuje: »V Čechách nosívá lid na jaře i medu do lesů a říká, klada jej na pařezy: ‚Medulino, tu máš, ty napřesrok zas dáš!' — Medulina bývá prý bíle oděná paní, v levici majíc košíček proutkový bylinami naplněný a v pravici kytku květinovou, obličejem pak bývá bledá a vážná. Bájilo se, jak víme, že med s nebe padá na květiny a že ho včely jen sbírají. Tím způsobem mohlo by býti jméno Medulina původnější jména Meluziny, bohyně povětří«. Smyšlénka Hanušova — kdož by chtěl věřiti pověsti, kteréž nikdo jiný kromě Hanuše před ním i po něm nezná a nikdo jiný jí nezapsal — překladem Grohmannovým vloudila se jako berná mince do literatury německé,[36]) ale tím jí nepřibude víry. Od »Meduliny« a medu — k Meluzíně, jejíž francouzský původ jsme vylíčili a literárně-historicky ukázali přechod cizí látky do Čech, byla by cesta hrozně daleká a jen oklikami, asi taková jako výklad Blacherův (Essai sur la legende de Mélusine, l. c.), že Meluzína je příbuzná s báječnou bytostí »Milushi,« podle kteréhosi místa ve Védách personifikací bouře a deště.

Přirovnali jsme cizí zkazky o Meluzíně a pověst českou a dobrali jsme se asi tohoto pravděpodobného závěru: Látka lidová, že skučivý vítr se utiší a zejména obvyklé vichřice zimní se uchlácholí, hodí-li se z okna neb i jinak do větru ždibec mouky, byla a je posud v podání

[33]) Bájeslovný kalendář, l. c., 45, 46.
[34]) l. c., 82.
[35]) l. c, 150, 151.
[36]) Srv. Elard H. Meyer, Indogerm. Mythen, 1887 (II.), 599: »Eine von den weissen Frauen heisst Medulina, die Honigfrau, der man im Frühling in Böhmen Honig in den Wald trägt und sagt: ‚Medulina, da hast's, gib es über's Jahr wieder'.«

evropském rozšířena. V polovici století XVII. zaznamenal už Praetorius,[37]) že v Bamberku za prudké vichřice vysypala stará žena do větru mouku a volala: »Lege dich, lieber Wind, bring das deinem Kind« (Utiš se, milá vichřice, dones to svému dítěti). Podobně prý učinil pekař Hollerspacher ve Štyrsku roku 1675 v noci před Třemi králi. Dal do hrnce zbytky jídel a drobty a před sluncem východem postavil hrnec kamsi na sloup, aby prý vítr tím nakrmil, že mu potom po celý rok neuškodí, neublíží domu ani hospodářství.[38]) V Bavorsku házívají do větru mouku, říkajíce: »Siehe da, Wind, koch ein Muss vor dein Kind.«[39]) Dokladů novějších mám po ruce hodnou hrstku. Ve Falci Horní »krmívají« vítr a vichřici třemi přehoušlemi mouky se slovy: »Wind und Windin, hier geb ich dir das Deine, lass du mir das Meine«[40]) (Větře a vichřice, tu ti dávám, co tvoje, neber mi, co moje). Podobně v Rakousích sypají větru na strom mouku se slovy: Sőh, Wind, da hast du das Dein, láss má á das Mein«.[41]) V Korutanech metají na začátku senoseče do vzduchu trochu sena a řeknou: »Dô hoat der Wint sein Tâl, ear láss uns 's Anďre mit Glück und Hâl (l. c. — Tu měj vítr svůj díl, ostatek šťastně nechej nám). Takové a podobné obyčeje jsou rozšířeny skoro po celé západní Evropě. Podrobností ukrátíme,[42]) ač mimo to mohli bychom příbuzné pohádky ještě uvésti, kdež vítr bere lidem mouku, když ji domů nesou a pod.

Byl-li obyčej znám všude po sousedstvu země české, není s podivením, že jej i v československých krajích znáti mohli a znali. Ve Slezsku podnes házívají hrstku mouky, když prudce vítr věje, volajíce: »Tu máš, přestaň!«[43]) Zvláštností při tom je, že v českém podání lidovém k tomuto obyčeji přidružila se a srostla s ním látka o Meluzíně. Bylo již řečeno, jak látka se šířila četbou a obrazy mezi lid. Svědčí tomu tolikeré vydání oblíbené knížky. Lid o Meluzíně nejen čítal, nýbrž také vídal na divadle mezi prostonárodními hrami vedle Umučení Páně, Jenofefy, O Bruncvíkovi — hru o Meluzíně, podle svědectví Hýblova.[44]) Tak ponenáhlu vytvářel se názor, že to Meluzína za-

[37]) Anthropodemus plutonicus d. i. eine neue Weltbeschreibung von allerlei wunderbaren Menschen, Magdeburg, 1668, I. 429.

[38]) Pichler, Das Wetter, 1859, 33.

[39]) Die gestriegelte Rockenphilosophie, Ghemnitz, 1718, 4, 5.

[40]) Bavaria, 1863, II. 235.

[41]) Jahn, Sühnopfer der Deutschen, 1884 (dissert.), 52.

[42]) Viz Zingerle, Sitten, Bräuche d. Tirol. V., 1857, 70, 74; Schönwerth, Aus der Oberpfalz, 1858, II. 105; Friedreich, Symbolik und Mythol. der Natur, 1859, 80, 81; Mannhardt, Götterwelt, 1860, 96; Wuttke, Der deutsche Volksaberglaube, 1869, 275.

[43]) Jahn, Sühnopfer, l. c. 50, 51.

[44]) Historie českého divadla, 1816, IV. (v univ. knih. pr., 54D 182.)

kletá na věky, aby v povětří lítala, kvílila a plakala, žalostivě, úpěnlivě skučí a běduje, když vítr pronikavým hvizdotem v komínu a skulinách sviští. Káže již v polovici minulého století kněz Fabricius[45]), jak se vadí žena s mužem, když přijde pozdě z hospody: »Napodobně muž nesluje Petr, Jan, Jakub, než jak pak? To já mlčím, však jest to častěji po ulici slyšeti, jak mu říkají, zvláště tehdáž když u večer později ochlastaný domů přichází a domácí meluzina oknem věje.«

Podobný je názor lidu francouzského[46]) a německého.[47]) Říkávají prý o prudkém větru, že to Meluzína hvizdá. V Čechách však vyvinul se dále z názoru toho obyčej, jinde nedoložený, jemuž i němečtí vykladatelé pověsti o Meluzíně samostatnosti neupírají. Jako jinde metají do větru, aby se utišil, mouku, tak v Čechách házejí podobně mouku a sůl — nikoli větru — nýbrž zosobnění jeho, Meluzíně, aby uchlácholili její žalostné bědování, aby mohla nakrmiti dítě svoje kaší z darované mouky. O tom jistě laskavý čtenář často slýchal a nebylo by třeba dokladu jiného. Ant. Jungmann (l. c.) zapsal r. 1831: »V Čechách hučení a fičení větru podnes se jí (Meluzíně) připisuje; báby sypaly mouku za okna, aby si pro ni přišla«.

Podle svědectví Jos. Košťála[48]) bývá nazývána Meluzína »Větrnice« nebo také »matka větrů«. Oběť se jí děje za větru tím, že hospodyně plnou mísu neb ošatku mouky za okno postaví, nebo dá na kůl v plotu. Vyfouká-li vítr mouku, přijmula prý Větrnice oběť. Místy házejí Meluzíně krupici do povětří se slovy: »Tu máš bohyně (?) — tu máš na kaši — pro své děti!« Jinde sypou za okno mouku a sůl, drobty chlebové. Na horách Orlických známo toto říkadlo:

»Fičí vítr v letě,	Fičí vítr v poli;
hospodyně nese	Meluzínu hlava bolí,
Meluzíně mouky,	dejte jí na okno soli,
aby kroupy nepotloukly.	by vám nepotlouklo v poli!«

Hospodář vychází za silného větru před stavení a volá třikráte v tu stranu, odkud Meluzína kvílí: »Leť už od mého domu, vleť si do svého boru!« Zprávy tyto, vypsané vesměs ze sbírky Košťálovy, potvrzují, že lid český si představuje Meluzínu jako báječnou bytost povětrnou, že jí oběti přináší.

---

45) Mravná naučení, vyd. 1761, I. 31.
46) Desaivre, Le Mythe de la Mère Lusine, l. c. 193.
47) Nowacková, Melusinensage. l. c., 26, 27.
48) Diví lidé v názorech, pověrách a zvycích lidu českého. Výr. zpráva gymn. Novobydž., 1889, 11, 12.

Z obyčeje vypsaného se vyvinulo prostonárodní úsloví. Zapsal je Čelakovský[49]: »S Meluzínou sůl lízati«. Úsloví to potvrzuje, že obyčej zakořeněn jest v lidu českém, vzniká-li z něho ono pořekadlo.

Přijmul jej Grohmann do své sbírky[50]) a odtud se šířil do sbírek a studií německých jakožto zvláštní variant látky o Meluzíně. V ten rozum se zmiňuje o obyčeji Simrock[51]) a Grimm[52]) a po nich zařaďuje Genthe českou Meluzínu mezi rozmanité báječné personifikace větru.[53]) Podobně si vede Nowacková, dovolávajíc se Liebrechta a považujíc českou látku o Meluzíně za zvláštní odchylku od původní a zobecnělé tradice.[54]) Simrock chce zajíti ještě dále a vyhlašoval by českou pověst o Meluzíně za látku původu ryze českého.

Co nedosti jasně usuzovali jmenovaní badatelé na základě obyčeje českého (házeti mouku, sůl a pod. Meluzíně), pokusili jsme se znova a důkladněji probrati. Ukázali jsme, jak cizí látka, hlavně četbou, u nás zdomácněla a jak splynula se zvykem, také jinde známým, krmiti vítr moukou a pod., až vyspěla v názor, že za skučivého větru báječná bytost Meluzína to lká a žalostivě kvílí.

Aby pláč její — svištění větru utišili, věnují, obětují bytosti větrné, »Meluzíně«, mouku a sůl, podle zprávy Grohmannovy (l. c.) o vánocích za větrných dnů zimních také jablka a ořechy. I podává česká pověst o Meluzíně zajímavý doklad, jak z četby látek cizích přecházejí v mysl lidovou nové názory, srůstají v podání prostonárodním s látkami domácími a kolují potom ode rtů ke rtům jako každá jiná zkazka lidová původu domácího.

---

49) Mudrosloví, 490.
50) Sagen aus Böhmen, 1863, 44.
51) Mythologie, 429.
52) Mythologie, I. 361.
53) V knize Windgottheiten bei den indogerm. Völkern, 1861.
54) Melusinensage, l. c. 23, 24.

Potupné zastaveníčko před svatbou.

Mezi lidem českým podnes je rozšířen obyčej — čtoucí snad jej zná odněkud z venkova — že vdovci a vdově pořádá omladina v předvečer druhé nebo třetí svatby potupné zastaveníčko. O obyčeji slýchal jsem vypravěti od starých lidí a náhodou sám byl jsem nedávno svědkem, jak ve vesnici v Táborsku uspořádala veselá chasa vdovci, který se potřetí ženil, nevítané zastaveníčko. Sešli se tiše za letního pozdního večera na zápraží před jeho statkem, majíce pod kabáty přichystané »nástroje« a zanotivše posměšné písničky, hráli při tom na dětské píšťalky, bušili do pánvic, hmoždířů a do plechových hrnců, tloukli poklicemi, tropili třeskot dřevěným nádobím, rachotili plechy po hradbě a zahrady a s jásotem, vtipem nevtipem oznamovali zítřejší slavný den.

Obyčej snad se nezdá býti tolik zajímavý, aby zasluhoval bližšího povšimnutí. Ohlédneme-li se však po dějinách a popisech cizích obyčejů svatebních, poznáme, že zdánlivě nepatrný český obyčej je tolikéž ohlasem neb analogií příbuzných cizích obyčejů svatebních. Jako u Čechů, tak děje se asi podobně také v Německu [illegible], nejen před svatbou vdovcovou a vdovinou[1], nýbrž i před [illegible] svatbou a [illegible] svatbě, předčasné a na rychlo vystrojené.[2] Zvyk podobný [illegible] je znám v některých italských krajích. [illegible] oslava svatby ovdovělých často s jásotem a hlomozem až zuřivým, jak při povaze italské snadno si domyslíme. Slove obyčej ten [illegible] campanata

---

[1] Viz F. Nork Die Sitten und Gebräuche der Deutschen und ihrer Nachbarvölker, Stuttgart, 1849, 193 ad.

[2] Více o tom Montanus, Die deutschen Volksfeste, Volksbräuche und deutscher Volksglaube, Iserlohn 1858, 83.

neb »tucca« nebo »facioreso«. Sousedé tropí si tu nehorázné smíšky před svatbou a zvláště o svatbě. Za pekelného hřmotu žert za žertem se sype na sklíčeného ženicha-vdovce; týrají ho posměšnými zpěvy a proti všemu, proti rozveseleným výtržníkům není rady, není pomoci. Starodávný obyčej vládne tu mocí nezdolnou.[3]) Také ve Francii bylo obyčejem (»larivari« nebo »charivari«) ženil-li se vdovec nebo vdávala-li se vdova, že jim všecka dědina v předvečer svatby chystala nemilé překvapení. Mladí, staří sešli se náhle a nepozorovaně večer před jejich domem a — již se rozléhal nočním tichem vřískavý hřmot, podivná hudba s jizlivými výkřiky a nemilosrdně urážlivými popěvky. Sotva si budoucí novomanželé po nevítaném zastaveníčku oddychnuli, již časně z rána byli znova oslavováni, probuzeni »hudbou« a pozdravováni jako včera. Opět před okny ohlušující vřesk a křik a řinčení. Když se pak průvod svatební vážně do kostela ubíral, provázel jej rozjařený dav s hudbou již líčenou až ke dveřím kostelním. V kostele byli snoubenci spolu sňati a zatím venku rozmáhala se ještě jednou na rozloučenou ohlušující vřava a neladná hudba neodbytných škodolibých sousedů.[4]) Podobné potupné zastaveníčko děje se ve Francii také při jiných příležitostech.[5])

Široce rozepisuje se o jmenovaných obyčejích ve zvláštní knize[6]) G. Philipps a přidává k obyčeji německému, italskému a francouzskému ještě shodný obyčej španělský (slove »cencerrada«) a anglický, nazvaný podivně »marrowbones and cleavers« t. j. hnáty a sekáčky.

V dokladech, jež jsme pod čarou uvozovali, dočítáme se, že za dob starších dála se potupná oslava a nemilé zastaveníčko ve větších ještě rozměrech, než jak nyní se to koná. Býval obyčej spojen s bujnými výstřednostmi a často se surovostí, s jakou se chovali dotěraví sousedé k budoucímu manželi. O tom všem zevrubně psáti si netroufáme. Stačí snad připomenouti, že církev byla konečně nucena bezuzdností podobných výjevů vydati přísné zákazy proti nim a pokutovati bujné provinilce.[7])

Pro nás Čechy je zajímavé, že francouzský obyčej »charivari« viděl

[3]) Ang. de Gubernatis, Storia comparata degli usi nuziali in Italia et presso gli altri popoli indo-europei, Milano, 1869, 218.

[4]) Srv. P Lacroix, Moeurs, usages et costumes au moyen, âge Paris, 1872, 266, 267; K Hüllmann, Staedtewesen des Mittelalters, Bonn, 1829, IV. 160, 161; Flögel-Ebeling, Geschichte des Grotesk-komischen, Lepzig, 1862, 344, 345.

[5]) Revue des traditions populaires, 1889, IV. sešit květnový. Srv. zprávu S. Ciszewského, Wisła, 1889, III. 448, 449.

[6]) Über den Ursprung der Katzenmusiken, Eine canonistisch-mythologische Abhandlung, Freiburg, 1849, 12, 13.

[7]) Viz Hüllmann, Städtewesen des Mittelalters, l. c.

v letech 1664—1665 a popsal hrabě Ignác ze Šternberka. Cestoval po Francii a zmiňuje se o obyčeji ve svém cestopise. O jeho výklad nám nejde tolik, jako spíše o starý český popis, jenž se shoduje se všemi zprávami jinými, cizími [8]):

»V tom pak kraji Besançonském jest tento obyčej, že když se někdo žení, tedy vodavky o půl noci mívají a při těch vodavkách toliko votec neb máteř buď ženicha buď nevěsty a z přátel dvě osoby jsou a to žádný více. Po vodavkách nevěsta do domu ženicha vedena jest a nic dokonce žádný panket při tom nestrojí, jakoby svatba nebyla. Toliko na ráno muziku ženich na dvě hodiny dává a tu k tanci může přijíti, komu se líbí. Kdyby pak té muziky ženich nedal, tedy nočního času pod jeho vokna mnoho lidu totiž mládeže přichází a pod těmi vokny na všeliké nádobí, totiž pánve, roště, hrnce a tak dále tlukou a křičejí a to ženichovi tím tu největší hanbu dělají. Nechtíc toho ženich déle poslouchati, musí jim muziku v jistý den připověděti; oni pak spokojeni jsou a ten den k tanci přijdou, když ta muzika býti má. Nechť je bohatý nebo chudý, musí muziku dáti, nechce-li té hanby míti, aby mu pod vokny netloukli, neb oni si to velký despekt pokládají v tom kraji.« — —

Ptáme-li se po původu zvyku popsaného, dáme skoro místo výkladu Phillipsovu [9]) a Durmayerovu. [10]) Staří nemilovali toho, kdo ovdověv, sliboval podruhé nebo snad potřetí věrnost manželskou. Dálo se to nejspíše vlivem starodávných řádů církevních. Církev původně omezovala a jaksi jen nerada dovolovala sňatky podruhé a potřetí zvláště, jako by to bylo nějaké provinění proti počestnosti. V knížkách Joh. de Garonibus [11]) a zejména P. Müllera [12]) možná dočísti se hojných dokladů toho a líčení, jak názor církevní vnikal ponenáhlu ve vrstvy prostého lidu a zde vyspěl v rozmanité, často nemírné i surové projevy proti sňatkům podobným. Tak se stalo, že lid považoval druhé a ještě více třetí manželství za nedovolené, nebo aspoň za věc potupnou, nehodnou. Projev těch a podobných názorů značí se v obyčeji, že před svatbou tohoto druhu a také před svatbou mládence nebo panny, jimž věnec předčasně uvadl, tropili hlomoz a ostudu. Snadno uhodneme, že projevy ty, původně chystané z pohnutek trochu vážnějších, staly se ponenáhlu žertovným obyčejem škádlivých a škodolibých sousedů, z nichž někteří měli tu vítanou příležitost uleviti své bujné čtveračivosti

[8]) Z rukopisu univ. knih. pr. otištěno v »Lumíru«, 1843, I. 236.
[9]) Über den Ursprung der Katzenmusiken, l. c., 51.
[10]) Reste Heidentums in unsern Tagen, Nürnberg, 1883, 65, 66.
[11]) Tractatus de secundis nuptiis, Coloniae, 1600. Srv. Hoffer, De secundis nuptiis, Altdorfii, 1759.
[12]) De odio secundarum nuptiarum, Jenae, 1715.

...udeme přípitek sv. Jana proto, že byl a ... v kostele sňatým novomanželům a ... nápoj sv. Jana«. Obyčej je rozšířen ... Rakousích přinese před oddavkami ... v ozdobené láhvi dobré, staré vína ... se podává novomanželům se slovy: ... na pravou stranu oltáře a dává ... kolem oltáře a kladou na něj po... Podobně se děje mezi lidem ve ... v kostele »na zdraví« ženichovo a ... Také u Slovanů v Korutanech ... ...ými pohár se slovy: »Bog že... ... vždy dva a dva kolem oltáře ... trochu peněz.[5] I v Tyrolsku ... »požehnání sv. Jana.«[6]

... rozšířen po českém ven... ...im u starých Čechů. Kněz ... svatebčané zavdávali, nazýva... ...sv. Jana Evangelisty, — trunk ... Pejt Hostounský.[7] ...poznamenal, že prý »na ně... ...ine do kostela s nevěstou ... církvi světí, a tu všickni ...

...snadno tu přese všechnu ... Ve zvyku pravidelně vyvolají ...ského boha anebo bo... ...bohotově. Připíjí se prý ... tak soudí Quitzmann ... zavých v lidu tradi... ...ratum.

... Sagen, 1888, I. 83; Ant. Quitzmann ... Heidelberg 1800. 80.
... Sagen und ... Zeitschrift f. d. ...
... Steiermark, Graz. 1885. 102 ...
... Kärnten. Klagenfurt, 1882, ...
... Tiroler Volkes. Innsbruck, ...
...

Truňk sv. Jana o svatbě.

Po Evropě byl rozšířen ode dávna obyčej světiti na sv. Jana Evangelistu víno a přičítati mu léčivou moc, zázračnou. Původ obyčeje tohoto ztrácí se v šeru dob pohanských, třeba tu starodávná oběť byla upravena a vyložena po rozumu víry křesťanské, z legendy o sv. Janu Evangelistovi. Bylo již o tom psáno mnoho a mnoho. Děly se všelijaké pokusy rozluštiti tu původní smysl bájeslovný. [1]) Ba vydány o obyčeji samostatné knížky. Již ve století XVII. obíral se J. Fibiger v učené dissertaci otázkou, odkud obyčej pochodí, a konec konců dospěl výsledku, že jest obyčej původu náboženského, na památku známé zprávy z legendy, jak sv. Janu jedovaté víno podali, jež mu však neuškodilo. [2]) J. v. Zingerle proti tomu dokazuje, že v obyčeji ozývá se podnes oběť, přípitek na poctu božstva germanského, zvaného Frey. [3]) Toto tvrzení vyvolalo polemiku na několika stranách (srv. pozn. 1). Mezi svárlivými vykladači nebudeme rozhodčími soudci. Jisto je, že obyčej má analogii v obřadech, ale netoliko v německých (jak badatelé němečtí směle hlásají), nýbrž i jinde, v bájesloví neněmeckém. O tom jsme již psali [4]) a nemíníme zde všeho opakovati.

---

[1]) Viz Schultze, Geschichte des Weins und der Tringelage, Ein Beitrag zur allgem. Kultur- und Sittengeschichte, Leipzig, 1867, 104; G. Schilling, Über die Getränke und die Gelage der Deutschen, vornehmlich in der ersten Hälfte des XIII. Jahrhunderts, Züllichau, 1869, 6, 7; U. Jahn, Die deutschen Opfergebräuche bei Ackerbau und Viehzucht, Breslau, 1884, 269ad; Specht, Gastmähler und Trinkgelage bei den Deutschen von den ältesten Zeiten bis in's neunte Jahrhundert, Stuttgart, 1887, 52, 53; Ad. Freybe, Züge deutscher Sitte und Gesinnung, Gütersloh, 1888, III. 11ad.

[2]) Jac. Thomasius praes., def. Joh. Ad. Fibiger, De poculo s. Johannis, quod vulgo appellant s. Johannis Trunk, Lipsiae, 1675.

[3]) Johannissegen und Gertrudenminne, Wien, 1862, str. 55.

[4]) Staročeské výr. obyčeje, 1889, 271—274.

Mezi svatební obyčeje zařaďujeme přípitek sv. Jana proto, že bylo a místy posud je zvykem, zavdávati v kostele sňatým novomanželům a svatebčanům vína svěceného, nazvaného »nápoj sv. Jana«. Obyčej je rozšířen mezi lidem bavorským.«[5]) V Dolních Rakousích přinese před oddavkami otec nevěstin (někdy také ženichův) v ozdobené láhvi dobré, staré víno. Po obřadech je kněz posvětí a napiv se, podává novomanželům se slovy: »Pijte lásku sv. Jana.« Po té si stoupne na pravou stranu oltáře a dává připiti všem svatebčanům, kteří pak chodí kolem oltáře a kladou na něj podle zámožnosti za oběť trochu peněz.[6]) Podobně se děje mezi lidem ve Štyrsku. Kněz po oddavkách připijí v kostele »na zdraví« ženichovo a nevěstino a po něm všichni svatebčané.[7]) Také u Slovanů v Korutanech po mši a po obřadech koluje mezi přítomnými pohár se slovy: »Bog žegnej sveto Janes piuo.« Když vypili, jdou vždy dva a dva kolem oltáře a »obětují« za to knězi na připravený talíř trochu peněz.[8]) I v Tyrolsku bývá při oddavkách podáváno svatebčanům »požehnání sv. Jana.« [9])

Zda-li posud jest vylíčený obyčej svatební rozšířen po českém venkově, neumím pověděti; vím však, že byl znám u starých Čechů. Kněz světil o svatbě v kostele víno, jehož si pak svatebčané zavdávali, nazývajíce přípitek ten jako víno, svěcené na den sv. Jana Evangelisty, — truňk svatého Jana. Doklad zachoval budoucí paměti Pejt Hostounský.[10]) V knize o obřadech církevních vedle jiného poznamenal, že prý »na některých místech na svatbách, když druhého dne do kostela s nevěstou k modlitbě a k požehnání přicházejí, víno se v církvi světí, a tu všickni hodovníci truňk sv. Jana sobě podávají.«

Pokud se týče výkladu tohoto obyčeje, nesnadno tu přese všechnu dobrou vůli pokoušeti se o bezpečný výklad. Vykladači pravidelně vyvolají ze svatyně domnělých, starodávných božstev některého boha anebo bohyni — a výklad pak různý podle božstva hned pohotově. Připíjí se prý to na př. na počest božstva úrodnosti, plodnosti, jak soudí Quitzmann (l. c.) a pod. Symbolický obyčej udržuje se z dob dávných v lidu tradicemi, živenými náboženským výkladem církevního obřadu.

[5]) Schönwerth, Aus der Oberpfalz, Sitten und Sagen, 1858, I. 83; Ant. Quitzmann, Die heidnische Religion der Baiwaren, Leipzig, Heidelberg, 1860, 89.
[6]) C. M. Blaas, Niederösterreichische Sitten und Bräuche, Zeitschrift f. d. Kulturgeschichte, 1874, 269, 270.
[7]) A. Schlossar, Cultur- und Sittenbilder aus Steiermark, Graz, 1885, 162 až 163.
[8]) Rud. Waizer, Cultur- und Lebensbilder aus Kärnten, Klagenfurt, 1882, 31, 65.
[9]) J. Zingerle, Sitten, Bräuche und Meinungen des Tiroler Volkes, Innsbruck, 1857, 129.
[10]) O posvěcování všelijakého tvoru, 1616, l. II 3, 4.

Tabák v zemích českých.

O tabáku, jeho dějinách, škodě i užitku a pod. bylo již napsáno a vydáno tolik knih, že by z nich byla pěkná knihovna. Seznamy literatury tabákové, jež vydali O. Verlage [1]) a W. Bragge, [2]) nejlépe dosvědčují, jak býval tabák od doby, kdy poprvé známost o něm po Evropě se šířila, až po dobu nejnovější předmětem vážných i žertovných rozprav, učených i neučených spisů, hlavně historických a lékařských. V obšírných knihách dovozují staří i novější spisovatelé, odkud a jak se tabák dostal do Evropy, [3]) čím tabák škodí a zase neškodí, prospívá. Nábožný mravokárce horlil, dovolávaje se rozmanitých citátů ze sv. písma, jak hříšné jest poskvrňovati ústa a nos ohavnou bylinou. Všeho toho jen stručně se dotkneme, nechtice se vydati na dlouhé výklady, zvláště když v literatuře české bylo již o tom dosti zevrubně psáno. [4])

---

[1]) Zur Tabakliteratur, Verzeichniss der von 1616 bis 1868 in Deutschland und der Schweiz erschienenen Werke über Tabak, chronologisch geordnet, 1878—1879 (z časopisu »Tabakszeitung«).

[2]) Bibliotheca Nicotiana, a catalogue of books about tobacco together with a catalogue of objects connected with the use of tobacco in all its forms, Birmingham, 1870. Vedle literatury podává tu autor zajímavá data a seznamy všech věcí, jež se vůbec týkají tabáku a jeho užívání, na př. dýmek, tabatěrek atd.

[3]) Abychom pominuli celé řady spisů starších, nekritických, uvádíme jen: J. Ch. Magneni De tabaco exercitationes, Amstelodami, 1669; J. G. Lehmann, Generis Nicotianarum historia, Hamburg, 1818; J. Müller, Tabak in geschichtlicher, botan., chem., medizin. und diätet. Hinsicht, 1842; J. Columbus, Buch vom Tabak, Wissenswerthes und Unterhaltendes aus dem Gesammtgebiete der Tabakologie, Wien, 1846; F. Tiedemann, Geschichte des Tabaks und anderer ähnlicher Genussmittel, Frankfurt, 1854. Řada článků od Dra Ed. M. Schranky v berlínském časopise »Tabakszeitung«.

[4]) J. Ruda, Tabák kuřlavý a šňupavý, v Praze, 1864; Tabák kuřlavý a šňupavý (sepsáno od »Staré panny«), v Praze, 1876; Třistaleté kuřácké jubileum, Nedělní Listy Hlasu Národa, 29. dubna 1888; srv. náš článek »Tabák v Čechách«, tamtéž, 31. března 1889.

Od koho a kdy do Evropy tabák byl přinesen, posud nebylo vypátráno, ač dohadův o tom plno a plno. Podobá se pravdě, že první zpráva o kouření tabáku zapsána od kněze španělského, jménem Romano Pano, r. 1496. Popsal totiž z vlastní zkušenosti na ostrově San Domingu (Haiti) způsob kouření tamějších domorodců. Mají prý malé roury z »Tabacos«, a z nich kouří bylinu, nazývanou »cohoba«. Na pevnině americké však slula táž bylina »petum«. Od Španělů zaměněn potom název onoho nástroje s názvem rostliny [5]) a udržuje se podnes téměř ve všech řečech. Etymologie jeho bývá rozličná. O to nám zde nejde.

Někteří soudí, že přinesl tabák do Evropy z končin amerických Geronimo Benzono (podle jiných jmenoval se Girolamo Velzoni), kterýž tam cestoval v letech 1542—1556. Proti tomu dokazují jiní, že Frant. Thévet poznal r. 1555 v Brasilii tabák (petum), popsal jej a vyobrazil ve své Kosmografii r. 1575. Podle zprávy opět jiné dal malovati Franc. Hernandez de Toledo (1560) 1200 amerických rostlin, mezi nimi tabák, a tak prý se šířila známost o tabáku po Evropě. Lopez de Gonara tvrdí, že před r. 1553 tabák nebyl ve Španělích znám. Jisto je, že někdy r. 1560 poslal jej francouzský vyslanec v Lissabonu, Jean Nicot do botanické zahrady pařížské a od něho nazvána nová rostlina jménem, později i od Linnéa přijmutým — Nicotiana. [6])

Proti tomuto staršímu tvrzení, že byl tabák zanesen do Evropy z nově objevených zemí amerických, opírá se L. Becker a snaží se ukázati, jak obyčej podobný kouření tabáku asi znám byl v Evropě před objevením Ameriky. [7]) Neumíme a také nechceme rozhodovati, kdo pravdu má a kdo nic. Jen jsme tu stručně, v hlavních rysech napověděli, kdy a jak prý se dostal tabák do Evropy.

Původně byla rostlina tabáková pěstována v zahradách jakožto bylina léčivá. Nenápodobili hned Evropané domorodců amerických. Nebylo užíváno tabáku pro kouření. Herbáře XVI. století a po nich i herbáře pozdější široce vypisují, jak zdárně při celé řadě všelijakých nemocí působí rostlina tabáková, rozmanitě na léky upravená. Za nedlouho nabyl tabák důvěry všeobecné. Záhy vydává o něm J. Neander zvláštní reklamu, lékařský spis, kde podrobně líčí neocenitelný účin jeho snad při všech nemocech lidských. [8]) Konečně vyhlašuje A. Everartus tabák za panaceu, bylinu vše-

[5]) P. F. Kirchmann, Geschichte der Arbeit und Cultur, Leipzig, 1855, 221, 222.

[6]) Srv. vedle jiných K. W. Volz, Beiträge zur Kulturgeschichte, Leipzig, 1852, 297, 298; zajímavá zpráva v Georgica curiosa, vyd. 1682, II. 68—71.

[7]) Fabrication des Tabaks in der alten und neuen Welt, 1883.

[8]) Tabacologia, hoc est seu nicotianae descriptio medico-chirurgico pharmaceutica vel eius praeparatus et usus in omnibus ferme corporis humani incommodis, Lugduni Batavorum, 1626 a častěji vydáno.

hojivou,[9]) kteréžto mínění přečasto potom koluje v různých obměnách s přídavky o zázračné hojivosti její.

V Čechách dělo se jako všude jinde po sousedstvu. Ve druhé polovici století XVI. byla již rostlina tabáková ve vlasti naší známa. Známost tuto přinesly a šířily po zemích českých rozmanité herbáře tehdejší, se zálibou v domácnostech chované pro domácí potřebu. V nich dočítali se staří návodů a rad, jaké síly hojivé chová v sobě která bylina. Mezi byliny léčivé pravidelně býval zařaďován v herbářích z druhé polovice stol. XVI. také tabák. Čechové mohli se dočísti o léčivých účinech tabáku v Herbáři Mathiolově, podruhé vydaném po česku r. 1596 a rozmnoženém od mistra Adama z Veleslavína a lékaře Adama Hubera z Riesenbachu. Psáno v ten rozum (list 386, 387):

»Tabák. Tato cizí bylina již nyní u nás v zahradách jest velmi obyčejná a před nedávnými lety teprve z Frankreichu k nám se dostala. Jest pak dvojí: jedna s větším a tlustším, druhá s menším a špičatým listem. Lobelius přidává i třetí velmi malou, kteréž jsem ještě neviděl.«

Po obšírném popisu dovídáme se, že »tato bylina nejprvé z Ameriky nebo z Nového světa do Frankreichu, odtud k nám přinesena byla; obzvláště jí mnoho roste na jednom ostrově, kterýž jako i bylina Tabaco slove.«

Starým šlo především o léčivé vlastnosti nové byliny, jakou má moc hojivou, čím prospívá: »Dodonaeus píše, že jest přirození studeného a že moc má zpátkem odháněti. Lobelius pokládá ji za horkou a suchou na druhém gradu dokonale. Když se žvejká, pálí drobet v jazyk a tak má chuť pernou a palčivou. Saft aneb šťáva této byliny jako syrup přistrojená dobrá jest proti zastaralému kašli, proti tísni prsů a podobným nemocem, kteréž od studených, šlemovitých vlhkostí pocházejí. Tohoto saftu dává se dětem, však nemnoho, proti škrkavkám a červům. A mé zdání jest, aby se s opatrností a s rozumem, avšak ne na mnoze tento saft do života dával; nebo také i silné lidi purguje . . . V Hišpanii dávají píti tento saft těm, kteříž božcem a vodnotelností obtíženi jsou.«

Kromě toho bylo užíváno tabáku také »zevnitř« podle dalšího výkladu: »Tato bylina zevnitř užívaná má předivné moci: nebo teplou, buďto samou, aneb v oleji z pomorančích strojeném usmaženou přikládají na hlavu i na žaludek bolavý od studených flusů; však při tom i tu vlastnost má, že na lidi sen uvodí a ospalé činí. Přikládá se i na život proti červům, proti kamenu, bolestem materníka a podagry. Item na lišeje, nové i staré

[9]) De herba panacea, quam alii tabacum, alii petum aut nicotianam vocant, commentariolus, Ultrajecti, 1644. Byla několikráte vydána.

vředy, rány, pryskýře a raka; pročež i vodu z ní pálí k vyčisťování těch neduhův. Proti bolesti zubů z příčiny studené vymývají zuby nejprvé šťávou; potom nadělajíce z této byliny pillulí, kladou na zub bolavý. Item voda z tabáku dystillovaná jest zdravá proti bolení zubů a hnilosti jejich. Dělají také z tabáku některé znamenité a hojitelné masti na rány, kteréžto zvláště dobré jsou k hojení raka, item olej i jiného mnoho.«

Výklad Veleslavínův o hojivé moci šťávy tabákové mohl by snad čtoucí s nedůvěrou považovati za úpravu slov herbáře nedomácího, původem nečeského. Máme však po ruce bezpečné svědectví, že staří Čechové opravdu užívali léku podobného. V inventáři z r. 1602[10]) zapsána dlouhá řada »pálených vod« z rostlin všelijakých a mezi nimi také voda pálená z tabáku, voda »tabáková«. Co tedy píše Veleslavín, potvrzeno dokladem skoro současným: Vody tabákové bylo užíváno v Čechách při léčení.

Po výkladu o hojivé moci tabákové rozepsal se Veleslavín o kouření tabáku. Znal patrně z herbářů cizích kusé zprávy o tom, že američtí obyvatelé a po nich i někteří Evropané »podkuřují se« listím tabákovým: »Indiánští obyvatelé podkuřují se listím této byliny a tím dejmem, přijímajíce jej v sebe, občerstvují se, ustavše po velikých a těžkých pracech. Z toho nejprve bývají trochu veseli, potom lehýčce zesnou. A protož ne všichni a zvláště zahálčiví a nedělní lidé užívati ho mají; neb jsem to sám viděl, že jim více škodil, nežli prospěl.«

Narážka Veleslavínova svědčí jasně, že popsaný obyčej nebyl ještě za jeho doby v Čechách rozšířen. Že nebyl, snadno uvěříme, uvážíce, že i v sousedstvu, v Němcích, kouření tabáku bylo tehda ještě novinkou. Angličané prý nejdříve zanesli do Evropy tento obyčej zámořský a od nich naučili se kouřiti ostatní Evropané. Byli to zejména plavci angličtí a hollandští, kteří na svých cestách do končin amerických, když se víc a více vzmáhalo čilé spojení mezi Evropou a Amerikou, měli příležitost seznámiti se blíže s tamějším obyčejem a po návratu do své domoviny jej nápodobili.[11])

V Anglii rozšířilo se brzy kouření tak, že se proti náruživým kuřákům ozývají hlasy mravokárné. Mezi rozhodnými protivníky tabáku byl král anglický Jakub I. Osadníci angličtí v Americe nepochodili u něho s dobrou, poslavše mu z Virginie dýmku a tabák. Vydal polemický spis[12]), kde dokazoval, jak zhoubně působí opičení se po barbařích, kouření ta-

[10]) Archiv města Prahy, č. 1174, l. 129.
[11]) Kirchmann, Geschichte der Cultur, l. c, 222.
[12]) Misocapnus (»Protivník kouře«) seu de abusu tabacci lusus regiu 1604 a potom několikráte.

báku. Málo prospěly zákazy. Kouření jakoby nákazou rychle se rozmohlo, zejména ve vojště. Ve válce třicetileté vlivem dobrodružných žoldnéřů, sebraných z různých končin, rozšířil se obyčej skoro po celé Evropě. Na začátku budil ovšem nevídaný zjev, pouštěti kouř z úst, mezi prostým lidem nemalé podivení; ba vyhlašovali venkované žoldnéře za bytosti ďábelské, jež mohou ze sebe soptiti oheň. Anekdota vypráví, jak voják nabídnul zapálenou dýmku sedlákovi. Ten se uctivě poděkoval: »Nikoli, milostpane ďáble, nejím ohně.« (»Ne, gnädiger Herr Düvel, ik frete keen Füer.« [13])

Vojáci angličtí, kteří byli posláni od krále anglického na pomoc zeti jeho, Fridrichovi Falckému, nejvíce přispěli, že kouření stalo se zvykem napřed mezi soldáteskou, pak i mezi lidem. [14]) Podobá se, že také po Čechách první šířili známost o kouření. Na začátku děsili se lidé, vidouce zjev tak podivný. Uvedená již anekdota o sedlákovi německém opakovala prý se v Čechách při obléhání města Přibyslavě od Švédů. Posádka tamější se zhrozila, když oblehající Švédové beze všeho ublížení do sebe vdychovali a zase vydychovali kouř. Domýšleli se Přibyslavští, že jsou vojáci švédští s ďáblem spolčeni. [15])

V podobný rozum soudili o tabáku tehdejší církevní mravokárci, vyhlašujíce kouření za obyčej ďábelský a hrozíce kuřákům tresty pekelnými. Vydává-li r. 1624 papež zvláštní bullu proti kouření, [16]) vyrozumíme odtud, že se šířil vlivem těch a podobných zákazů církevních mezi lidem prostým názor o hříšnosti a ďábelském obyčeji kouřiti tabák.

Hrůza před domnělým zjevem ďábelským však mizela a zmizela, když někteří po příkladu soldatesky za války třicetileté okusili požitku dýmu tabákového; okusivše, odložili strach a lákáni jsouce neznámým druhdy požitkem dali se na kouření. [17]) Záhy posedla pak vášeň kuřácká skoro celou Evropu. Mnohým kouření stalo se nezbytnou denní potřebou. Pan Heřman Černín z Chudenic na své druhé cestě do Cařihradu (1644—1645) zmiňuje se již o kouření u Turků jako o obyčejném zvyku tamějším. Chodil návštěvou k vezírům a tu kromě kávy a šerbetu dostalo se mu »zakouření«. Píše totiž ve svém Denníku: »Sem začal vizíry bez presentů navštěvovati.

[13]) Tabák kuřlavý a šňupavý, l. c., str. 6.

[14]) A. Richter, Bilder aus der deutschen Kulturgeschichte, Leipzig, 1882, II. 296, 297.

[15]) Lumír, 1856, I. 574.

[16]) Kirchmann, Gesch. der Cultur, l. c. 222, 223.

[17]) Georgica curiosa, 1682, II. 68: » . . . denn einmal gewiss, dass es meistes darum geschihet, weil das gemeine Bauergesind bei langwührig-gehabten Kriegs Läuften von den Soldaten das Tabac-saufen dermassen in eine hartnäckige Gewohnheit gebracht haben, dass es fast unmöglich scheinet, sie mehr davon abzuhalten . . .«

Complimenty se pěkné od nich dály, též káfu a šerbet i zakouření učiniti dali.« [18])

Kouření přese všecku oblibu mělo plno nepřátel. [19]) Mezi nimi zvláště nebezpečné byly vlády v zemích, kde rostlina tabáková na újmu obilí byla pěstována. Udály se také případy, že neopatrností kuřáků zaviněn byl leckde požár, a bylo tudíž horleno od úřadů proti kouření. [20]) Zákazů čím dál, tím více jen se hemží. Byly vydávány tiskem zvláštní řády proti kuřákům, [21]) kteří byli různě trestáni a pokutováni. V Národním museu v Mnichově podnes chovají obojek, upravený z dřevěných lulek (dýmek) a nápodobených kostek. Nosíval jej po ulici na posměch ten, kdo byl kostkářem a kuřákem. Bylo také záhy dokazováno, že všeobecná slabota tělesná vedle jiného zaviněna požitkem dýmu tabákového.[22])

Při tabáku šňupavém nebylo nebezpečí ohně. Šňupání rozšířilo se ze Španělska do Italie a do Němec v první polovici století XVII. [23]) Zejména stalo se pověstným u politiků, o nichž vtipně napsal Talleyrand, že majíce řešiti otázku nesnadnou nebo choulostivou, brali si šňupec, aby zatím mohli na odpověď mysliti nebo rozpaky zakryti. [24]) Avšak i šňupavý tabák měl záhy protivníky. Dlužno tu uvésti drastický spis J. H. Cohausena [25]), v němž autor tepe břitkým vtipem zlozvyk stále se šířící, proplétaje svůj výklad zajímavými črtami ze současných poměrů společenských.

Poznavše poměry cizí, snadno usoudíme, že v sousedstvu, v Čechách s tabákem skoro všecko dělo se podobně. Za války třicetileté užívání tabáku od vojínů šířilo se mezi lid, až zdomácnělo. Ve druhé polovici stol. XVII. bylo již kouření i šňupání jistě v Čechách obyčejem oblíbeným. Vždyť

[18]) V archivu Jindřichohradeckém, str. 93

[19]) Zajímavé zprávy a doklady podává M. Zavona, Abuso del tabacco de'nostri tempi, Bologna, 1650.; srv. J. Balde, Satyra contra abusum tabaci, Monachii, 1657; drastické výklady o témž u Simona Pauli, Commentarius de abusu tabaci, Argentorati, 1681; J. J. Stahl, De tabaci effectibus salutaribus et nocivis, Erfurt, 1732.

[20]) Viz zprávu Misanderovu z roku 1642, Theatrum tragicum, Dresden, 1695, 280.

[21]) Zákaz v Sasku z r. 1653, Georgica, l. c.; podobně viz Weber, Demokritos, VI. 173; Verneuerte Taback-ordnung e. hocheiten Raths der Stadt Nürnberg, 1722; Declaration des Edicts v. 28. April 1723 wieder das unvorsichtige und gefährliche Tabackrauchen, Königsberg, 1742; Erneuerung und Schärfgesetze der Edicte wieder das verbothene Feueranmachen und Tabackrauchen. Stettin, 1742 atd.

[22]) H. Conringii De habitus corporum germanicorum antiqui ac novi causis liber singularis, Helmestadii, 1666, 118.

[23]) Viz Volz, Beiträge zur Kulturgeschichte, l. c., 272.

[24]) Světozor, 1882, 84. Srv. ostrou satiru Joh. F. Hertela (pseudon. Albani de Spinetto), Politische Schnupfs Tobaks Dose vor die wächserne Nase der Justiz, Frankfurt u. Leipzig, 1739; podruhé, Jena, 1766.

[25]) Dissertatio satyrica physico medico moralis de Pica Nasi sive tabaci sternutatorii moderno abusu et noxa, Amstelodami, 1716; vyd. něm. 1720. Srv. spisek podobného obsahu: D. Triller, De tabaci ptarmici abusu, Vittenberg, 1761.

víme vedle starší nejisté zprávy Veleslavínovy (viz str. 83.), že již roku 1682 rostlina tabáková jest v Čechách pěstována a — jak věrohodný svědek kněz Bartoloměj Zelenka zapsal[26]) — dobře se dařila. Jiný bezpečný doklad zachován v rukopisu theolog. ústavu v Král. Hradci z r. 1688. Spisovatel horlí proti nezdvořákům, kteří si tropí vtipky ze židů, a proti neopatrným kuřákům: »Tak daleko Čechové prohlížejí, ano i ti sprosťáci nosem českým až do Brasilie čenichají a potkavše žida, i ti oškluban pohůnci táží se: »Žide, máš tabák?« O kouřícím tabáku nic nedím, který skrze nešetrnost čeledi mnohým hospodářům zle pomohl.« [27])

Proti šňupání v kostele byly vydány od papeže r. 1690 přísné řády a byly zmírněny teprve r. 1724.[28]) Ohlas řádů podobných ozývá se i v Čechách a svědčí to jistě, že obyčej byl hodně rozšířen mezi lidem, toužíli v káravé řeči předseda pobožného bratrstva v Polici r. 1673 na členy, že chodívají k pobožnosti podnapilí a zaváněјíce tabákem.[29]) V týž rozum osopil se kněz Veselý z kazatelny na posluchače, že prý mnozí místo růžence »tabák v kostele jednomu po druhém podávají.«[30])

Obliba tabáku vzrůstala tak, že r. 1704 v nevelikém městě Zbirově napočítali 38 šňupáků a 6 kuřáků.[31]) Bylo by tedy podle toho šňupání oblíbenější za tehdejší doby, než kouření.

Svědčí témuž Libertin,[32]) podávaje mezi mravoučnými pokyny návod, iak slušně si vésti při šňupání. O kuřlavém tabáku nehovoří. Ptá se: »Má-li mládež tabák potřebovati? Odpovídají lékaři, že by mládeži byl škodlivý; kdyby ale nějaká vzácтná osoba mladému člověku takový obětovala, může maloučko z uctivosti vzíti, poděkování učiniti, šátek k nosu předstříti a, jako by ho užíval, pustiti a tak vůli té osoby naplniti.«

Kdo jest již šňupákem, navádí ho Libertin takto ku počestnému chování: »Jestli tabák užívá a on jeho zdraví, neb complexi slouží, nemá takový před osobama v důstojenství postavenýma, obzvláštně ženskýma potřebovati; neb tam struhátkem drbati, nebo s krabičkou se roztahovati je proti obyčejným mravům« (l. a 10 b). Zvláštní opatrnosti bylo potřeba šňupákovi při hostině. Chtě si cíditi nos, »má prý vzíti servit a

[26]) Píše v Diariu: »Fui in Slauceni; herba tabacae ibidem seminata succedit et fructum facit.« Archaeolog. Památky, XIII. 32.

[27]) Srv. Č. Č. Mus. 1845, 338.

[28]) Kirchmann, Gesch. der Cultur, l. c., 223.

[29]) Tomek, Příběhy kláštera a města Police nad Medhují, 1881, 195.

[30]) Kázání, vyd. 1724, I. 165.

[31]) A. Drachovský, Obrazy Zbirovské, 1885, 88.

[32]) De educatione iuv., 1715, l. a 9.

takový šátku svému předstříti, obzvláštně jestli šátek jeho od tabáku, neb jakkoliv pokálený jest« (l. a 9).

Za vzrůstající obliby tabáku pokouší se r. 1716 slovnikář[33]) vedle jiných překladů slov, z němčiny pocházejících (poštmistr: spěšnověd, salát: zelenochrupka, stockfisch: pařízek morský, študent: knihovtipník, talíř: vokolník nebo podkrmka atd.) tlumočiti po česku: »Pfeife — tahohubka« a »Tabák — chřípoprach«. Zde patrně míněn tabák šňupavý. Schránka na tento druh tabáku nazývána »tabáčnice«. Bohatší mívali obyčejně stříbrnou.[34]) Názvy nově tvořené se však neujaly. Mezinárodní slovo »tabák« udrželo se proti nově zaváděnému významu českému »nikocianka«.[35]) Z něm. Pfeife vznikla česká »fajfka« (l. c.) a místo českých významů »krabička, tabáčnice« nastoupil poněmčilý název »piksla«.[36])

Ze slov Barnerových (pozn. 35.) vysvítá, že v Čechách bylo ke konci stol. XVII. trojím způsobem tabáku užíváno: 1. při kouření, 2. při šňupání, 3. býval žvýkán.

Proč se vyskytuje slovo »tabákus« u Hamerschmida[37]) v řadě posměšných jmén, nadávek, neumím vysvětliti. Snad vznikla přezdívka tato z nemírného užívání tabáku. Hamerschmid takto pověděl:

»Jam školometka suum valchat přes kopyta mistrum,
byť zatím postremus byl ušatý ve škole voslus,
sit slanderka licet, sit veška, polívka, tabákus,
sit troupus, sloupus, sit quamvis kladivo, špalkus.«

Nebyl však tabák slovem jen potupným. Dostalo se mu v Čechách ako všude jinde nadšeného chvalořečníka. Na přídeští rukopisu univers. knih. pražské přilepil kdosi list, na němž je zapsána chvalořečná báseň

---

[33]) Lumír, 1851, 96.

[34]) Srv. Poštovské noviny, 1723, 28. srpna: »24. srpna před polednem v hlavním kostele sv. Víta na Hradě Pražským právě když velká mše sv. spívána byla, jeden opovážlivý taškáři sice nepodobný, dobře ošacený již v dospělých letech taškář jistýmu pánu stříbrnou tabáčnici z kapsy vytáhnouti chtěl, však ale v své zapověděné práci dopadnut byl . . .«

[35]) K. Fišera knihy hospodářské, přeložil J. Barner, vyd. 1706, I. 85: »Pomíjím tu také bylinu na slovo vzatou, nazvanou Nikociankou od Nikocia (Nikota!) Francouze, kteráž vůbec slove tabák, protože ona buď se skrze fajfku dým její kdo pije, aneb že se zubami žvejká, aneb do nosu se vztahuje, po celým světě na zemi i na moři s svými škatulkami okrouhlými, hladkými, vypuklými jest přechválena, aniž potřebuje mé delší chvály.«

[36]) Pravidla moresnosti, 1795, 26: »Neberte žádného klobouk, čepici, ručník, pikslu tabákovou neb pohár;« 27: »Nechtějte z každé piksly tabák bráti.«

[37]) Allegoria, (1715), 2. vyd. 1829, str. 12.

o tabáku a žertovná disputace učená o znamenitosti a přednosti tabáku. Otiskujeme pod čarou obě zajímavé skladby v původním znění. [38])

Skladatel nadšeně velebí rostlinu tabákovou přede všemi jinými. Žádná bylina nehonosí se takovou pochvalou, není tak krásně jmenována jako tabák, královna rostlin. Nikdo ho nemůže s dostatek vynachváliti. Jak zdárné jsou účiny tabáku! Na noc přichystej si krabičku plnou tabáku, abys mohl pro zdraví si šňupnouti. Sílí tělo lidské, čistí mozek a vyjasňuje oči, přispívá vůbec na osvěženou celého těla. Jsou rozmanité druhy tabáku: Nejlepší je prý »Imperialis«. Chvály také zasluhují voňavý tabák španělský ze Sevilly. Mezi lepší druhy dlužno dále čítati »Boczibunczi«, proslulý brasilský (býval obyčejně nazýván »brisil« [39]) a čínský. Užívejt abáku a sice toho druhu, který ti chutná, podle chuti a jen ho užívej, toliko nemírnosti při tom se vystříhej, pamětliv jsa známého, osvědčeného přísloví: Čeho moc, všecko škodí!

Potom jsou uvedeny na témž listu po způsobu obvyklých učených universitních disputací »these« o výbornosti tabáku, [40]) kterých hájí pod

[38]) Sign. 17 g 16: »Laudes Tabacae:
Sit sua laus violio, sit floribus omnibus, herbis
omnibus ast cunctis praevalet herba petum.
Nulla tot eximiis ornatur laudibus herba.
tot neque per populos nomina pulchra gerit.
Dicitur herbarum merito Regina Tabaca,
hanc igitůr nemo sat celebrare valet.
Tempore nocturno si vis te reddere sanum,
scatula plena peto sit memoranda tibi.
Phlegmata purgabit, stomachum cum tempore sanat,
corporis humani caeteri membra iuvat.
Si vis praestantem, nunc creditur Imperialis,
optima quae cerebium et lumina clara facit.
Hispanas inter quam mira Sevilia gignit,
laudatur redolens, sit quoque grata tibi,
ast Boczibunczi monet postrema Tabaca,
nec quam percelebrem Brasi (liensem ?)
laudant Chinensem nonnulli nomine,
quae caput et cerebrum perforat.
Sit tibi laudatrix propria experientia,
utere constanter, proderit illa tibi;
sed cave: Non nimium — veluti proverbia dicunt —
utaris, nimium vertitur in vitium.
Haec cecinit proprio solatio maxima naso,
fors melius caneret Naso poeta suo.«

[39]) V Instrukcí Hanuše Švorcperka, vyd. 1538, v exempláři univ. knih pr. (sign. 54 B. 32), l. H. 2 připsáno v řadě přípisků pozdější rukou: ».... Toback brisil.«

[40]) l. c.: »Theses de virtute tabacae, quas sub faventissismis auspiciis generosorum heredum gloriosae memoriae domini Amantii de Rauchberg, haereditarii domini Kubebenwaldt, Schnupfenoft, Nisenthal, Katharberg, Flusbach etc. etc. gubernatoris in Smrkalnos, Kejchalov, Zapalilov, Kourzim ... Hasilov et Smrdihuba etc. etc. praeside clarissimo, ter perdocto domino de Brisiliano maculatis strophiis universalissimae utilissimaeque facul-

auspiciemi urozených dědiců slavné paměti pana Amantia de Rauchberg, dědičného pána Kubebenwaldt, Schnupfenoft, Nisenthal, Katharberg, Flusbach atd. atd. vladaře na statcích jménem »Smrkalnos, Kejchalov, Zapálilov, Kouřim, Hasilov, Smrdihuba« atd. atd. za předsednictví přeslavného a veleučeného pana Brisiliana — slovutný pan Tabacophilus Naso de Boczibocz na fakultě tabakologické.

V první thesi vyčteny jsou druhy tabáku, známé již nám z předchozího. Nejlepší prý je brasilský, znamenitý také španělský, sevillský, dále římský, benátský, bolognský, imperial, čínský atd. Tabák je velice prospěšný.

Ve druhé thesi filosoficky dokazováno, že nos může přijímati rozma-

---

tatis Tabaco-logicae protectore in omnibus aulis, domibus ac compitis publico ordinario ac seniore, defendendas privatim et publice suscepit famosissimus et sumosissimus dominus Tabacophilus Naso de Boczibocz.

Thesis prima: Usus tabacae, virtus larga distributionis eiusque habitus inclinat et prope necessitat ad omnes species tabacae crebro sumendas. Cuius obiectum attributionis si spectetur, optima et communissima est Brisiliana, praestantissima et pretiosissima Hispanica odorifera de Sevillia, de Roma, de Venetia, de Bononia, Imperial, Nicosia, de Boczibunczi, Chinensis, de Mrniaux etc. etc.

Secunda: Sicut materia prima recipit omnes formas, ita nasus recipit omnes tabacas non collectione, sed distributione sumptas. Potest tamen de potentia etiam non absoluta nasu illa privari, sed constituitur tunc in statu vinolento. Imo licet materia prima simul et semel nequeat recipere plures formas individualiter vel specifice distinctas v. s. simiae, leporis, psittaci etc.: potest tamen idem numero biforaminatus nasus simul et semel recipere plures tabacas v. s. Brasilam, Boczibunczi, de Mrniaux etc.

Tertia: Tabaca est bona et excitativa cerebelli, est etiam serenativa capitis ac oculorum omniumque ex atra . . . (?) provenientium humorum purgativa maxime, quae nasales banbos et sternutationes causat et catharos dissipat.

Quarta: Tabaca sumpta mane ante solis ortum et semihora ante novilunium est panacaea et universalissima medicina contra omnes morbos praesertim capitales. Curat 24 horis melancholicos, reddit minus obnoxios phraenesi et apoplexiae. Facit hominem discursivum et communicativum. Pellit vitra tam vini quam cerevisiae (maxime horrendae Pragensis) in guttur . . . (?) obsequia utilissima praestat.

Quinta: Tabacarius habituatus nullum vitium capitale videtur posse contrahere: Non superbiam, quia talis se hominibus communicat. Non avaritiam et invidiam, quia suo consodali egenti ultimam particulam largitur. Non acediam vel pigritiam, quia dum nil aliud agat, tabacam sumit. Non luxuriam, quia talis minime gratus est Herulis. Non iram, quia tabaca sumpta rixantibus odia in risus vertit. Non gulam, quia multi malunt carere delicatis cibis quam tabaca

Disputabuntur privatim ubique et publice in auditorio Contabacario horis ante et post meridiem insuetis die maculatoriis strophiorum, ad quam disputationem domini Tabacophili plus quia perhumaniter, quia perfumaniter invitantur.

Parerga et impertinentia elucidanda a dominis Tabacophilis:

Primum medicum. An usus tabacae plus prosit quam clysterium? Et an per fumum tabacae possit clysterium formari?

Secundum politicum. An pulvis et fumus tabacae plures homines conservet quam pulvis pyrique et fumus eius interimat?

Tertium casisticum. An verum sit, perfectos tabacarios sine peccato maxime mortali diebus ieiunii et quadragesimae posse carne et linguis fumatis?«

nité druhy tabáku. Najednou může člověk šňupati do obou nosních otvorů na př. brasilský tabák, boczibunczi atd. Autor žertem užívá tu naduřelého slohu souvěkých učenců.

Podle třetí these je tabák prospěšný lidskému zdraví. Zejména čistí hlavu, oči, působí kýchavku.

Zkrátka tabák je bylina všehojivá, lék proti veškerým nemocím. Léčivý jeho účin rozebírá these čtvrtá.

Pátá čtveračivě dokazuje, že ten, kdo užívá tabáku, nedopustí se hlavního hříchu ani jednoho. Není proto pyšný, poněvadž sdílně obcuje s lidmi. Lakoty a závisti nezná, poněvadž poslední ždibec někdy daruje tomu, komu se tabáku nedostává. Nehřeší lenivostí, poněvadž nemaje nic na práci, nezahálí nikdy, aspoň kouří nebo šňupá. Hněvivý není, poněvadž hašteří-li se s někým a zavdají si tabáku, šňupce, mění se hned hádka ve smích. Obžerství se také nedopouští. Náruživý ctitel tabáku raději se vzdá všeho, odříká se všech labužnických choutek, jen když má svůj tabák.

Na konec je pozvání k veřejné disputaci o těchto uvedených thesích a otázky některé o tabáku na př. mohou-li praví milovníci tabáku bez hříchu smrtelného o postních dnech a v postě jísti uzené maso a uzený jazyk? —

Latinské žertovné pozvání s thesemi, jejichž obsah stručný jsme napověděli, svědčí nejlépe, jaké oblibě se tabák těšil za starých dob v zemích ských. Ze skladba pochází z Čech, neb aspoň že neznámý šprýmovný skladatel česky uměl, patrno z laškovných názvisek »Kejchalov«, »Smrdihuba« atd.

Pěstování tabáku od soukromníků rozmáhalo se z míry moc. Brzy všímala si toho u nás, jako částečně jinde, vláda a jednak omezovala určitými řády pěstování výnosné byliny od jednotlivcův, jednak později úplně si vyhradila právo prodeje. Kdo by se blíže věcí touto chtěl obírati, přečti sobě příslušné monografie, jež tu pod čarou uvádíme. [41]) Vydán také r. 1709 zvláštní řád »handlířům z tabákem«, vyměřeno clo »z cizozemského šňupavého a kouřícího tabáku z jednoho sta zlatých 4 fl.« [42])

Krčmáři měli nařízeno, aby brali podle starodávných smluv jako jiné věci (pivo, pálené) i tabák z určitých míst, jinde nikde nic. Ukázkou

---

[41]) Viz Morawetz, Moraviae historia, vyd. 1787, III. 334, 337, 457; Retzer, Tabakpachtung in den österreichischen Ländern von 1670—1783, Wien, 1783; Hornstein, der Tabak, Brünn, 1828; L. Oelsner, Die Aufhebung des kaiserlichen Tabakmonopols in den böhmischen Landen im Jahre 1736, Breslau, 1859 a j. v.

[42]) V univ. knih. pr. (»Řád akcísů«), 1. D. 2., J. 2.

vypisujeme z Instrukcí poddaných a příslušných k obci král. věnného města Poličky z r. 1719.[43]) Ustanoveno tam mezi jiným: »Pročež jeden každý rychtář, podobně kde ve vesnicech výsadní rychty aneb krčmy od starodávna bývaly, povinni jsou piva z téhož pivováru (městského) — kdež ale vždy na to se bedlivý pozor dá, aby důstatek piva každého času se nacházelo — tedy od pánův nákladníkův z města, jakož pálené a tabák obecný, a ne z jiných panství bráti, bez piva, páleného a tabáku nikdy nebýti, tak aby lidé jak domácí, přespolní, tak světem pracující se při stavuňku občerstviti mohli.«

Pomineme rozličných nařízení oprodeji a hlavně o dani tabákové.[44]). Bylo na př. roku 1747 nařízeno:[45])

»K tabáční zbírce vrchnosti, kteří venku zůstávají, tím více ale duchovenstvo a hospodářští úředníci, jenž tabák od trafikantů neberou, pokudž se contrabantů a peněžité pokutě podniknouti nechtějí, mají ročně neb půlletně s jistou částkou nápomocni býti.«

Ve století XVIII. stesků na tabák v pramenech staročeských mnoho není, aspoň méně, než jinde jsme čítali. Jsou některé zápovědi v městských statutech, třeba »strany kouření tabáku, že žádný nemá přes město kouřit.«[46]) Bývá upozorňováno na neopatrnost při zapalování, aby nevypukl oheň. Ve smlouvě o hospodu kudlovskou z r. 1735 vyjednáno,[47]) že krčmář má dbáti, »aby tabák se nekouřil, obzvláště v maštalách na oheň bedlivý pozor míti.«

Vznikaly pře o privilej tabákový,[48]) až konečně ustálila se nynější monopolisace tabáku.

Jako se rozšířil mezi pány i prostým lidem tabák kuřlavý, (M. Šimek tvrdí[49]) r. 1780 o Hanácích, že kouří při všech svých pracích tabák) tak i šňupavý doznal takové obliby, že po vydání robotního patentu (1775) ulevuje své zlosti neznámý »pan Franc« rýmovačkou (v rukopise archivu

[43]) Č. Č. Mus. 1846, str. 463.

[44]) Zajímavou zprávu v této příčině vypsal z pamětí starých V. Prasek, Dějiny městečka Napajedel, 1881, 160: »Když roku 1761 povstala fabrika na tabák a obrajti, tak chudobné lidi co na ten tabák chodili, obrajti jich s tabákem sápali: také pokutú velikú platit museli, z funtu 18 zl. A když peněz neměl, hned dali do šerhovně na rok, alebo na dva, alebo na šance. A kdo kúřil alebo šnupal, šnupavý funt za rynský a kuřlavý za 20 krýcarů.«

[45]) Naučení pro krajské hejtmany (exemplář v univ. knih. pr.)

[46]) F. Mizera, Paměti města Semil, 1887, 55, ustanovení »velké obce« r. 1730.

[47]) Prasek, Dějiny Napajedel, l. c., 138.

[48]) Srv. zprávu G. J. Laška, Hejtmanství Rychnovské, 1884, I. 136 o sporu Hradeckých s občany »Tabákové« (jak místu přezdívali pro pěstování tabáku) Týniště.

[49]) Schlözer's Briefwechsel, VII. 221: » . . . bei allen ihren Getchäften rauchen sie Tabak.«

Netolického[58], kdež vtipkuje sedláky, jaké zlaté časy jim teď nastanou. Mezi jiným tropí si šašky z jejich šňupání:

»To vám nastanou časy,
u kabátu dvě kapsy,
v jednej pikslu, v druhej šátek
utírat nosy.
Dřív ste na to nedbali,
manýry jste neznali,
o kalhoty se šosama
ste utírali.«[59]

* * *

Tabák stal se v době moderní u vzdělaných i nevzdělaných nezbytným požitkem. Stesky a výčitky mravokárců jsou přehlušovány pochvalou ctitelů jej velebících. Na obou stranách již mají hojnou literaturu napsanou podle tendence jedněch nebo druhých. Zvláště poutavé jsou partie, kde je historicky líčeno, jak působil druhdy a podnes působí tabák na jednotlivé vrstvy společnosti lidské.[60] Nedávno vydal M. de Fleury zajímavou monografii poctěnou cenou francouzské protitabákové společnosti »Société contre l'abus du tabac«, kde ukazuje vliv tabáku na spisovatelstvo a tedy na literaturu.[61] Poutavá četba! Podle Francouzů otiskuje letošní berlínský časopis odborný »Tabakszeitung« úsudky spisovatelů německých o tabáku.

Tabák srostl tak s moderním životem, že v lidovém podání již má vyhrazené své místo, jak svědčí rozmanitá pořekadla, popěvky a prostonárodní obyčeje kuřáků a šňupáků.

---

[60] Světozor 1874, 602.

[61] Srv. A. Grenet, Influences du tabac sur l'homme. Paris 1841; Pierre de Jeumont, Du tabac, de son usage, des ses effets médiats ou immédiats sur l'économie et de son influence sociale. Paris 1857.

[62] V z [illegible] odpol. »Nár. Listů« 1859, 25. a 24. listopadu.

Pověst o Žižkově kůži.

O vůdci českých Husitů kolovaly rozmanité pověsti doma i v cizině. Chceme tuto položiti doklady o b u b n u, j e n ž p r ý b y l p o t a ž e n k o ž í Ž i ž k o v o u. Pověst ona roztroušena je posud mezi lidem českým. Hlavní tresť její jistě známa je mnohým čtenářům. Příslušné zprávy a svědectví starodávná sebereme tu v celek a pokusíme se ukázati, jak se pověst shoduje s prameny historickými.

Látka této pověsti v různých variantech rozšířila se záhy po válkách husitských skoro po celé Evropě. Snadno vyrozumíme, že zjev vítězného vojevůdce Žižky zahalen byl všelikými až podivnými povídačkami, kterýmž později dávána byla od mnohých víra plná.

Podobá se, že počátek všelikých tendenčních knižných pověstí o předivném pohřbu Žižkově pochodí od známého E n e á š e S y l v i a (potomního papeže Pia II., 1405—1464). Ve své historii české se osopil hněvivé slovy ostrými na Žižku, neváhaje zakáliti jeho památku spoustou bájených smyšlenek. Kromě jiného napsal (patrně proto, aby ukázal, jaký to byl ukrutný a surový člověk), že Žižka umíraje vyslovil přání, aby mu po smrti byla kůže s těla sedřena, aby tělo hodili na pospasy ptákům a dravcům, kůži však aby natáhli na buben a s ním aby chodili do bitev. Jakmile nepřátelé zaslechnou jeho zvuk, ihned dají se na útěk. [1])

[1]) Aenae Sylvii Historia Bohemica, vyd. Freher, Hanoviae, 1602, cap. 46, str. 154: Z i s c k a . . . »monstrum detestabile, crudele, horrendum, importunum, quod postquam manus humana conficere non valuit, digitus Dei extinxit. Ferunt illum, quum aegrotaret, interrogatum, quo nam loco mortuus sepeliri vellet, iussisse, cadaveri suo pellem adimi, carnes volucribus ac feris obiectari, ex pelle t y m p a n u m fieri, eoque duce bella geri, arrepturos fugam hostes, quam primum eius tympani sonitum audiverint.«

Latinská kronika Sylviova byla v Čechách i jinde se zálibou za tehdejších dob čítána. Mnoho názorů Sylviových, častokráte mylných a nepravdivých, přešlo četbou do rozličných kronik a knih jiných. Tak se, tuším, dělo i s osudnou pověstí o bubnu. Aspoň staršího dokladu o bubnu se Žižkovou koží nikde jinde jsme se nedobrali, ač jsme se prameny a literaturou doby husitské i pohusitské, domácí i cizí, obírali bedlivě. Ve skladbách, sepsaných později než Sylviova kronika, bývá tresť pověsti Sylviovy rozmanitě pozměněna, rozhojněna i vyšňořena všelikými dodatky. Byly spisovány a vydávány latinské závěti, jež zevrubně líčily, jak si Žižka poroučí před smrtí, co se stane s jeho tělem, a doznávaly nemalé víry mezi učenými a zejména mezi neučenými, mezi lidem. [2])

Pověsti Sylviově věřili v cizině a věřili také v domovině, v Čechách. Kronikář Doubravius opakuje po Sylviovi, že závěť Žižkova byla podivná, že se shodovala se všemi jeho činy. Poručil si, aby po smrti byla jeho kůže natažena na vojenský buben. Ve válce s protivníky národa českého, »zvláště s Němci«, osvědčí prý se jeho čarovná moc. Zvuk jeho zaplaší je všecky. Doubravius připletl ještě k tomu vzpomínku klassické báje o Meduse a na konec opakuje se Sylviem, že podle přání Žižkova bylo tělo Žižkovo pohozeno na lup dravcům. [3])

I Hájkovi byla pověst o proslulém bubnu vítanou příležitostí, aby se rozhovořil o divné závěti Žižkově. A tak šířila se pověst dál a dále, v cizině z kroniky Sylviovy a Doubraviovy, v Čechách podobně vlivem zprávy Sylviovy, přijmuté od domácích historiků za bernou minci. Nemálo k tomu přispělo to, že r. 1585 byla kronika Sylviova vydána po česku od mistra Veleslavína. V ní čítali staří Čechové jasně a srozumitelně o podivínském pohřbu Žižkově, čítali od Veleslavína takto upravená slova (str. 168, 169): »Potvora ohyzdná, ukrutná, hrozná, nevhodná, kteréžto, když lidská ruka zahladiti nemohla, prst Boží ji setřel. Připomínají o něm i to, že v nemoci otázán jsa od svých, kde by po smrti pohřben býti chtěl, poručil, aby s těla jeho mrtvého kůži odřeli, tělo ptákům i zvěři uvrhli, z kůže pak buben udělali a na vojnách ho užívali, že ihned nepřátelé před nimi utekou, jakž nejprve zvuk a hlas toho bubnu uslyší.«

Kniha, vydaná od Veleslavína, byla vedle Hájkovy kroniky oblíbenou a rozšířenou četbou lidu českého. Tím bychom mohli vysvětliti, proč

[2]) Archaeolog. památky, VI. 228.

[3]) Joan. Dubravii Hist. Boh., Hanoviae, 1602, str. 211: »...Testamentum fuit rebus gestis dignum, ut fratres (sic enim Thaboritas compellabat) post mortem suam sibi pellem detraherent, in usum tympani, quo in acie uterentur ad propellendos strepitu illius hostes, praecipue Germanos, quasi eadem vis illius foret, quae fuit oris Medusae, cuius aspectu homines in lapides vertebantur. Corpus vero suum ut insepultum relinquerent volucribus et feris devorandum.«

pověst, původně toliko knižná, zapsaná v obou jmenovaných kronikách, byla oblíbenou lidovou pověstí, zvláště když vyprávěla českému lidu o bohatýrském vojevůdci, jehož kůže tak zázračně působila proti všem nepřátelům národa českého. Není divu, že pověstí takovou rozezvučely se v mysli i srdci starodávné tradice a pověst tudíž se zálibou byla vyprávěna po krajích českých.

Zajímavé jest, že záhy kořistili z naší pověsti v cizině malíři a básníci. Andreas Alciatus (1492—1550) ve svých »Emblematech« poeticky vykládá,[4]) že se ovce lekají hlasu bubnu, zrobeného z kůže vlčí, že i po smrti tu působí neživý jejich protivník. Podobně prý dělo se v Čechách. »Cischas« i po smrti vítězil, totiž strašným hlasem bubnu, potaženého jeho koží. Slova ta jsou provázena obrázkem, na němž je vymalován bubeník s velkým bubnem a četa vojska.

Uvedený doklad svědčí nejlépe, jak látka pověsti hověla obraznosti tehdejší doby a jak český Žižka, třeba se zkomoleným jménem, putoval v cizině z knihy do knihy.

Na začátku století XVII. setkáváme se již s historikem, který sice opakuje pověst po Sylviovi, Hájkovi i jiných, ale dodává k tomu výslovně, že tomu všemu nevěří a pověst považuje za smyšlenou báji. Je to dějepisec války husitské, Zachariáš Theobald. Vhodně udává za důvod svého tvrzení, že Žižka byl pohřben, napřed v Králové Hradci, potom v Čáslavi a to poctivě, tedy se svou koží.[5])

Mínění Theobaldovo nedoznalo souhlasu. Jako se děje snad vždy a všude, nepravdivá, lichá pověst těšila se nezviklané víře a větší přízni než pravda zaručená, prostá. J. Staricius ve druhé polovici století XVII. znova obšírně líčí, co se dělo po smrti Žižkově s jeho koží. Velitel a hejtman husitský »Ziscka« ustanovil prý, aby mu po smrti odřeli kůži

---

[4]) Andreae Alciati Emblemata, Lugduni, 1564, str. 184:
»Vel post mortem formidolosi.
Caetera mutescent coriumque silebit ovillum,
si confecta lupi tympana pelle sonent.
Hanc membrana ovium sic exhorrescit ut hostem
exanimis, quamvis non ferat exanimem.
Sic cute detracta Cischas in tympana versus,
Boehemos potuit vincere pontifices.«

[5]) Zachar. Theobald, Hussiten-Krieg, Witenberg, 1609, str. 311: »Sylvius Hagecus und andere schreiben, er sol auch befohlen haben seine Haut über eine Trummel zuzihen, vor welcher schall die Feind flihen solten, sein Fleisch aber solt man nur den Vögeln und wilden Thieren fürwerfen, welches ich in seinem werth bleiben lasse, ob ich es wohl nicht glauben kan, sondern es vor ein erdichte Fabel halte. Man hat ihn, wie man wol weis, erstlichen gen Königin-Grätz geführet, in die Capellen zu den 11000 Jungfrawen legen wollen, doch weil die Czasslawer solches nicht wolten zugeben, ist er gen Czasslaw geführet und ehrlich mit der Haut . . . begraben«.

a dali na buben. Jakmile se na buben takto opatřený zaviří, zapláší ihned rachot kouzelného bubnu všecky protivníky národa českého, s hrůzou a bázlivostí budou prchati o překot, jako utíkali křižáci, vypravení proti Čechům, zaslechnuvše již z daleka hlomoz českých bojovníků, vedených Žižkou. Tak rachot onoho bubnu že bude Čechům vždy ochráncem proti vetřelcům, proti nepřátelům.[6]

I v Čechách stále se udržuje pověst o bubnu, udržuje se i v dobách pobělohorských. Kněz Boh. Bílovský bez obalu vykládá o něm na kazatelně svým posluchačům.[7] S patrnou nevolí se dotýká jeho činnosti a dovozuje, že za své hříchy dostal se na věky do pekla. Aby posluchačům výklad poněkud vtipem opepřil, přidává známou nám rozprávku o jeho kůži a užívá jí na konec k nevtipnému úsloví o jeho věčných mukách pekelných. Dí v tento rozum: »Onen ukrutný vrah krajanův a vlasti palič Žižka před smrtí poručil tělo své po smrti stáhnouti a buben z ní pro strach udělati. Zatím ani se kdo toho bubnu bál, ani Žižka za svou kůži nebe dostal, nýbrž na věky trpí na kůži.«

Abychom dále zbytečně slov nešířili, povíme krátce, že v literaturách XVII. a XVIII. století často se opakuje pověst o čarovném bubnu Žižkově. Männling opakuje známou smyšlénku,[8] cituje řadu skladeb, kde možná se dočísti o něm.[9] Že mezi nimi čteme také jméno Sylviovo, nic se nedivme, uvážíme-li, co nahoře bylo objasněno, že kronika Sylviova byla knižným zdrojem všech pozdějších pověstí a bájí o Žižkově kůži.

Chceme tu pověděti ještě o něčem jiném. O zázračném bubnu se netoliko vyprávělo; byl ukazován s veškerou jistotou ve zbrojnici pevnosti Kladska a stala se s ním zvláštní zajímavá příhoda. Proč asi byl považován za proslulý buben Žižkův, vysvětluje tvrzení, že byl potažen koží lidskou. (!?)

[6] Joh. Staricius, Heldenschatz, 1685, str. 40, 41: ». . .hat auch zweifels frei gewust und betrachtet der Hussiten im Königreich Böheimb ihr Oberster und Hauptmann Zischka, in den Historien sonsten wohl bekandt, da er den Seinen anbefohlen, auf den Fall es sich begeb und zutrüg, dass er die Schuld der Natur bezahlen und Todes verfahren würde, so sollte man alsdann ihme seine Haut abziehen, dieselbe umb eine Trummel oder Baucken spannen und tapfer daraufschlagen, so würde auch der Hall und das Gethöne derselben den Feinden seines Volcks dermassen ein Furcht, Zittern und Schrecken einjagen, gleich als wann er selbsten, in Leibs-Leben ihnen beiwohnete, und wie er Zeit seiner Lebtage ihnen ein Zittern und Zagen gewesen, also würden sie von solchem Trummelschlag sobald flüchtig und siegloss werden.«

[7] Coelum vivum, 1724, Oppaviae, str. 616.

[8] Männlings Curios. Albertaten, 1713. str. 272, 273: »Gewiss, wenn dem so wäre, dass auch die Todten Lebendige könten begeistern, so hätte der Hussiten Herr Führer Ziska alsdenn nicht übel gerathen, das mann nach seinem Tode seine Haut über eine Trummel solle ziehen, damit so oft diese gerühret würde, den Feinden ein Schrecken möchte eingejagt werden.«

[9] Fabian, Kaiserchronick, l. 4, p. 82; Aeneas Sylvius; Ernst, Bilder-Hauss, p. 3., p. 426; Hondorf. Prompt. expl. p. 803 atd

Pruští vojáci za Bedřicha II. zmocnili se Kladska a vedle jiné kořisti poslali Bedřichovi II. jakožto drahocennou vzácnost buben s domnělou koží Žižkovou. Vzácná památka se velice líbila Bedřichovi. Znal vojenskou vítězoslávu rekovného Žižky a tedy si nemálo vážil ukořistěného bubnu. O tom se dozvěděl známý filosof francouzský Voltaire a napsal svému příznivci veršované psaní francouzské, datované v Lillu dne 16. listopadu 1743. Voltaire se ptá:[10])

»Je to pravda, že jste na svém dvoře vystavil tento podzimek mezi skvosty korunními kůži onoho pověstného bubnu, jejž »Ziska« ze svého těla zhotoviti kázal? Kůže slavného pohřbeného muže jest obyčejně maličkost, již vzdor jeho zbožňování červy sežerou. Jediné Žižka ušel losu temného hrobu — díky jeho zachovanému bubnu! — jeho kůže trvá tak dlouho, jako jeho sláva. Toť příliš zvláštní osud! Ach jak bídní jsme lidé! Abychom zachránili kůži slavných mužů, nutno ji vydělati. O můj králi, zachovejte svou, ježto dobrotivý Bůh, jenž vám ji daroval, nebyl by s to aby jinou, do níž tolik ducha vložil, vám utvořil.«

Bedřich odpověděl z Berlína 4. prosince téhož roku, že je to buben s pravou koží Žižkovou: »Kůže onoho pověstného hrdiny, jenž se hrozným zdál i Čechům, svým závistníkům, a jehož duši ohyzdná smrt čertu poslala, nalézá se zde pro zvědavce. Ano, kůže Žižkova, neb lépe řečeno, buben Žižkův jest jedna z kořisti, kteroužto jsme z Čech odvezli.« [11])

---

[10]) Český překlad vypisuji z Lumíra, 1857, kdež zároveň otištěno veršování Voltairovo v původním znění, str. 1026—1027:

»Lille 16 novembre 1743.

Est-ce vrai, que dans Votre cour
Vous avez placé cet automne
dans les meubles de la couronne
la peau de ce fameux tambour,
que Ziska fit de sa personne?
La peau d'un grand homme enterré
d'ordinaire est bien peu de chose
et malgré son apothéose
par les vers il est devoré.
Le seul Ziska fut préservé
du destin de la tombe noire;
grâce à son tambour conservé,
la peau dure autant que sa gloire!
C'est un sort assez singulier.
Ah! chétifs mortels que nous sommes
pour sauver la peau des grands hommes,
il faut la faire corroyer.
O mon roi! conservez la Votre;
car le bon dieu que Vous la fit,
ne saurait Vous en faire une autre
dans laquelle il mit tant d'esprit.«

[11]) l. c.:

»Berlin 4 décembre 1743.

La peau de ce guerrier fameux
qui parut encor redoutable

Korespondenci Voltairovu a Bedřichovu znali v Čechách již v minulém století. Jan Jeník z Bratřic poznamenal ve svých pamětech zprávu o tom. Patrně věřil, že pověst zakládá se na pravdě. Opsal do svých zápisků německý překlad básně Voltairovy a odpovědi Bedřichovy. [12])

Korespondence ta byla i bývá předmětem rozmanitých úvah. Soudívají zvláště v cizině, že je na pověsti o Žižkově kůži přece jen trocha pravdy, že by nebyl Bedřich II. lehkověrně uvěřil pověstem lichým, nespolehlivým. Za hlavní důvod bývá přivozováno, že onen buben opravdu je potažen koží lidskou a že tradice sahá do dob dosti dávných.

Buď jak buď, ptáme-li se historie, co se dělo po smrti s tělem Žižkovým, hned poznáme, že pověst je naprosto lichá, vybájená smyšlénka. Staré Letopisy české (str. 64) vypravují o smrti Žižkově v ten rozum »Bratr Jan Žižka roznemohl se nemocí smrtelnú od hliz a poručenstvie učinil svým milým věrným bratřím a Čechuom, panu Viktorinovi, panu Janu Bzdinkovi a Klunšovi, aby se milého Boha bojiece, stále a věrně bránili pravdy Boží pro věčnú odplatu. A tu již bratr Žižka poručiv se milému Bohu, život svůj dokonal v tu středu před sv. Havlem.«

To tedy závěť Žižkova, kterou učinil podle pramene historického. A že byl poctivě pochován, svědčí stará kronika o něm ze stol. XV.[13]): »Tehdy se jest u Přibyslavě Žižkovi vyvrhla hlíza i umřel jest Žižka, i pochovali sú jeho v Králové Hradci a tu ležie.« O nějakém sedření kůže a její zázračné moci není tu ani potuchy, ačkoli na jiném místě táž kronika vypráví o čarovné moci korouhve s obrazem Žižkovým.[14])

Právem tedy odporuje životopisec Žižkův W. W. Tomek[15]) všelikým pověstem o bubnu Žižkově. Nazývá je »nevkusnou povídačkou«, která našla víru u Sylvia, byvši někde v cizině smyšlena. Nesnadno ovšem bez historických dokladů tvrditi, sahá-li pověst svým původem do dob, kdy Husité i po smrti Žižkově statně si vedli proti nepřátelům a byli jim na postrach. Kdyby tomu tak bylo, namanulo by se domnění, že hrůza před

---

aux Bohêmes, ses envieux,
après que la trépas hideux
eut envoyé son âme au diable,
est ici pour les curieux.

Oui, la peau de Ziska, ou pour mieux dire, le tambour de Ziska est une de dépouilles que nous avons emportées de Bohême.«

[12]) P. Sobotka, Časopis českého Musea, 1880, 282.

[13]) Vyd. Dr. Jar. Goll, str. 51.

[14]) l. c., str. 52: »A Hradečští (Sirotci) kázali jsú sobě Žižku namalovati na korúhvi na bílém koni v rytieřské zbroji, s palcátem vuodění tak, jako živ jsa jezdil. A když jsú se Hradečští pod tú korúhví bili, nikdy sú boje neztratili.«

[15]) Jan Žižka, v Praze, 1879, str. 216.

bojovníky husitskými připisována byla účinu jeho bubnu, potaženého koží vítězného jejich vůdce. Zatím však, pokud se nepoštěstí ukázati zdroj, odkud Sylvius čerpal, bude nám vždy prvním knižným hlasatelem pověsti Sylvius a, jak jsme se pokusili ukázati, z něho čerpána pověst do všech kronik i zpráv pozdějších a odtud ponenáhlu mohla vniknouti i do podání lidového, ač-li sám Sylvius již jí nečerpal z úst lidu českého. Pověst, šířená kronikami, ba, jak jsme viděli, hlásaná lidu s kazatelny, potvrzená domnělým bubnem Žižkovým z Kladské zbrojnice, mohla se také knižnou cestou dostati mezi lid. Podnes v Čechách setkáváme se s ní v rozmanitých variantech v podání lidovém.

* * *

Tím, že jsme zjistili původ všech pozdějších zpráv o bubnu se Žižkovou koží, dokázavše, že zprávy ty jsou čerpány přímo či nepřímo ze Sylvia, nevyloučili jsme nikterak možnosti, že Sylvius snad zprávu svou někde v Čechách zaslechl, že snad jest od něho vzata z české tradice lidové. Věci proto se dotýkáme, že výsledek této studie — byla uveřejněna ve Varšavském časopise folkoristickém »Wisła«, 1889, 543 ad. — zavdal Drovi Edm. Veckenstedtovi látku k rozpravě o bubnu krále srbského (»Le tambour du roi des Wendes«) v časopisu Le moyen âge, Paris, 1889, 259—263.

Lužičané mají totiž takovouto pověst o »králi srbském« : [16]) »Dokud srbský král lid svůj do bitev vodil, byli vždy nepřemožitelní. Aby i po smrti jeho nad Němci vítěziti mohli, radil jim, aby kůží jeho buben potáhli a na buben ten, táhnouce do boje, tloukli; jakmile Němci zvuk bubnu uslyší, že dají se vždy na útěk.«

Veckenstedt dovolává se této pověsti ze své knihy o podání lužickém [17]) a pak podobné prý pověsti litevské (?) ze svého spisu o podání litevském. [18]) Shoda obou s naší pověstí českou jest ovšem nepopíratelná. Polemisuje tedy s výsledkem mojí studie a dává se na výklady bájeslovné a dochází po učených vývodech závěru, že v pověsti o Žižkově kůži udržuje se starodávná tradice bájeslovná, památka pohanského božstva nebes a hromu. [19]) Možnost, že pověst o Žižkovi jest čerpána od Sylvia za jeho

[16]) Dr. H. Máchal, Světozor, 1882, 508.

[17]) Wendische Sagen, Märchen und abergläubische Gebräuche, Graz, 1880.

[18]) Die Mythen, Sagen und Legenden der Žamaiten (Lithauer), Heidelberg, 1883.

[19]) l. c., 263: »...par ce seul trait, où Žižka est représenté, dans les traditions de son peuple, comme le plus grand génie militaire de son siècle, lui le général invincible, par ce seul trait le peuple de Bohême a conservé la mémoire de son dieu païen du ciel et du tonnerre, pour en glorifier son héros national. Si, par

pobytu v Čechách z podání lidového, snad obdobně i jinde známého, připouštíme; není tu žádných důvodův odporujících. Tak daleko však původu pověsti hledati a s jistotou hned psáti o mythu staročeského božstva nebes a hromu, přeneseném na Žižku, netroufali bychom si, zejména při důvodech, jaké uvádí ve své studii Veckenstedt.

cette étude »historique«, nous avons répandu la clarté désirable sur le tambour de Žižka comme sur le caractère primitif de l'aigis de Zeus, c'est au traditionnisme que nous le devons . . «

Svatba únosem u starých Čechů.

Násilný únos ženy je prastarý, takořka všeobecně druhdy rozšířený způsob ženitby, provozovaný podnes u některých národův, u jiných doložený rozličnými svatebními obyčeji, jež jako přežitky z dob dávných se udržely a svědčí, že svatba u toho kterého národa v dobách starších rovně děla se únosem. Podrobnosti a doklady snesl v zajímavém článku Kulischer.[1])

Výklady a úvahy o únosu bývají rozmanité. Zavedlo by nás daleko, kdybychom jednotlivými theoriemi a jejich vývody chtěli se probírati.[2])

Za přežitek starodávného únosu bývá vyhlašován snubní a svatební prsten, prý symbol násilného zajmutí nevěstina.[3]) To že zbyl z řetězu jediný článek, jímž posud obrazně znázorněn jest starodávný obyčej při násilné ženitbě.[4]) Za přežitek podobný bývá vykládán všude po západní

---

[1]) Intercommunale Ehe durch Raub und Kauf, Zeitschrift für Ethnologie, Berlin, 1878, 193—226. Srv. J. J. Honegger, Allgemeine Kulturgeschichte, 1882, I. 216—217.

[2]) Viz A. de Gubernatis, Storia comparata degli usi nuziali in Italia e presso gli altri popoli indoeuropei, l. c. 193 a d.; P. Mantegazza, Anthropologisch-kulturhistor. Studien über die Geschlechtsverhältnisse des Menschen, Jena (autoris. překlad), 1886, 155—161; Fr. v. Hellwald, Die menschliche Familie nach ihrer Entstehung und natürlichen Entwickelung, Leipzig, 1889, 181 a d., 275—286 (Der Frauenraub und seine Folgen), 287—305 (Die Phasen des Scheinraubs); Post, Studien zur Entwicklungsgeschichte des Familienrechts, Oldenburg, 1890, 146 a d. V knihách jmenovaných obšírně psáno o theorii Lennanově, Morganově, Lubbockově a j.

[3]) Kulischer, Interkommunale Ehe durch Raub, l. c., 208. Podrobnosti o tom v knihách: W. Jones, Finger-ring lore historical, legendary, anecdotal, London 1877; C. Edwards, History and poetry of fingerrings, New-York, 1880. O prstenu snubním a svatebním srv. také spisek F. Hofmanna, Über den Verlobungs- und Trauring, Wien, 1870.

[4]) Srv. Jos. Unger, Die Ehe in ihrer welthistorischen Entwicklung, Ein Beitrag zur Philosophie der Geschichte, Wien, 1850, 106.

Evropě rozšířený obyčej svatební — žertovné »kradení nevěsty« [5]) a jiné příbuzné obřady svatební, o nichž by se čtoucí obšírně mohl dočísti v knihách, uvozovaných v poznámce 2., zejména u Hellwalda.

Únos žen bývá někdy tendenčně prohlašován za obyčej výhradně staroslovanský a bývají odtud odvozovány závěry o kultuře slovanské. To tvrditi může jen ten, kdo z neznalosti literatury neví, že je to obyčej doložený výslovnými svědectvími u všech národův evropských, ba po veškerém světě, — jako na př. Waizer, jehož liché tvrzení [6]) o »známém únosu staroslovanském« je vyvráceno vědeckými studiemi L. Darguna, [7]) Weinholda, [8]) Schroedera [9]) a jiných německých badatelů, jimž najisto nikdo nebude přičítati strannickost proti národu, jehož je Waizer příslušníkem.

Ovšem jisto je, že svatba únosem byla jako všude jinde, i u Slovanů obyčejem a že podnes v některých krajích setkáváme se s obřady a přežitky obdobnými. Býval to obyčej starých Rusů.[10]) V krajích východofinských podnes u některých kmenů znám jest obyčej příbuzný se starodávným únosem.[11])

U Jihoslovanů rovněž únos, (»grabež, otnica«) není zjev neznámý. V okolí Šopska v Bulharsku unáší junák z vesnice jedné děvče z vesnice jiné. Byla-li děvojka unesena násilně, bývá nazývána »otkradnota, moma kradena, ugrabljena, oteta djevojka«. Unesl-li ji junák s její vůlí, jen proti vůli rodičů, slove »prestanka, moma priestanola«. Někdy však děvojka

[5]) Viz obšírně na př. Fr. Franzisci, Culturstudien über Volksleben, Sitten und Bräuche in Kärnten, Wien, 1879, 66; Waizer, Cultur- und Lebensbilder aus Kärnten, Klagenfurt, 1882, 65—66; Schlossar, Cultur- und Sittenbilder aus Steiermark, Graz, 1885, 164

[6]) Cultur- und Lebensbilder aus Kärnten, l. c., 66.

[7]) Mutterrecht und Raubehe und ihre Reste im germanischen Recht und Leben, Breslau, 1883.

[8]) Die deutschen Frauen in dem Mittelalter, 2. vyd., Berlín, 1882, l. 308 a d.

[9]) Die Hochzeitsgebräuche der Esten und einiger anderer finnisch-ugrischer Völkerschaften in Vergleichung mit denen der indogermanischen Völker, Berlin, 1888, 16—18.

[10]) Srv. vedle jiných M. Забылинъ, Русскій народъ, его обычаи, обряды, преданія, суевѣрія и поэзія, Москва, 1880, 115—116.

[11]) С. К. Кузнецовъ, Извѣстія Импер. русскаго географическаго общества, т. XXI., вупускъ 6 (С.-Петербургъ, 1886) 454: „замѣчу только, что въ свадебномъ обрядѣ, записанномъ между прочимъ въ Оренбургской губерніи, видны остатки глубокой старины; тамъ черемисинъ, желающій вступить въ бракъ, съ вѣдома своихъ родителей, садится на конь и, окруженный толпою сверстниковъ, высматриваетъ и выслѣживаетъ свою невѣсту; наконецъ выждавъ удобную минуту, дѣлаетъ нападеніе и похищаетъ предметъ своихъ исканій. Если онъ успѣетъ благополучно избѣжать вооруженной погони, то это обстоятельство не мѣшаетъ черезъ нѣсколько дней мирно пировать на свадбѣ какъ жениховой сторонѣ, такъ и невѣстиной.“ Jiný obyčej únosu líčí Mainov: Очерки юридическаго быта Мордвы, Зап. импер. геогр. общества, т. XIV., вып. I. Podle obou uvedených zápisů cituje Schroeder, l. c. 20—24.

sama prchá od domácího krbu svého k svému milému a tu bývá jmenována »bjegunica«, »ubjeglica«, »pobjegnola moma«,[12]) »samodošla«, »uskočica«.[13]) Starodávný obyčej však také u Jihoslovanů mizí vlivem úřadů, jež přísně trestají ty, kdož se únosu dopustili.[14])

Tím je doloženo, co nahoře jsme tvrdili, že byl-li únos obyčejnou formou ženitby u všech národův evropských, patrně i starým Slovanům byl znám, jak svědčí jednak přímé doklady toho (staré svědectví i případy podnes se vyskytující), jednak doklady nepřímé (přežitky obyčejové při lidových obřadech svatebních).

* * *

Jako všichni národové evropští a jako jiní Slované, tak i staří Čechové znali ženitbu únosem. Letopisec Fuldenský vypráví k r. 869, jak Slované-Čechové často doráželi do Bavor, zapálili několik vesnic a ženy tam zajaté si odvedli s sebou.[15]) S doklady podobnými, že při vpádu nepřátelském vítězové přemoženým pobrali panny a ženy, setkali bychom se v dějinách starších, cizích i v dějinách českých. Není najisto překvapující novinkou, zapisuje-li letopisec Vincencius, že Čechové v Italii r. 1158 unášeli ženy a děvy cizí do tábora svého. Biskup Daniel prý je osvobozoval, seč mohl, z rukou svých krajanů a posílal zase do Milana k rodičům a manželům.[16])

Zajímavější a všeobecně známý případ únosu je násilné odvezení Jitky z kláštera od knížete českého Břetislava. Kosmas, jenž při r. 1021 obšírně únos ten popisuje, podotknul, že Břetislav rozvažoval, jak má býti

[12]) F. S. Kraus, Sitte und Brauch der Südslaven, Wien, 1885, 244; srv. týž, Gonitwy ślubne u Słowian południowych, varšavská Wisła, 1890, IV. 112—122. Srv. starší zprávy u Kollára, Národní zpěvanky, I. 432—433. — M. R. Vesnič, Zeitschrift f. d. vergleich. Rechtswissenschaft, 1890, 51—52.

[13]) Srv. F. S. Kraus, Das Mundschaftsrecht des Mannes über die Ehefrau bei den Südslaven, Wien, 1886, 8 (otisk z »Mittheil. d. Anthropol. Ges. in Wien«, 1885).

[14]) Kraus, Mundschaftsrecht, l. c.: »Gegenwärtig besteht der Brauch des Frauenraubes fast gar nicht mehr, weil die Staaten darauf die härtesten Strafen gesetzt...«

[15]) Pertz, Monumenta Germaniae historica (scriptores) I. 380: »Sclavi, qui vocantur Behemi, terminos Baioariorum crebris incursionibus infestant, et quasdam villas incendio tradentes, mulieres inde duxere captivas«. Srv. Herm. Jireček, Slovanské právo v Čechách a na Moravě, 1863, I. 138—139; Jós. Slavíček, Úvod ve studium trestního práva, 1867, 76.

[16]) Fontes rer. bohem.. II. 439; »Boemi vero . . . mulieres quoque pulchras iuvenculas multas rapiunt, secum in castra deducunt, quas domnus Daniel, Pragensis episcopus, de manibus eorum, quasdam precibus, quasdam pecunia liberans domno Peregrino archidiacono suo custodiendas committebat, recreatas, consolatas in civitatem Mediolanensem fideliter deducebat.«

sňat s Jitkou. Konečně prý se rozhodnul jednati mužně a neskloniti své šíje ku prosbám za dobrovolné vydání vyvolené nevěsty.[17])

Že takto vedl si nejen kníže, únosem zmocňuje se budoucí choti svojí, nýbrž i lid prostý, svědčí Homiliář Opatovický ze století XII., sestavený podle rozmanitých řádův a poenitencialů cizích pro Čechy. Mezi jinými zapovídána svatba tajná, veřejně neslavená, a vybízeni posluchači od kazatele, aby, jak jen mohou, zabránili únosu.[18])

Vše to jest ohlasem i jinde známých řádů, vydávaných od církve římské, proti unášení žen.[19])

Vedle církve všímala si únosu záhy také moc světská, vyhlašujíc jej za zlořád a zločin, a stanovíc pokuty i tresty provinilcům unášečům. A tu potřeba činiti rozdíl mezi starodávnými právními obyčeji českými, ustálenými v zemských řádech soudních, a mezi právními zvyklostmi řádů městských.

Staročeské právnické památky světle ukazují, že také v zemích českých byli ti, kdož unášeli ženy, stiháni vedle řádů církevních také starodávnými světskými řády právnickými. Nejstarší známá česká památka právnická »Kniha Rožmberská« svědčí tomu, zapsán-li v ní právní obyčej staročeský, že prý bývá »z *únosby* troj póhon«.[20])

Úsečná narážka tato široce je rozvedena a s podrobnostmi vypsána v »Řádu práva zemského«, kde zevrubně ustanoveno, jak trestati ty, kdož se dopustili únosu.[21]) Byl jim vyměřen trest přísný a krutý. Stanoví právo staročeské v tento rozum:[22])

---

[17]) Fontes rer. bohem. II. 61, 62: »Igitur Bracizlaus . . . intra semetipsum coepit cogitare, utrum eam vi rapere temptet, an dotalibus connubia paret. Sed maluit viriliter agere quam supplicando colla submittere . . . .«

[18]) Vyd. Dr. Hecht, 22: »Omnibus denuntiate, ut nullus uxorem accipiat, nisi publice celebratis nuptiis. Raptum omnibus modis prohibete . . .«

[19]) Viz o tom Unger, Ehe in ihrer welthistorischen Entwicklung, l. c. 128, 129. Srv. starou důkladnou stať u známého Bartola de Saxoferrato, Commentaria, vyd. 1588, str. 153: »De raptis mulieribus«.

[20]) Vyd. Dr. J. Gebauer, Listy filolog. VII. 281.

[21]) Srv. Slavíček, Úvod ve studium trestního práva, l. c., 180. Tamtéž revokace na W. A. Maciejowského, Historia prawodawstw słowiańskich, II. 139, §. 146.

[22]) Archiv Český, II. 123—124. Srv. starší text latinský tamtéž: »Si quis pater aliquem in iudicio convenire voluerit pro eo, quod filiam eius virginem rapuit: is terna citatione et aliis notificationibus praemissis, in iudicio querelam suam proponet. Et si tunc citatus dixerit, quia eandem filiam de eius consensu et bona voluntate recepit, et »hoc volo probare, sicut mihi ius terrae invenerit«: tunc tenetur plebanum, vel eius vicarium, qui eos copulavit, producere in testem; qui iuratus super evangelio dicet veritatem, si affuerit consensus filiae eiusdem, quando eos copulavit. Et si pater dixerit: »Adhuc non credo eam consensisse, sed peto, quod statuatur eadem rapta coram vobis, ut ob ea ipsa audiatis, si eius affuerit consensus«: tunc eadem de iure statui debet infra sex septemanas, et locari in claustro ad sanctum Georgium in castro

»Když by kto koho pro dceru chtěl pohoniti, má trój póhon učiniti a před póhonem opověděti úředníkóm a póhony ve dsky klásti. A když by žaloba prošla, řekl-li by pohnaný, že jest její volí vzal ji: tehdy má přivésti před súd toho kněze, kterýž je oddával a ten kněz má přisieci na knihách, na svatém čtení, aby pravdu pověděl pánóm a úředníkóm, když jest jej oddával, byla-li jest vóle jejie či nebyla. A což ten kněz povie, to páni úředníci mají v své radě zachovati. Tehdy otec její má pánóv prositi, aby jeho dcera z práva byla postavena před pány, a páni nalézti, že to má býti, i mají tu jistú dceru dáti do kláštera k sv. Jiří na Hradě Pražském, i má býti chována mezi jeptiškami až do súdu za šest neděl. A když by prvý súd byl, tehda má tázána býti v šrancích, a die-li, že jest s její volí, tehda má i s mužem dána býti otci tomu, a on jima oběma má svú rukú hlavy stieti; pakli by řekla, že jest bez jejie vóle, tehdy ta panna má tomu muži svú rukú hlavu stieti. A pakliby ten muž pohnaný k súdu sě nepostavil, tehdy má týž řád naň jíti, jako na vražedlníka z hlavy . . .«

Poněkud jiný případ byl, unesl-li kdo vdovu. Rád práva zemského nařizuje o tom:

»Když by kto komu dceru unesl vdovu a otec chtěl z toho pohoniti, bez opovědi má trój póhon učiniti. A když by žaloba prošla a pohnaný řekl, že jest to učinil s její vólí, tehda ta vdova má před pány úředníky postavena býti, aby pověděla, jestli čili nenie s její vólí, a má toho mieti rozmyšlenie až do třetieho dne. A když by ten třetí den řekla, že jest ji vzal s její volí: tehdy pohnaný má prázden býti, neb jest vdovám svobodno muže pojieti, kterýž se jim líbí, a on ji sobě má za ženu mieti; ale věno jejie jest ztraceno, že ani on, ani ona nemohú na otci věna dobývati, leč by co milost vyprosili. Pakli by řekla, že ji vzal bez jejie vóle, tehdy ten muž má jie vydán býti, aby jemu svú rukú hlavu sťala a vrátila se k otci k svému věnu. Pakliby ten pohnaný nedostál, tehdy má proti němu týž řád býti, jako proti vražedlníku . . .« [23])

Pragensi apud moniales, ut exspectet ibi iudicium primum. In quo iudicio stans inter scamna, interrogata de praemissis, si confessa fuerit, se eum voluntarie recepisse in maritum: tunc pater eidem filiae et eius marito citato praedicto mox capita manu propria debet amputare. Si vero ipsa negaverit, dicens in eum non consensisse: tunc ipsamet caput amputabit suo marito eidem. Si vero ipse citatus non comparuerit, tunc contra eundem tamquam pro capite obtento procedetur.«

[23]) l. c. II. 124—125. Srv. starší text latinský: »Verum si rapta eadem fuerit vidua, et tempore iudicii, si ipse citatus dixerit de eius consensu eam recepisse: tunc eandem statuere debet coram beneficiariis maioribus; qui beneficiarii assignare ei debent terminum duorum dierum, ut deliberet et dicat, si in eum tanquam in maritum consenserit, et si eandem cum voluntate eius recepit. Et si tunc post duos dies prae-

Uvedená ustanovení opakuje ve svém »Výkladu na právo zemské« Ondřej z Dubé († 1412). Zmiňuje se však na konec, že to vše je »staré právo«, starý právní, ustálený obyčej — »mohú páni ze spolka jinak nalézti«, mohou snad krutý trest, vyměřený starým právem, zmírniti. Že se však únosy opakovaly přese všechny zlé tresty, ať již vykonávané docela ve smyslu starých řádů, či spíše zmírněné usnesením »pánů«, »panskou milostí«, neklamně jistě potvrzuje to, rozepisuje-li se pan Ondřej z Dubé široce o únosu a trestech. Lépe než pouhý náš opis objasní zase věc doslovný jeho výklad. Píše takto: [24])

»A též o únos komorník má slyšeti súsedy, kde panna neb vdova byla, byl-li úp, křik nebo které dobývánie z tvrze, neb z chalupy, neb na cestě svobodné; a to když komorník obé sezná, tehda teprv potom póhon jmá jíti trojí, jakož právo . . . . . Ale o únos má ta paní unesená postavena býti před úřadem a jejie vyznánie znamenáno ot písaře a má hned od súdu panského dána býti k svatému Jiří abbatyši, a tu má chována býti do panského súdu; a má ji abbatyše tak chovati, aby s ní žádný mluviti nemohl s žádné strany. A když súd přijde, a páni sedú na súdě, tu má ta paní státi a z svého násilé žalovati po řečníku a řieci, že jest jejie slovo, nález pak na panské milosti . . .

Pak jestli sirotek, let nemaje, tehda přietel po meči má ot sirotka před pány štít vzieti a též vésti, jestli třeba, pána v potaz vezma, klínem předce v klín udeře, jakož ten pán naučí. Pak nález, pomsta i dóvod má státi na panské vóli. A tu se bojím psáti přes jich vóli . . . Pakli otec žaluje pro dceru, tehda oběma hlavu setni, když ona se sezná, že jest to učinil s jejie volí. Ale to jest staré právo, mohú páni ze spolka jinak nalézti.«

Únos byl pokládán jistě za zločin poměrně veliký. Bývá zařaďován vedle vraždy, krádeže a žhářství. Potvrzují to »Libri erectionum«, kdež bývá výslovná zmínka o násilném únosu panen, provdaných i vdov, [25])

dictos eadem dixerit in eum consensisse: tunc idem citatus absolvitur ab actione actoris; quia licitum est viduis ducere maritos, quos volunt. Et eandem raptam idem citatus habere tenetur pro uxore: sed dotem ipse et ipsa perdidit eo facto, ita quod eandem in parentibus repetere non debet. Si vero ipsa rapta se non consensisse dixerit, et quod sit sine eius voluntate: tunc statim eidem rapienti citato ipsamet caput tenetur amputare, et redire ad dotem suam. Si vero ipse citatus in terminis non comparens, aut per alium modum causam perdiderit eandem: tunc procedetur sicut contra eum, qui caput amisit.«

[24]) Archiv Český II. 490—491.

[25]) Dr. Kl. Borový, Libri erectionum, 1878, II. 204 (r. 1384): »nihil pro nobis reservando, exceptis solummodo emendis propter homicidium, furtum, incendium aut raptus violentos virginum seu conjugatorum intervenientibus . . .«; l. c., II. 211 (listina z r. 1384): ». . . exclusis solummodo emendis propter homicidium,

a staré urbáře, kdež v příslušném pásmu slohovém pravidelně je zapsána v latinském textu glossa česká, technický, ustálený význam »únos«.[26])

* * *

Pokud se týče městských řádův o trestech únosu, je patrno, že městské právo v zemích českých podléhalo tu zřejmému vlivu cizích názorů a právních zvyklostí.[27])

Se stanoviska právního prof. Hanel, vykládaje o rozdílu práva tak zv. Otakarova (pražského malostranského) a práva brněnského, dotknul se trestů, ustanovených v městských řádech únositelům panen a žen.[28])

V následujícím jde nám o pouhé konstatování různých ustanovení městského práva v zemích českých o únosu. Do odborného snad rozboru a širších výkladů pouštěti se bez příslušné průpravy vědy právnické přirozeně nemůžeme.

Právo brněnské (»Jura originalia«) stanoví, aby ten, kdo unese ženu poctivou nebo pannu, bude-li ve 14 dnech dvěma svědky dosvědčeno, že se žena bránila, »úpěla«, podrobil se očistě železem. Objeví-li se očistou, že je vinen, stihne ho trest smrti. Usvědčí-li ho však unesená žena ve 14 dnech sedmi věrohodnými svědky, nebude připuštěn k očistě, nýbrž hned usmrcen.[29])

Jiný řád práva brněnského takto určuje: Kdo unese někomu manželku a bude usvědčen buď sedmi vhodnými svědky nebo dvěma sousedy toho, komuž choť unesl, bude proboden kolem, přiostřeným dřevem.[30])

furtum, incendium aut raptus violentos virginum, viduarum seu coniugatorum intervenientibus...« Doslovně tamtéž II. 212 (r. 1384); IV. 467 (r. 1397); l. c., IV. 379 (rok 1392): »... violentiam, quod in vulgari boëmico únos dicitur...«

[26]) V urbáři arcibiskupství pražského z r. 1390, vyd. Dr. Jos. Emler, Deset urbářů českých z doby před válkami husitskými, v Praze, 1881, 123: »Item iudex recipit tres culpas praeter incendium, homicidium et stuprum, quod vulgariter dicitur únos.« Srv. tamtéž, str. 124, 125: »Item iudex recipit omnes culpas exceptis incendio, homicidio et stupro, quod dicitur únos, de quibus tribus iudex habet terciam partem.«

[27]) Srv. Rössler, Die Stadtrechte von Brünn aus dem XIII. und XIV. Jht., Prag, 1852, l. XXX.

[28]) O vlivu práva německého v Čechách a na Moravě, v Praze, 1874, 34.

[29]) Rössler, Die Stadtrechte von Brünn aus dem XIII. und XIV. Jahrhundert, l. c. 349, 350: »Statuimus etiam firmissime, quod quicunque mulierem honestam vel virginem vi oppresserit vel rapuerit, et illa infra quatuordecim dies testimonio duorum credibilium virorum se probaverit exclamasse, ille igniti ferri se iudicio expurgabit; s vere ille se non expurgaverit, sententiam capitalem subibit. Praeterea si illa infra dies quatuordecim testimonio septem credibilium virorum illum convicerit, nulla sibi conceditur expurgatio, sed capitali sententia punietur.«

[30]) Rössler, Die Stadtrechte von Brünn aus dem XIII. und XIV. Jahrhundert, l. c. 228, č. 489: »De raptu uxoris legitimae. Si quis alteri uxorem legitimam deduxit, septem idoneis testibus aut duobus vicinis illius, cuius uxorem rapuit, et con-

Unesl-li kdo někomu dceru a bude s ní lapen, děje se vyšetření u přítomnosti soudu, rozšafných mužů a rodičův unesené: unesená dcera bez všelikého nátlaku, nejsouc postrašena ani navedena, postaví se do kruhu přítomných. Půjde-li k únositeli, bude sňata s ním; pakli půjde k rodičům svým, bude onen sťat.[31])

Že to vše nebylo jen na papír městských knih zapsáno, nýbrž opravdu v praxi vykonáváno, svědčí určitý případ únosu dcery, kde soud konán podle předchozího ustanovení[32]) a jiný případ, kde vyšetřován únos manželky.[33])

S právními řády městskými o únosu, jak jsme je posud uvedli, setkáváme se pak ve sbornících městských práv, sestavených na základě starších sbírek a zvyklostí městského práva v zemích českých. Opakujeme-li věci z předešlého již známé, činíme tak proto, aby čtoucí poznal starodávné ony řády, jak byly stanoveny jadrnou řečí staročeskou se všemi tehdejšími příslušnými významy právnickými.

Zároveň to svědčí, přibírají-li ve století XVI. pořadatelé městských práv ustanovení o trestech únosu do svých snůšek, že bylo ustanovení těch pro praxi tehdejší potřeba, čili že únos i ve století XVI. nebyl v zemích českých zjevem nevídaným.

Brikcí z Zlicka píše o únosu čili o »ulouzení« v tento rozum:[34]) »Ač by kdo druhému vlastní ženu uloudil neb uvedl, sedmi svědky hodnými nebo dvěma sousedy toho, jehož jest ženu uvedl, bývá přemožen a spolu s uvedenou ženou smrtí kolu zaostřeného zemrou, totiž že mají kolem probiti býti . . .

---

vincitur, et una cum uxore rapta pali, id est ligni praeacuti seu fustis poena morietur.« Srv. l. c., 357, 42: »Ob iemant eim andern sein cleich weip fuder vuert und wiert der uberwunden mit siben erwern czeugen oder nachpauren von dem, dem er daz weip enphuert hat, so leit man und weip cleiches urtail.« Srv. Rössler, Das altprager Stadtrecht aus dem XIV. Jahrhundert, Prag, 1845, I, 125: »Ob ymant dem andern sein cleich weip entfuret, er sol mit siben zeugen ubirwunden werden und sol underligen dem papstlichen urteyll . . . .«

[31]) l. c., 229, č. 492: »De eductione filiae alicuius. Si qui alicui filiam suam eduxerit et cum ea captus fuerit, iudicio tali iudicabitur in praesentia iudicis et iuratorum et aliorum proborum virorum ac parentum; filia praedicta nec minis perterrita, nec promissis demollita in medio circuli ponetur, et si ad eductorem iverit, ipsum ducit in uxorem, sed si parentes accesserit, decollabitur . . .« Srv. l. c., 365: »Ist daz einer aim sein tochter fuder vuert und wiert mit ier begriffen, so schol man ein rinck machen oder stellen, und schol di mait darin nemen: get si czu dem manne, so wehalt er sei und sein leben; get si awer czu dem vater und czu der mueter, so enthaupt man den, der sie enphuert hat.«

[32]) l. c. str. 285.

[33]) l. c. str. 322—323.

[34]) Práva městská, vyd. 1536, l. 02b, 03a.

Kdož by komu dceru uloudil a lapen byl s ní, takovýmto soudem souzen bude: v přítomnosti rychtáře a přísežných a jiných dobrých mužuov a rodičův řečená dcera, ani jsúci ustrašena, ani sliby navedená, v prostřed soudu buď postavena. A puojde-li k tomu, jenž ji uloudil, puojmeť ji za ženu; pakli puojde k rodičuom, tehdy bude sťat.«

Čtoucí se rozpomíná, že týž rozsudek takořka doslovně zapsán byl nahoře v právu brněnském.

Řády o únosu byly vydávány, byly přísně vyměřeny pokuty a ukrutné tresty těm, kdož proti nim jednali, (tím ovšem není potvrzeno, že zejména v dobách pozdějších kruté tresty byly skutečně podle řádů vykonávány), ale — zdá se — tím vším únosům nebylo konce. Ve sbornících městských práv máme toho doklady. V Brně uznali za potřebu, znova obnoviti staré řády a znova pohroziti provinilcům. Brněnské řády ty (Rössler je otisknul [35]) v latinském znění) po česku upravil a přibral do své knihy Brikcí z Zlicka. Jsou tu tresty již mírnější — trest vyhnanství a ztráta jmění — a při tom zase jsou připojeny a vyčteny rozmanité specialní případy.

Abychom svým výkladem nezkomolili a neumenšili staročeských řádů, pronesených řečí starodávnou, klademe tu doslovně, co píše Brikcí: [36])

»Ustanovenie, kteráž mohou pro obecní dobré ustanovena a držána býti, nebo opuštěná, sou tato: Najprve, že kterýžkoli člověk neužitečný někomu dceru, vnuku . . . buďto pannu neb vdovu, jeho náchlebnici neoddělenou nebo skrze něho, ač snad jakožto poručníku neb pod jiným kterýmkoli počestným obyčejem a slušnou příčinou má ji sobě poručenou jinde od svého chleba postiženou bytem, směl by ji vyvésti, neb ulouditi, beze vší naděje navrácenie a bez milosti od dne ulouzenie za 50 leth od města i s ulouzenou má se vzdáliti, statku neb dielu dědičného, děvečce nebo vdově příslušného, i ludař i ona v letech předřečených, ovšem nic nevezmouce. A před skonáním řečených leth, jestli muž umře a žena chtěla-li by se navrátiti, vjití do města nemá jí odepřeno býti. A jestliže skrze jejie přátely anebo skrze ty, jimžto přisluší, byla by jie uprošená milost od konšeluov a bylo by jí něco dáno z milosti, toť bude mieti a z práva nic na nich nemuož žádati; a když padesáte leth mine, jestliže by se muž s ženou navrátil, s žádného zbožie přátel ženiných anebo těch, kdož to drží, nemůž nařiekati, ale toliko vlastniem ousilím samým sobě a dětem, ač které mají, potřeby opatří.

---

[35]) Stadtrechte von Brünn, l. c., 237—239.
[36]) Práva městská, l. c., l. 05.

Kdož by chtěl vyvésti vdovu, nemaje vlastnieho stolu, ten i s ní za deset leth pořád zběhlých města prázden bude, a v zbožie té vdovy přátelé najbližší se uvíží jakožto ti, na něžto přisluší, ovšem nic jie z toho nedávajiece, jediné leč by snad žena dřív desíti leth za jeho živnosti oba spolu chtěli se navrátiti, tehdy ne z práva, ale toliko z milosti v té příhodě, jako i v předpsaných od rady města odpuštěnie jmenovitě obdržiece, bude-li jim co dáno, to bude mieti.

Item když muž a žena k třidceti letuom přejdou, ustanovenie předřečeného nepodniknou, aniž pomstám v nich zavřeným některak budou zavázáni.

Také kdožbykoli z mužuov nebo z žen přemožen byl, že předřečené louzení neb tajné vdávánie bez vědomí a rady přátelské a rodičův anebo těch, pod něž sluší, mezi tiem mužem a ženou řiedil by a jednal, aneb radu a pomoc k tomu dával, bez navrácenie za 50 leth zbaven bude města.

Také kdožbykoli z rodičuov neb z těch pod něž sluší, mládenec neb děvečka neb vdova, předřečené ustanovenie směl přerušiti kterakkoli, tehda bez milosti tak velikú sumu peněz, jakouž panic neb panna neb žena za svuoj oddiel měla jest mieti, dá za pokutu, kteráž má k užitku městskému býti obrácena.«

Podobá se, že uvedená ustanovení o pokutách únosu, kde bylo dáno na vůli panně nebo vdově, pojme-li unášeče za manžela čili nic, byla vítána mnohým, kteří používali zákonných ustanovení těch, aby unesše pannu nebo vdovu, byli pak s ní podle týchž řádů sňati. Podobá se, že ustanovení ta bývala lecjak kličkována a na základě jich byly tropeny šalby. Panny a vdovy dávaly se unášeti dobrovolně, tajně s muži se smlouvajíce, aby pak před soudem měly příležitost pověděti — když jim bylo dáno podle řádů již uvedených na rozhodnou, — že chtí býti oddány s »ludařem«. Podobné zjevy patrně často se opakovaly a zlořády naznačené pod pláštěm přísných řádů zdánlivě docela podle práva mohly se skrývati a mohly býti odůvodňovány docela správně. Tak zmíněná ustanovení přese všecku přísnost byla vlastně jen pomůckou, která tajně umluvené milence přivedla cestou zákonnou, proti níž nikdo nemohl nic namítati, ani rodiče, do stavu manželského.

Konečně byla šalba prohlédnuta. Radní páni přemýšleli, jak dlužno upraviti právo, aby se nemohly zlořády dále ve smyslu již pověděném opakovati. Konečně rozhodnuto:[37])

[37]) Text latinský u Rösslera, Stadtrechte von Brünn, l. c., 539—540. Text český u Brikcího, Práva městská, l. c., I. 05.

»Ač by skrze ustanovenie napřed dotčená stará práva neb ortelové městští zdály se býti odporná, neb kdež se die, že na vóli každé dcery a vdovy, vdáti se aneb nechati, za kohožby koli chce, to má rozumíno býti, že děvečka nebo žena k pojetí tohoto aneb onoho muže nemá nucena býti . . . A z toho jest známo, že ten, kdož děvečku neb vdovu uloudí neb vyvede, nemuož se vymluviti právem předepsaným, poněvadž proti němu činí, (nebo nadarmo práva žádá, kdož činí proti právu,) ale násilím pannu neb vdovu, kterouž uvede nebo uloudí, k manželství nutí připuditi, ačkoli také děvečka neb vdova k ulouzení smlouvá se tajně s tiem, jenž ji pryč vede neb k ulouzení svoluje dobrovolně. Avšak lidé nesoudí o takových tajných věcech, ale rači o ulouzení a o násilí uvedeném zjevném; takéž ten ortel, jenž die, aby dcera uvedená i s ludařem postavená byla v prostřed soudu, neb okršlku, to má býti rozuměno o počestném muži a ctném, jenž se jest dobře zachoval, o to vždy usiluje, aby v dobrém rostl a ve cti, a kdož by, vedlé rodu života, stavu, duostojenstvie, povah, zbožie a cti srovnal by se, ten podobný jest panně neb ženě, kterouž jest vyvedl.

A ačkoli k takovému muži panna neb žena v okršlku neb v soudu uchýlila by se neb šla, avšak jest pro násilé neb moc, kteréž jest při uvedení neb louzenie městu učinil, ničehož nic dědičného nebude dáno té ženě neb panně od rodičuov neb od těch, jimžto přisluší, leč z milosti, ač ji obdrží od rady městské.«

Od Brikcího liší se Pavel Kristian z Koldína, vypisuje z městských práv o únosu takto: »Kdož by koli na pannu aneb na vdovu poctivou mocí sáhl, ji jal, s sebou zavezl, aneb zavedl . . . ten takový každý násilník mečem ztrestán a, byl-li by z osob lehkých, tehdy do kola vpleten býti má.

A té pokutě poddáni budou i ti, kteříž by skutku tak nešlechetného jiným napomáhali.« [38])

Nebude snad od místa, zmíníme-li se také o tom, že dály se případy opáčné, že mládence ženy přemlouvaly a sváděly, aby s nimi uprchnuli a s nimi se dali oddati. Proti podobným »ludařkám« obrací se městské právo, vyměřujíc trest oběma, »ludařce« i »ulouzenému«. Slovo od slova takto psáno u Brikcího: [39]) »Poněvadž nenie zlosti nad zlost ženskou, jestližeby žena neb děvečka vyrostlá, syna, vnuka, bratra etc. . . . někoho dobrého člověka leth osmnácte nemajiecího lstivě tomu navedla, aby tajně

[38]) Práva městská království českého, vyd. 1759, l. 175 b.
[39]) l. c., l. 04 b.

bez rady přátel nebo těch, jimž jest poddán, právě odešel nebo slovy, kteráž nemohou odvolána býti, pojíti by směla aneb s ním právě šla, taková ludařka s ulouzeným ztratie diel dědičný, za padesáte let městu prázdni budou....«

* * *

Únos byl mezi lidem venkovským ve století XVI. ještě dosti rozšířeným a oblíbeným obyčejem. Ve »Zřízení selském v Loučanech« z r. 1525 [illegible] zachováno zajímavé svědectví výslovné, že je to obyčej selský, moci brati si dívky za ženy, bez svolení rodičův a přátel, že z toho často vznikají sváry a vraždy: »Žádný z sedlákuov, jakož ten obyčej sedláci mají, dcery aneb dívky aby žádnému nebral moci bez vuole otce, mateře a přátel její, by pak i vuole dívky byla; neb skrze takovú věc nesnáze, nelibosti i mordové mezi přáteli se přiházejí. Pakli by se který toho dopustil, ten aby v tuto pokutu, kteráž jest všemi pány markrabství tohoto na to uložena, bez milosti upadl.«

Že to byl obyčejný zjev na venkově, unášeti, ulouzovati dívky, potvrzuje bezpečně také Zemské zřízení moravské, kdež psáno »o louzení děveček sedlských« v ten rozum [illegible]: »Což se děveček sedlských dotýče, jakož jedni druhejm je loudí a pojímají bez vůle přátel, taková věc aby zastavena byla.

A kdož by to učinil, aby jej pán jeho i s ní vzal a dvě neděle vězením trestal. Pakli by pán jeho trestati zanedbal, z toho aby hoden byl z [illegible] kop grošů.

A ktožby koli(v)ěk člověk takovú věc učinil a děvečku proti vůli pána jejího a otcovské i mateřské vůli vzal, k takovému má se zachovati býti jako k lotru.«

Stať tato nebyla [illegible] Karla [illegible] ze Žerotína zachována [illegible]

Paměť [illegible]

VM[illegible]

[illegible]

že únos podobný byl prováděn od několika účastníků. Vnikli násilně do domu, jsouce přichystáni, bude-li potřeba, na obranu a odvetu, sebrali ženu, pro kterou přišli, a uprchli s ní. Pak nejspíše nějak ošálili kněze, aby oddal unesenou ženu s tím, kdo únos způsobil. Tak aspoň vysvítá z uvedeného případu. Obšírný popis zní:[43])

»Jan Tarasník, poddaný JMsti pána mého, ze vsi Babic, zprávu mi dal, kterak by v pondělí minulé Pavel Palásek, Vávra Poláček, hejný, Jan Hurychův, Jan Korbelův, Jíra Vopatřil, Štěpán Buršův, Vavřinec Buršův, Václav Doupek, poddaní JMsti pána Vašeho ze vsi Nesvojovic, přijdouce do domu jeho spolu s jinými pomocníky svými kvalt a moc zbraněmi svými po něm sekajíc jej náležitě mordovati chtíce, Judit děvečku, čeledna jeho, jemu mocně z domu vzali a sebou tu, kdež se jim líbilo a zdálo, proti zřízení zemskému odnesli a odvedli. I za to Vás na místě JMsti, pána mého, přátelsky žádám, že nahoře jmenovanými osobami k zprávě Vaší náležejícími dostatečně podle nařízení zemského se ujistíte a mně den k obvinění jich bez odkladův položíte, jakož bych já v podobné věci, ač by se kdy přitrefilo, k žádosti Vaší učinil.«

Souhlasně se Selským zřízením Loučanským ustanoveno v Selském zřízení, kteréž pan Smil Osovský z Doubravice vydal r. 1573 vesnicím panství Třebického. Mezi jiným je tu výklad o únosu, ulouzení. Přímá narážka napovídá, že to byl obyčej mnohých venkovanů tehdejších a že býval prováděn násilně za pomoci několika druhů, pomocníků ženicha násilníka:[44])

»Což se ženění dotejče, tak mnozí ten obyčej mají, aby pominouc dobrý křesťanský řád, sirotky, vdovy neb vaše dcery loudili a ukrádali. Jestliže se kdo toho dopustí a takovým neřádným louzením ženiti se bude, nehledajíc toho řádně, takový, jakožto jiný zločinec, i s pomocníky svými pokutami i dlouhým vězením trestán bude podle mého neb ouředníkova vyměření, neb každý toho řádně hledej.«

Přísná Zřízení selská se všemi výhrůžkami nevyhladila obyčeje, z dob dávných zakořeněného v lidovém podání. Aspoň po všech zápovědích čítáme znova a zase jen zprávy o násilné ženitbě.

Nebývaly uluzovány toliko panny a vdovy, ženy svobodné, nýbrž také ženy vdané. Zemské zřízení moravské tomu nasvědčuje, vypisujíc »o ulouzení zdávané ženy«:[45]) »Item jestliže by kdo kde zastižen byl, ješto by komu ženu uloudil, kdežkoli nalezen bude, tu právo naň dopuštěno buď a na žádné rukojmě dáváni bejti nemají.

[43]) l. c., II. 2., 201 str.
[44]) Vyd. A. Kubeš, Čas. Mat. Mor., 1870, 24.
[45]) Zřízení zemské margkrabství moravského. vyd. 1535, l. c. vyd. (1604. l. 114.)

Pakli by takoví z které dědiny upuštěni byli, k té dědině o to hledíno buď: též také, jestliže by co pobrali, jako k zlodějům popraveno buď.«

Pro příklad položíme tu zajímavý list, v němž oznamuje Karel Starší ze Žerotína r. 1605 panu Vilémovi z Víčkova, co se přihodilo jeho poddanému, Jiříkovi Šafránkovi dvě neděle po svatbě. Martin Husinů z Chvaličova uloudil mu ženu. Karel ze Žerotína píše o tom: [46])

»Oznamuji Vám, že jest mi Jiřík Šafránek, poddaný můj odsud, skrze supplikaci svou oznámil, kterak, když sobě Zuzanu Martina Helmana z Bystřice, sirotka Vašeho, k stavu sv. manželství s vědomím a povolením Vaším vzal, ve dvou nedělích po vykonání svatebního veselí Martin Husinů z Chvaličova, poddaný Váš, jemu ji pryč uloudil, kterýž, poněvadž se nyní na gruntech Vašich zdržuje, poddaný můj v té příčině mne za ochranu žádal. Kteréhožto v takové slušné a náležité žádosti jeho, oslyšeti a opouštěti nemoha: protož Vás za to, můj pane ujče, přátelsky žádám, abyste nadepsaného poddaného svého, poněvadž mi správa dána, že by na gruntech Vašich býti měl, pro takový nešlechetný a Bohem zapověděný výstupek, vězením dostatečně opatřiti dali a den k obvinění jeho jmenovali, tak aby ho poddaný můj podle práva viniti mohl, a on také, co s sebou právo přinesé, toho užíval. Jsem k Vám té naděje, že to na žádost mou a pro spravedlnost učiníte.«

* * *

Ve století XVII. již tak často o únosu se nedočítáme. Zdá se, že se konečně podařilo ponenáhlu zastaralý obyčej násilné ženitby zejména z lidu venkovského vykořeniti. Jednotlivé osamělé případy ovšem i nadále se opakují a ve sbírkách zákonů proti nim tresty jsou určovány. Tak bychom se dostali až do století XIX. Avšak uluzování a časté únosy žen, hlavně po venkově, jak o tom staré právní památky české tak zevrubně a tak často píší, ponenáhlu ve století XVII. mizí a řídnou, až posléze obyčej zakrněl v prostonárodní obřady svatební. Tak dělo se — srv. na začátku této stati — všude jinde.

V lidovém podání československém zachovaly se narážky na starodávný obyčej. Potvrzují ve shodě s uvedenými doklady historickými, že to byl druhdy obyčej lidový. Slovenský šuhaj povzdychuje si písní: [47])

[46]) Spisy Karla Staršího Žerotína, l. c., II. 2., str. 496.
[47]) Kollár, Národnie zpěvanky, I., 25.

»Hora, hora, zelená chrasť,
keby mohou diovča ukrasť,
jedno diovča a dva voli,
toby bolo k mojej vuoli.«

Jiný slovenský popěvek líčí, jak děvče odvětilo šuhajovi, který ji chtěl ukrásti, když plela len. Pověděla, aby přišel raději po dobrém k nim, do domu rodičů pro ni a vzal si ji za ženu způsobem řádným:

»Plelo dievča, plelo lan,
doplelo sa do Dolian,
doplelo sa do chrasti,
chcel ho šuhaj ukrasti.«
»Nekradni mě šuhaj sám,
ale ty prijď s ludmi k nám« . . .

Jiná zase zpěvanka, dobře-li jí rozumíme, napovídá, že kradení děvčete bývá zle potrestáno; ale všeliké pohrůžky nedovedou zastrašiti odvážného šuhaje, jenž mermocí námitku po námitce vtipně vyvrací a vymlouvá, jak by překážky mu činěné odklidil:[4*])

»»Hora, hora, zelená chrast;
pomoz, Bože, něčo ukrast,
koně, koně nebo voly,
nebo diovča po mej vuoli.« —
»Koně, voly neukradneš,
švarné dievča nedostaneš.« —
»Koně, voly ukradol bych,
ta za hory utiekol bych.« —
»Hora, hora, bielé sňahy,
poznali by vaše dráhy.« —
»Hora, hora, nepoznali,
dráhy bysme zasypali.«
»Ta sa kníše bielý topol,
na topolu by si visol.« —
»Nekníše sa, nevisol bych,
u korena topol sťal bych.« —
»Na horách sa točí rieka,
ztáhli by ťa Janko dnuka.« —
»Neztáhli by, nezhodili,
rieku by sme vysušili.« —
»Čierná skála k nebu čelí,
Janko z něj by ťa zrútěli.« —
»Čierná skála, nezrútěli,
skalu by sme rozsekali.««

V Selských zřízeních bývaly stesky, že dívky služebné bývaly uluzovány a pak proti vůli rodičů a vůli hospodářově byly oddávány s těmi, kdož je uloudili. Podobá se, tuším, že zmínka o jmenovaném obyčeji neb aspoň bezděčná narážka podnes zachována je v této písni lidu moravského:

[4*]) Kollár, Národnie zpievanky, II., 376.

»Pred naší je chodníček
úzký, neširoký,
po něm chodí vývoda
malý, nevysoký.
Potretél tam děvčinu
nízkú, nevysokú:
Podže, dívča, slúžiti.
já sa budu ženiti.« [49])

Kromě uvedených a jiných ještě písní, kterých tu pomineme, udržují se mezi svatebními obřady jakožto přežitky starodávného obyčeje rozmanité zvyky lidové. Známé dobývání se do komory pro nevěstu nejspíše je symbolické znázornění svatby násilím. — Svatebnímu průvodu natáhnou žertem provaz přes cestu, ověšený pentlemi a tak svatebčanům »zalikují« cestu čili »zatahují bránu«. Svatebčané se pak vykupují, aby směli jeti dále. [50]) I tento obyčej nejlépe dlužno vyložiti, že to symbolicky značí starodávné zabraňování skutečnému únosu.

---

[49]) Fr. Bartoš, Národní písně moravské v nově nasbírané, l. c., 35.
[50]) Srv. Kulda, Svatba v národě československém, l. c.

SEZNAM VĚCNÝ.

Opravy tiskové.

Na str. 11., 2. řádek zdola čti: *mravokárci.*
» » 13., 9. řádek shora čti: *šlecht.*
» » 23., 1. řádek shora čti: *tlučení.*
» » 38., 17. řádek shora čti: *Čechoněmců.*
» » 39., 2. řádek zdola čti: *bývala.*
» » 46., 5. řádek shora čti: *bud.*
» » 82., 5. řádek shora čti: *roury z hlíny, zvané.*

